İNSANIN
ANLAMA YETİSİ
ÜZERİNE BİR
SORUŞTURMA

DAVID HUME

AN
ENQUIRY
CONCERNING
HUMAN
UNDERSTANDING.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
HACETTEPE UNIVERSITY PUBLICATIONS | B 14

Felsefe Dizisi
Yayın Yönetmeni
İOANNA KUÇURADİ

Yönetmen Yardımcısı
BİLGE KARASU

Bu Ciltte

Çeviri
Errata, Notlar, Dizin
ORUÇ ARUOBA

FELSEFE DİZİSİ | 1
PHILOSOPHY SERIES

Bu eserin yayım hakkı Hacettepe Üniversitesine aittir.
Copyright by Hacettepe University, 1976

Bu kitap Hacettepe Üniversitesi tarafından 1500 adet olarak bastırılmıştır.

Dizgi, Baskı
KÂZIM G. VAROL
Varol Matbaası
Sanayi Han

Filmler
FARUK BAHÇECİ
Emek Kitle
Meşrutiyet Cad.

Ocak 1976
ANKARA

METİN ÜZERİNE NOT

Hume'un **An Enquiry concerning Human Understanding**'ini çevirirken yararlandığımız ve burada tıpkıbasımı olarak Türkçesinin yanında yayımladığımız metin, Thomas Hill Green ile Thomas Hodge Grose'un dört cilt olarak 1874-75'de yayımladıkları bütün eserlerinin (**The Philosophical Works of David Hume**) 1882'de yapılan yeni basımının (**New Edition-London**) IV. cildinde yer almaktadır. Hume'un yaşamı boyunca yeni basımı yapılmayan **A Treatise of Human Nature**, (İnsanın Doğal Yapısı üzerine bir İnceleme) adlı üç ciltlik —I. ve II. 1739, III. 1740— eseri ile vasiyeti üzerine ölümünden sonra —1779— yayımlanan **Dialogues concerning Natural Religion** (Doğal Din üzerine Konuşmalar) adlı eseri, Green ile Grose yayımının I. ve II. ciltlerini oluşturmaktadır. Bu yayımın III. ve IV. ciltlerinde ise, Moral, Politik ve Edebi Denemeler (**Essays — Moral, Political and Literary**) adı altında, Hume'un ölümüne —1776— dek çeşitli basımlarda Essays, and **Treatises on Several Subjects** (Çeşitli Konular üzerine Denemeler ve İncelemeler) adı altında toplanan geri kalan eserleri bulunmaktadır. Bu son toplamanın ve onun temel aldığı, Hume'un elinden geçen son —1777— toplu eserleri basımının baş sayfaları ile 1777 basımının II. cildinin başında yer alan Uyarı burada tıpkıbasım olarak verilmektedir.

Green ile Grose, 1777 basımını temel alarak daha önceki basımlarda yapılan değişiklikleri köşeli parantezlerle vermektedir. Harflerle belirtilen bu basımlar şunlardır: **Philosophical Essays concerning Human Understanding** (İnsanın Anlama Yetisi üzerine Felsefi Denemeler) **London 1748 — E; Aynı, İkinci basım, London 1751 —F; Essays and Treatises on Several Subjects** (Çeşitli Konular üzerine Denemeler ve İncelemeler) **London and Edinburgh 1753-54 —K; Aynı, 1758 —M; Aynı, 1760 —N; Aynı, 1764 —O; Aynı, 1768 —P; Aynı, 1770 —Q Aynı, 1777 —R.**

Buradaki yayımın sonuna İngilizce metinde bulunan iki hata, metinde geçen Yunanca ve Latince alıntıların çevirileri ile anlaşılması özel bilgi gerektiren bazı ifadelerin açıklamalarını veren Notlar ve Hume'un görüşünün ana kavramları ile bunların İngilizce karşılıklarını kapsayan bir Dizin eklenmiştir.

Oruç Aruoba
Ankara 1975

UYARI

Bu ciltte bulunan ilkelerin ve akılyürütmelerin çoğu, İnsanın Doğal Yapısı üzerine bir İnceleme adı altında üç ciltlik bir çalışmada yayımlanmıştı : Yazarın okulu bitirmemişken anahatlarını çizdiği, bitirmesinin üstünden çok geçmeden de yazıp yayımladığı bir çalışmada. Ama bu çalışmasını başarılı görmeyerek, basıma çok erken gitmesindeki hatasını anladı ve bütün çalışmayı; önceki akılyürütmelerindeki, daha çok da ifadesindeki gelişigüzelliğin düzeltildiğini umarak, aşağıdaki parçalarda yeniden düzenledi. Oysa, yazarın felsefesini yanıtlarla onurlandıran bazı yazarlar, bütün saldırılarını yazarın hiçbir zaman sahip çıkmadığı bu gençlik çalışmasına yöneltmeğe özen gösterip, böylelikle kazandıklarını sandıkları kendilerince başarılarla zafer edaları takındılar. Her türlü dürüstlük ve haktanırlık kuralına son derece aykırı ve yobaz bir gayretkeşliğin kendinde kullanma hakkı bulduğu aldatmacalı söz kalabalığının belirgin bir örneği bu yöntem. Yazar, bundan böyle, kendi felsefi düşünce ve ilkelerinin taşıyıcıları olarak yalnızca aşağıdaki parçalara bakılmasını dilemektedir.

[Bu «Parçalar», İnceleme'nin, sırasıyle, I. (Anlama Yetisi Üzerine), II. (Tutkular Üzerine), III. (Ahlak Üzerine) ciltlerini karşılayan İnsanın Anlama Yetisi Üzerine bir Soruşturma, Tutkular Üzerine bir Çalışma, Ahlakın İlkeleri Üzerine bir Soruşturma ile Dinin Doğal Tarihi' dir.]

İNSANIN ANLAMA YETİSİ ÜZERİNE BİR SORUŞTURMA

I. BÖLÜM — Felsefenin Farklı Türleri Üzerine

Moral felsefe, ya da insanın doğal yapısının bilimi, iki ayrı tarzda ele alınabilir; bunlardan her biri kendine özgü bir değere sahiptir ve insanlığın sürdürülmesine, yönlendirilmesine ve yeniden biçimlendirilmesine katkıda bulunabilir. Birincisine göre insan, aslında eylem için doğmuştur; ölçülerinde beğenilerle duygular tarafından etkilenir ve nesnelerin taşır göründükleri değere ve kendilerini gösterdikleri duruma göre, bir şeyin peşinden koşar, bir diğerinden kaçınır. Erdem bütün nesnelerin en değerlisi olarak kabul edildiğinden, bu tür filozoflar şiir ve söz söyleme sanatının tüm imkânlarından yararlanarak, onu en sevimli haliyle sunarlar ve konularını hayalgücünü okşamağa ve duyguları çelmeğe en elverişli kolaylık ve açıklıkla işlerler. Gündelik hayatta dikkati en çok çeken gözlem ve durumları seçerler; karşıt kişilikleri tam tezat içinde verirler; şan ve mutluluk görünümleri ile bizi erdem yollarına çekerek, bu yollardaki adımlarımıza en sağlam ilkeler ve en parlak örneklerle yön verirler. Bize kötülük ve erdem arasındaki farkı h i s s e t t i r i r l e r; duygularımızı harekete getirir ve onlara yön verirler; bu şekilde de yüreklerimizi dürüstlük ve gerçek şeref sevgisine yöneltince, çabalarının hedefine tamamiyle ulaştıklarını düşünürler.

Öbür tür filozoflar ise, insanı eylemde bulunan bir varlık olmaktan çok akıl sahibi bir varlık olarak görürler ve davranışlarını işlemekten çok anlama yetisini biçimlendirmeğe çalışırlar. İnsanın doğal yapısına bir teorik düşünme konusu olarak bakarlar ve anlama yetimize yön veren, duygularımızı harekete getiren ve bizi belirli bir nesneyi, eylemi veya davranışı onamağa

ya da suçlamağa götüren ilkeleri bulmak için, insanın doğal yapısını dikkatle incelerler. Felsefenin bugüne kadar ahlâk, akılyürütme ve eleştirinin temellerini her türlü anlaşmazlığın ötesinde daha saptayamamış ve boyuna doğru ile yanlış, kötülük ile erdem, güzellik ile biçimsizlikten söz ettiği halde bu ayırımların kaynağını belirleyememiş olmasını bütün yazın için bir ayıp sayarlar. Bu yaman işe girişirken, hiçbir güçlük onları yollarından çeviremez; tek tek durumlardan genel ilkelere giderek, soruşturmalarını daha da genel ilkelere doğru sürdürürler ve her bilimde insanın tüm meraklılığını sınırlandıracak ana ilkelere ulaşmadıkça dur durak tanımazlar. Teorik düşünceleri sıradan okuyuculara soyut hattâ anlaşılmaz görünse de, okumuş ve bilge olanların onayını amaç edinirler ve eğer gelecek kuşakların eğitimine katkıda bulunabilecek gizli kalmış birkaç hakikat ortaya çıkarabilirlerse, hayat boyu süren emeklerinin karşılığını almış sayarlar kendilerini.

Rahat ve açık felsefenin, insanlığın çoğunluğunca, titiz ve anlaşılması güç olana yeğ tutulacağı ve birçoklarınca sadece diğerinden daha hoşa gider olmasından değil, aynı zamanda daha yararlı olmasından dolayı övüleceği kesindir. Bu çeşit felsefe gündelik yaşayışın içine daha çok girer; yüreği ve duyguları yoğurur; insanları harekete getiren ilkeleri ele alarak, insanların davranışlarını yeniden biçimlendirir ve onları tasvir ettiği yetkinlik örneğine yaklaştırır. Buna karşılık anlaşılması güç felsefe, iş ve eyleme girişemeyecek bir anlayışa dayandığından, filozof gölgeden gün ışığına çıkınca, ortadan kaybolur; ilkeleri de tutum ve davranışlarımız üzerinde herhangi bir etkilemeyi sürdüremez kolay kolay. Gönlümüzün duyguları, tutkularımızın sarsıcılığı, tutkunluklarımızın yeğinliği, bu felsefeden çıkan tüm sonuçları dört bir yana dağıtır ve derine giden filozofu sıradan bir insan durumuna sokar.

Şu da itiraf edilmelidir ki, en haklı ünü olduğu kadar en sürekli ünü de rahat anlaşılır felsefe elde etmiştir, ve soyut düşünürler, şimdiye kadar çağlarının geçici heveslerinden ya da cahilliğinden gelen sadece geçici bir saygı görmüşler, ama kendilerinden sonrakilerin daha tarafsız gözleri karşısında ünlerini koruyamamışlardır. Derin filozofun, çok ayrıntılı akılyürütmeleri sırasında bir hataya düşmesi kolaydır; birbiri

ardından sonuç çıkarmayı sürdürünce, vargılardan herhangi birinin alışılmamış olması ya da yaygın kanılarla çelişmesi de filozofu onu kabul etmekten alakoymayınca, bir hata, düşünme zinciri içinde kaçınılmazcasına bir diğerini doğurur. Oysa insanlığın sağ duyusunu sadece daha güzel ve daha alımlı renklerle sunmağı amaç edinen bir filozof, kazara hataya düşerse, daha ileri gitmez; sağ duyuya ve zihnin tabii eğilimlerine yeniden başvurarak, doğru yola döner ve kendisini tehlikeli kuruntulardan korur. Günümüzde CICERO'nun ünü yayılmakta ve serpilmektedir; oysa ARISTOTELES'inki tamamıyle sönmüştür. LA BRUYERE denizi aşmış, ününü gene de korumuştur; MALEBRANCHE'ın şanı ise kendi ülkesi ve kendi çağı içinde kalmıştır. Ve belki de, LOCKE tamamıyle unutulunca, ADDISON zevkle okunacaktır.[1]

Yalnızca filozof olan kişi, insanlarla alışverişten uzak yaşarken, insanların anlayışından aynı derecede uzak ilkeler ve kavramlara bürünmüş olarak, toplumun yararına ve gönenmesine bir katkıda bulunmadığı sanıldığından, dünyada genellikle çok az kabul gören bir kişidir. Öte yandan, yalnızca cahil olan daha da hor görülür; bilimlerin serpilmekte olduğu bir çağ ve ülkede, bu soylu heveslerin zevkine herhangi bir şekilde varamamak da kısır bir kafanın en sağlam belirtisi sayılır. En yetkin kişiliğin bu uçlar arasında yer aldığı düşünülür; böyle bir kişi kitaplara, arkadaşlıklara ve işe aynı ölçüde yetenek ve ilgi gösterir; konuşmasında edebiyattan çıkan görüş gücünü ve inceliği, işinde doğru bir felsefenin doğal sonuçları olan dürüstlük ve dakikliği korur. Böylesine tam bir kişiliği meydana getirmek ve geliştirmek için en yararlı yol, hayattan çok fazla uzaklaştırmayan, anlaşılması derin uygulama ya da köşeye çekilme gerektirmeyen ve öğrenciyi, gönlü insan hayatının her gereğine uygulanabilir soylu duygular ve bilgece kurallarla dolu olarak insanların arasına geri gönderen kolay üslup ve tarzda yazılmış yazılardır. Bu gibi yazılar aracılığıyle erdem sevimli, bilim hoş, insanlar arasında bulunma öğretici, insanlardan uzakta geçirilen zaman eğlendirici olur.

[1] [E. ve F. basımlarında şu not vardır: Bu söylenenin amacı, gerçekten büyük bir filozof, dürüst ve alçakgönüllü bir düşünür olan Bay Locke'un değerini düşürmek değildir; Gösterilmek istenen, sadece, böyle soyut felsefenin hep başına gelen şeydir.]

İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve böyle olmakla da bilimden kendisine uygun olan besini alır, beslenir; fakat insanın anlama yetisinin sınırları o kadar dardır ki, bu konuda elde ettiklerinin kapsamından da, güvenilirliğinden de, çok az tatmin sağlamak umulabilir. İnsan akıl sahibi bir varlık olduğu kadar toplumsal olabilen bir varlıktır: Fakat hoşa giden, eğlendirici topluluklardan ne her zaman zevk alabilir, ne de bu topluluklardan zevk alma isteğini sürdürebilir. İnsan aynı zamanda eyleyen bir varlıktır; ve bu özelliğinden olduğu kadar insan yaşayışının gereklerinden dolayı, iş ve uğraşı edinmek zorundadır: Fakat zihin dinlenmek ister: özen ve çalışmaya olan eğilimini her zaman canlı tutamaz. Böylece görülmektedir ki, doğa böyle karma bir yaşama çeşidini insan soyuna en uygun hayat olarak göstermiş ve bu eğilimlerden hiçbirinin, öteki uğraşı ve eğlencelerden yoksun bırakacak kadar ağır basmasına izin vermemeleri için insanları gizlice uyarmıştır. Bilime olan tutkunuzu sürdürün, der doğa fakat biliminiz insanca olsun, eylem ve toplumla doğrudan doğruya ilgili olsun. Karışık düşünceyi ve derine dalan araştırmaları yasaklıyorum ve sizi, bunların getirdikleri kaygılı karasevda ile, içine soktukları bitmez tükenmez kararsızlıkla ve sözümona buluşlarınızın bildirildikleri zaman karşılaşacakları soğuklukla amansız bir şekilde cezalandıracağım. Filozof olun; olun ama, tüm felsefeniz içinde, yine insan kalın.

Eğer insanların çoğu kolay felsefeyi soyut ve derine inen felsefeye, ikincisini suçlamadan ya da küçümsemeden, yeğ tutsalardı, belki de, bu genel kanıya uymak ve herkesi, karşı çıkmadan, kendi zevk ve düşünceleri ile baş başa bırakmak yerinde olabilirdi. Ama iş, çoğu zaman daha ileri götürüldüğünden, hatta derine giden bütün akılyürütmeleri, yani genel olarak metafizik denilen şeyi kayıtsız şartsız reddetmeye kadar vardığından, şimdi bu akılyürütmelerin, doğru bir şekilde nasıl savunulabileceğini gözden geçireceğiz.

Dakik ve soyut felsefenin ilk olarak belirtebileceğimiz önemli bir yararı, kolay ve insanca olanın hizmetinde kalmasıdır: Kolay felsefe, düşüncelerinde, verdiği kurallarda ve akılyürütmelerinde, derine giden felsefe olmadan, yeterli bir kesinlik düzeyine ulaşamaz. Bütün edebiyat, insan hayatının çeşitli tutum ve durumlardaki görünüşlerinden başka bir şey değildir ve önümüze koy-

duğu şeyin niteliklerine göre, bize övgü ya da yergi, hayranlık ya da alay gibi farklı duygular esindirir. İnce bir zevk ve çabuk kavrayışın yanında, insanın anlama yetisinin iç dokusu ve işlemleri, tutkuların işleyişleri ve kötülük ile erdemi birbirinden ayıran duygu türleri hakkında dakik bilgilere sahip olan bir sanatçı, bu girişimde daha başarılı olacaktır. Bu içe yönelik arama ve soruşturma ne kadar yorucu görünürse görünsün, hayatın ve davranışların açık ve dış görünüşlerini başarıyla tasvir etmek isteyenler için, bir ölçüde gereklidir. Anatomi bilgini, en iğrenç ve nahoş şeyleri göz önüne serer; ama onun bilimi, VENUS'u ya da HELENE'yi çizmekte olan ressam için yararlıdır. Ressam, sanatının en zengin renklerini kullanarak figürlerine en zarif ve en alımlı biçimleri verirken, yine de, insan gövdesinin iç kuruluşuna, kasların konumuna, kemiklerin yapısına, her parça veya organın kullanılışına ve biçimine dikkat etmek zorundadır. Dakiklik güzelliğe ve doğru akılyürütme ince duyguya her durumda yararlıdır. Bunlardan birini küçümseyerek diğerini yüceltmeğe çalışmak boşunadır.

Üstelik şunu gözleyebiliriz ki, nasıl edinilirse edinilsin, bir dakiklik anlayışı her sanat ve uğraşıyı, —hayatı ve eylemi en çok ilgilendirenlerini bile— mükemmelliğe daha çok yaklaştırır ve toplumun çıkarlarına daha yararlı kılar. Ve filozof gündelik işlerden uzak yaşasa da, felsefenin dehası, eğer birçok kişi tarafından titizlikle işlenirse, zamanla bütün topluma yayılır, her sanat ve uğraşıya kendininkine benzer bir dakiklik kazandırır. Siyasetçi, güçleri ayırıp dengelemekte daha ileri görüşlü ve ince; hukukçu, akılyürütmelerinde daha metotlu ve daha ayrıntılı ilkelere sahip; general, disiplininde daha düzenli, plânlarında ve harekâtında daha temkinli olur. Modern hükümetlerin eskilerine göre dengelilikleri ve modern felsefenin dakikliği, benzer evrelerle gelişti ve ihtimal ki yine benzer evrelerle gelişecek.

Bu çalışmalar masum bir merakın tatmininden öte bir yarar sağlamasaydı, bu durumda bile, onları, insan soyuna bahşedilmiş birkaç tehlikesiz ve zararsız zevke ulaştıran yollardan biri olarak, küçümsememek gerekirdi. En tatlı ve en halim selim yaşayış, bilim ve öğrenim yollarından geçer ve bu yol üzerindeki herhangi bir en-

geli kaldırabilen ya da yeni bir patika açabilen bir kimse, insanlığa iyiliği dokunan birisi olarak saygı görmelidir. Ve bu araştırmalar acı verici ve yorucu görünebilseler de, bazı vücutlar gibi güçlü kuvvetli ve tam sağlıklı olan zihinler, yoğun çalışma ihtiyacını duyarlar ve insanların çoğuna angarya gibi görünen, güç gelen işlerden zevk alırlar. Gerçekten de karanlık, göze olduğu kadar zihne de acı vericidir; ama karanlıktan aydınlık çıkarmak, ne çeşit çaba ile olursa olsun, ancak zevk ve sevinç verir.

Fakat derin ve soyut felsefedeki bu belirsizliğe, acı verici ve yorucu olduğundan değil, aynı zamanda kaçınılmaz bir kararsızlık ve hata kaynağı olduğundan dolayı itiraz edilir. Bu, metafiziğin oldukça büyük bir bölümüne karşı en haklı ve dayanaklı itirazdır gerçekten. Bu itiraz da, onun tam anlamıyle bir bilim olmadığı; insanın, anlama yetisinin ulaşamayacağı alanlara girmeğe yeltenen boş gururunun verimsiz çabalarından ya da kendilerini açıklık yerde savunamayan, güçsüzlüklerini saklayıp korumak için sık çalılıkların ardına gizlenen yaygın batıl inançların hilelerinden doğduğudur. Ovalık yerden kovulan bu eşkiya, ormana kaçar ve zihnin korunmayan yollarında pusu kurarak, onu, dinsel korkular ve önyargılarla ele geçirmeğe çalışır. En sarsılmaz rakip bile, nöbetinde bir an dikkatsiz olsa, alt edilir. Ve birçokları, korkaklık ve gaflet yüzünden, düşmana kapıları açarlar ve onu, meşru efendileri gibi, saygıyla boyun eğip kendi istekleriyle buyur ederler.

Ama bu, filozofların böyle araştırmalardan el etek çekerek, bâtıl inançlara hâlâ saklanacak yerler bırakmalarına yeter bir sebep midir? Bu durumdan karşıt bir sonuç çıkarmak ve savaşı düşmanın gizlendiği en kuytu köşelere dek götürmek zorunluğunu görmek daha yerinde olmaz mı? İnsanların, hayal kırıklığına uğraya uğraya, sonunda, böylesine havada kalan bilimleri terkedeceklerini ve insan aklının asıl alanını bulacaklarını boşuna umuyoruz. Çünkü birçok kişinin böyle konuları sürekli olarak yeniden ortaya sürmeye aşırı bir ilgi duymaları bir yana, ayrıca, körükörüne umutsuzluğun doğurduğu güdüye bilimlerde yer verilmesi hiçbir zaman aklayakın görülemez, çünkü, daha önceki girişimler ne kadar başarısız olursa olsun, yine de, sonraki kuşakların, çalışkanlıkları, talihlerinin yardımı ve artan keskin görüşlülükleriyle, önceki çağlarda bilinmeyen buluşlara ulaşacaklarını ummak yersiz olmaz. Serüveni seven her

dehâ, böylesine zorlu bir serüvenden alnının akıyle çıkmanın sadece kendisi için saklı tutulmuş bir şeref olduğunu umarak, bu çetin ödüle doğru atılır ve öncekilerin başarısızlıkları onun cesaretini kırmak şöyle dursun, aksine hevesini kamçılar. Bilgi edinmeyi bu karışık sorulardan kökünden kurtarmanın tek yolu, insanın anlama yetisinin doğal yapısına ciddi bir soruşturma ile girmek, gücünün ve yeteneklerinin kesin bir analizi ile onun böyle belirsiz ve karışık konulara hiç uygun olmadığını göstermektir. Sonradan hep rahat yaşamak için bu yorgunluğa katlanmamız; sahte ve yozlaşmış olanını yok etmek için sahici metafiziği özenle geliştirmemiz gerekir. Bazı kimseler için bu aldatıcı felsefeye karşı bir korunma yolu olan tembellik, başkalarında, daha ağır basan merakla giderilir ve zaman zaman hüküm süren çaresizlik, yerini kanlı canlı umut ve beklentilere bırakabilir. Dakik ve doğru akılyürütme her kişi ve her eğilim için uygun tek kapsayıcı çözüm yoludur; yaygın bâtıl inançlarla karışarak, bu inançları dikkatsiz akılyürüten için farkına varılmaz bir şekle sokan, bilim ve bilgelik havasına bürüyen karışık felsefeyi ve metafizik dilini ortadan kaldırmayı sadece o başarabilir.

Özenli bir soruşturmadan sonra bilgi yükünün en belirsiz ve uygunsuz yanını atmanın yararı yanında, insanın doğal yapısının yetenekleri ve yetilerinin dakik bir incelenmesinden çıkacak birçok olumlu sonuç vardır. Dikkati çekicidir ki, zihnin işlemleri, bize son derece yakın oldukları halde, kendileri düşünülme objesi olunca, belirsizliğe bürünmüş görünürler; onları ayırdeden ve belirleyen çizgi ve sınırları, göz kolay kolay seçemez. Bu objeler uzun zaman aynı görünümde ya da durumda kalmayacak kadar incelmiştirler; doğal olan ve alışkanlık ile düşünme tarafından geliştirilen üstün bir görme gücüyle bir anda kavranmaları gerekir. Bundan dolayı zihnin değişik işlemlerinin bilinmesi, bunların birbirinden ayrılması, uygun başlıklar altında sınıflandırılması, düşünme ve soruşturma objesi oldukları zaman içinde bulundukları görünürdeki karışıklığın düzeltilmesi, bilimin önemsiz sayılamayacak bir görevi olur. Dış cisimlerle, yani duyularımızın objeleriyle ilgili olarak yapıldığında, hiçbir değeri olmayan bu düzenleme ve ayırmanın, zihnin işlemlerine yöneldiği zaman,

karşılaştığımız zorluk ve harcadığımız çaba ile orantılı olarak değeri artar. Ve bu zihin coğrafyasından ya da zihnin ayrı kısım ve yeteneklerinin sınırlarını çizmekten öteye gidemesek de, buraya kadar varmak bile tatmin edicidir hiç değilse. Ve bu bilim ne kadar apaçık görünürse (ki hiç, de apaçık değildir), onu bilmemek, öğrenmeye ve felsefeye hevesli olanlar için o kadar kınanacak bir şey sayılmalıdır.

Ve eğer bütün teorik düşünmeyi, hatta eylemi altüst eden bir skeptikliğimiz yoksa, bu bilimin belirsiz ve uydurma olduğu yolunda hiçbir kuşkumuz kalamaz. Şüphe edilmez ki, zihin bir takım yetenekler ve yetilerle donatılmıştır; bu yetenekler birbirlerinden farklıdır ve dolaysız algı için gerçekten seçik olan şeyler düşünce yoluyle ayırdedilebilir; dolayısıyle, bu konudaki her önermenin doğru ve yanlış olması söz konusudur ve insanın anlama yetisi alanının dışında olmayan bir doğruluk ve yanlışlık vardır. Her insanın kavrama sınırları içine giren bu çeşit birçok açık ayırım vardır: isteme ve anlama arasındaki, hayalgücü ve tutkular arasındaki gibi... Kavranılması daha zor olsa da, daha ince ve daha felsefi olan ayırımlar, bunlardan daha az gerçek ve daha az kesin değildir. Bu soruşturmalarda elde edilen bazı başarıların örnekleri, özellikle yakın zamandakiler, bu bilgi dalının kesinliği ve pekliği hakkında daha doğru bir fikir verebilir. Gezegenlerin doğru bir sistemini vermeği ve bize çok uzak olan bu cisimlerin yerlerini ve düzenlerini saptamağı bir filozofun çabalarına değer sayacağız da, bizi bu kadar yakından ilgilendiren zihnin kısımlarının sınırlarını böylesine başarıyla çizenlere burun kıvırır gibi mi davranacağız? [1]

[1] [E ve F basımlarında, ek olarak, şu not vardır: Doğru ile yanlışı ayırdetmemizi sağlayan yeti ile erdem ve kötülüğü ayırdetmemizi sağlayan yeti, uzun zaman birbirine karıştırılmıştır ve tüm ahlâkın, düşünme gücü olan her zihne nicelik ve sayı hakkındaki önermeler gibi değişmez gelen, ebedi ve bozulmaz ilişkiler üzerine kurulu olduğu sanılmıştır. Oysa, yakın geçmişteki bir filozof [1] en kandırıcı kanıtlamalarla bize öğretmiştir ki ahlâk şeylerin soyut yapısında yoktur, her belirli varlığın duygusuna ya da zihin beğenisine bağlıdır tamamıyle; nasıl ki tatlı ve acı, sıcak ve soğuk ayırımları her bir duyu ya da organın belirli duyumlarından çıkar. Öyleyse ahlâk algılarının, anlama yetisinin işlemleri arasında değil, beğeniler ve duyular arasında sınıflandırılmaları gerekir.

Filozoflar, bütün zihin tutkularını, bencil ve iyicil diye iki sınıfa ayıragelmişlerdi, bu iki sınıf tutkunun da bir-

[1] [Francis Hutcheson]

Ama, özenle işlenir ve halkın ilgisinden cesaret alırsa, felsefenin, araştırmalarını daha da ileri götürebileceğini ve insan zihninin işlemlerini düzenleyen gizli kaynak ve ilkeleri, hiç olmazsa bir dereceye kadar, ortaya çıkarabileceğini umamaz mıyız? Astronomlar, uzun zaman, fenomenlere dayanarak, gök cisimlerinin gerçek hareketlerini, sıralarını ve büyüklüklerini ispat etmekle yetinirlerdi : Ta ki, sonunda, bir filozof çıka ve mutlunun mutlusu bir akılyürütme ile gezegenlerin dönüşlerini yöneten ve onlara yön veren kanunları ve güçleri saptaya... Doğanın başka alanları için de aynı şeyler yapıldı. Buna eş bir uzluk ve sakıntı ile ardına düşülürse, zihnin yetenekleri ve işleyişini konu edinen soruşturmalarımızda da aynı başarının sağlanmasından umutsuzluğa düşürecek hiçbir sebep yoktur. Muhtemeldir ki, zihnin bir işlemi ve ilkesi bir başkasına dayanır; bu da daha genel ve evrensel olan bir başkasına götürülebilir. Ve bu araştırmaların ne kadar ileriye vardırılabileceğini tam olarak kestirmek, dikkatli bir denemeden önce, —hatta sonra— güç olur. Bu gibi saptama girişimlerinin, her gün, en gelişigüzel felsefe yapanlar tarafından bile denendiği bir gerçektir : Ve en başta gerekli olan, bu işe tam bir özen ve dikkatle girişmektir ki, konu insanın anlama yetisinin alanı içinde ise, sonunda mutlu bir başarı elde edilebilsin; değilse, vardığımız so-

biri bakımından sürekli karşıtlık ve zıtlık içinde olduğu kabul edilmişti ve ikinci sınıfa girenlerin, ancak birincisine girenleri ortadan kaldırarak asıl hedeflerine ulaşabilecekleri düşünülmüştü. Bencil tutkular arasında açgözlülük, hırs, öç; iyicil olanlar arasında da tabii sevgi, dostluk, kamu duygusu sayılmıştı. Filozoflar artık[1] bu ayırmanın uygunsuzluğunu görebiliyorlar. Her türlü tartışmanın ötesinde ispat edilmiştir ki, genel olarak bencil sayılan tutkular bile zihni benliğin ötesine, doğrudan doğruya nesneye götürür; bu tutkuların tatmini bize haz verdiği halde, tutkunun nedeni bu haz beklentisi değildir, tam tersine, tutku hazdan önce gelir ve önceki olmadan sonrakinin varolması mümkün değildir; durum iyicil adı verilen tutkularda da tamı tamına aynıdır, ve dolayısıyle, bir insan, dileklerinin hedefi dostunun mutluluğu olduğu zaman nasıl çıkar gözetmez ise, kendi şanını yüceltmeğe çalıştığı zaman da çıkarını gözetmiyordur; aynı şekilde, hırs ve ihtirasını doyurmak için çabalarken nasıl çıkar gözetmiyor değilse, rahatını ve huzurunu kamunun iyiliğine feda ederken de çıkarını gözetmiyor değildir. Burada böylece, tutkuların sınırlarında yapılan önemli bir düzenleme görülüyor ki bu sınırlar daha önceki filozofların ihmalleri ve isabetsizlikleri yüzünden birbirine karıştırılmıştı. Bu iki örnek bu tür felsefenin doğal yapısını ve önemini göstermeğe yetebilir.]

[1] [bkz. Joseph Butler, Fifteen Sermons upon Human Nature 1726]

nuca bir ölçüde güvenerek, konu bir kenara atılabilsin. Bu ikinci sonuç tabii ki, istenecek bir sonuç değildir; bunu çabucak benimsememek gerekir. Çünkü böyle bir kabulle, bu cins felsefenin güzelliğini ve değerini ne kadar da azaltmış oluruz! Moralistlerin bugüne kadar genellikle yapageldikleri şey, onadığımız ya da kınadığımız hareketlerin kalabalığı ve çeşitliliğine bakarak, bu duygu farklılıklarının dayanabileceği bir ortak ilke aramak olmuştur. Ve tek bir genel ilkeye olan tutkularından dolayı işi bazen çok ileri götürdükleri halde, itiraf etmek gerekir ki, kötülük ve erdemlerin hepsinin doğru olarak götürülebileceği bazı genel ilkeler bulmağı ummaları bağışlanabilir. Aynı çaba, eleştiricilerde, mantıkçılarda, hatta siyasetçilerde vardır: Girişimleri tümüyle başarısız olmamıştır da; ama bu bilimleri mükemmelliklerine daha da yaklaştırmak için, belki de daha uzun zaman, daha büyük dakiklikle kendilerini işlerine daha canla başla koşmaları gerekir. Bu çeşit çabaları hemen bir yana itmeyi, kaba buyruklarını ve ilkelerini insanlara kabul ettirmeğe çalışmış en cüretli ve en iddialı felsefenin yaptıklarından daha ölçüsüz, aceleci ve dogmatik görmek yerinde olur.

Varsın insanın doğal yapısı hakkındaki bu akılyürütmeler soyut ve anlaşılması zor görünsün, ne çıkar? Bu, onların yanlışlığını göstermez. Buna karşılık, bugüne kadar bunca bilge ve derin filozofun dikkatinden kaçmış bir şeyin çok açık ve kolay olması imkânsız gibidir. Ve bu araştırmalar neye mal olursa olsun, tartışma götürmez bir önem taşıyan bu konularda, bilgi dağarcığımıza bu yolla yeni bir şeyler katabilirsek, sadece sağlanan kazanç bakımından değil, fakat duyulan haz bakımından da kendimizi yeteri kadar ödüllenmiş sayabiliriz.

Yine de, bu düşüncelerin soyutluğu, onların lehine olmaktan çok zararına olduğuna ve bu zorluk, dikkat ve özenle, gereksiz ayrıntılardan kaçınılarak belki yenilebileceğine göre; aşağıdaki soruşturmada, şimdiye kadar kesinsizliğin bilgeleri ve karanlığın cahilleri incelemekten alakoyduğu konuları biraz aydınlatmağa çalıştık. Derine bakan soruşturmayı açıklıkla ve doğruluğu yenilikle bağdaştırarak farklı felsefe türlerinin sınırlarını birleştirebilirsek, ne mutlu: Hele bu kolay tarzda akıl-

yürüterek, şimdiye kadar sadece bâtıl inançlara sığınak, saçmalığa ve yanlışlığa da bir örtü görevini gören bir karışık felsefenin temellerini sarsabilirsek, mutluluğumuz daha da büyük olacaktır.

II. BÖLÜM — İdeaların Kaynağı Üzerine

Herkes kolaylıkla kabul edecektir ki, bir insan aşırı sıcağın acısını ya da ılıklığın hazzını duyduğunda ve bu duyumu sonradan belleğine getirdiğinde ya da onu hayalgücü ile önceden duyduğunda, bu zihin algıları arasında önemli bir fark vardır. Hayalgücü ve bellek yetileri, duyuların algılarını taklit ya da kopya edebilir; ama hiçbir zaman ilk duyumun gücüne ve canlılığına ulaşamaz. En şiddetli şekilde işlerken bile, onlar hakkında söyleyebileceğimiz, olsa olsa şudur: objelerini o kadar canlı temsil ediyorlar ki, neredeyse asıl objeyi duyuyor ya da görüyor gibiyizdir. Fakat, zihnin hastalık ya da delilik ile çarpılmış olması bir yana, bu algıları tümüyle ayırdedilmez kılacak bir canlılık düzeyine varamazlar. Şiirin bütün renkleri, ne kadar pırıl pırıl olurlarsa olsunlar, doğal nesneleri, tasvirleri bir gerçek manzara yerine geçecek şekilde çizemezler. En canlı düşünce, en sönük duyumdan daha aşağı kalır yine de.

Zihnin bütün öbür algılarında da benzer bir ayırım gözleyebiliriz. Tepesi atmış bir kimse ile öfkeyi sadece düşünen bir kimse çok farklı şekillerde etkilenirler. Bana, birisinin sevdalı olduğunu söylerseniz, ne kastettiğinizi kolayca anlarım ve o kimsenin durumu hakkında doğru bir fikir edinirim; ama bu fikri, hiçbir zaman bu tutkunun gerçek karışıklıkları ve heyecanları ile bir tutamam. Geçmiş duygu ve heyecanlarımız üzerinde düşündüğümüz zaman, düşüncemiz sadık bir aynadır ve objelerini gerçeğe uygun biçimde kopya eder; fakat kullandığı renkler ilk algılarımızın renkleri ile karşılaştırılınca, silik ve sönük kalır. Aralarındaki farkı görmek için ince bir seçme gücü ya da metafizik bir kafa gerekmez.

Öyleyse burada, bütün zihin algılarını, güçlülük ya da canlılıklarına göre, iki sınıf ya da türe ayırabiliriz. Daha az güçlü ve canlı olanlar genellikle Düşünceler ya da İdealar diye adlandırılır. Öteki tür için bizim

dilimizde ve birçok başka dilde hazır bir ad yok; çünkü sanırım bunları, felsefi amaçlar dışında, genel bir terim ya da ad altında toplama gerekliliği duyulmamıştır. Bundan dolayı, biz biraz serbest davranalım ve bunlara, kelimeyi genel kullanımından biraz farklı bir anlamda kullanarak, İ z l e n i m l e r diyelim. Öyleyse, i z l e n i m terimi ile kastettiğim daha canlı algılarımızın hepsidir; yani işittiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz veya nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz andaki algılardır. İzlenimler, daha az canlı algılar olan ve yukarıdaki duyum ya da hareketler üzerinde düşündüğümüz zaman farkına vardığımız idealardan ayrılırlar.

İlk bakışta, hiçbir şey, bize, her türlü insan gücü ve otoritesinin dışına taşmakla kalmayan, doğanın ve gerçeğin sınırları içine bile sığmayan insan düşüncesi kadar sınırsız gelmeyebilir. Hayalgücü için garibeler meydana getirmek, ipe sapa gelmez biçimleri ve görünüşleri birleştirmek, en doğal ve bilinen objeleri düşünmekten daha zor değildir. Ve vücut, üzerinde acı ve zorlukla süründüğü bir gezegene bağlı kalırken, düşünce, bizi evrenin en uzak bölgelerine, daha daha, evrenin ötesine, doğanın tam karışıklık halinde olduğu sanılan sınırsız kaos'a bir anda ulaştırabilir. Hiç görülmemiş ya da işitilmemiş bir şey yine de kavranabilir; mutlak çelişki içeren şeyler dışında hiçbir şey düşünce gücünün ötesinde değildir.

Fakat düşüncemiz bu sınırsız hürriyete sahip görünüyor olsa da, daha yakından incelersek, aslında onun çok dar sınırlar içinde kaldığını ve zihnin bu yaratıcılık yeteneğinin, duyuların ve tecrübenin verdiği malzemeleri birleştirmek, yerlerini değiştirmek, büyütmek ya da küçültmek yetisinden başka birşey olmadığını görürüz. Altın bir dağ düşündüğümüzde, daha önceden tanıdığımız iki tutarlı ideayı, a l t ı n ve d a ğ ı birleştiririz sadece. Erdemli bir at tasarımlayabiliriz; çünkü kendi duygumuzdan erdemi kavrayabiliyoruz ve bunu, tanıdığımız bir hayvan olan atın görünüşü ve biçimi ile birleştirebiliyoruz. Kısacası, düşünmenin bütün malzemesi dış ya da iç duygumuzdan gelmedir: bunların sadece karışımı ya da bileşimi zihin ve istemeye aittir. Ya da, felsefi dille söyleyecek olursam, bütün idealarımız ya da zayıf algılarımız, izlenimlerimizin ya da canlı algılarımızın kopyalarıdır.

II. BÖLM.

Bunu ispatlamak için, umarım ki aşağıdaki iki kanıtlama yeterli olur. İlkin, ne kadar karmaşık ya da yüce olurlarsa olsunlar, düşünce ya da idealarımızı çözümlediğimizde, bunların, her defasında, daha önceki bir his ya da duyguyu kopya eden basit idealardan meydana geldiğini görürüz. İlk bakışta bu kaynaktan çok uzak görünen ideaların bile, daha yakın bir inceleme ile, bu kaynaktan çıktığı görülür. Sonsuz derecede akıllı, bilge ve iyi bir varlık olarak Tanrı ideası, kendi zihnimizin işlemleri üzerinde düşünmemizden ve iyilik ile bilgelik özelliklerini sınırsızca büyütmemizden çıkar. Bu soruşturmayı dilediğimiz kadar sürdürelim; her zaman, incelediğimiz her ideanın kendine benzer bir izlenimden kopya edildiğini görürüz. Bu durumun evrensel ölçüde doğru ve istisnasız olmadığını ileri sürenlerin bunu çürütmek için tek, hem de kolay bir yolları vardır: Kanılarınca bu kaynaktan gelmeyen bir ideayı ortaya çıkarmak. O zaman da, eğer öğretimizi korumak istiyorsak, bu ortaya konan ideanın karşılığı olan izlenimi ya da canlı algıyı göstermek bize düşer.

İkincileyin, organ sakatlığından dolayı bir kimse herhangi bir duyum türünde duyarlı değilse, her zaman, bu duyumların karşılıkları olan idealar konusunda da o kadar az duyarlı olduğunu görürüz. Kör bir kimse renklere, sağır olan da seslere ilişkin hiçbir fikre ulaşamaz. Yetersiz olan duyusunu ona yeniden kazandırın: duyumlarına bu yeni yolu açmakla, aynı zamanda idealara da bir yol açmış olursunuz ve o, bu objeleri kavramakta güçlük çekmez. Organın herhangi bir duyum uyandırmağa elverişli bir nesne ile hiç karşılaşmamış olmasında durum aynıdır. Bir Laplı ya da Zencinin şarap tadı hakkında fikirleri yoktur. Ve bir kimsenin, cinsine ait bir duyguyu ya da tutkuyu hiç duymamış olması, ya da duymasını imkânsız kılacak şekilde, organ bozukluğuna benzer bir zihin bozukluğu olması çok az görülse ya da hiç görülmese bile, aynı gözlem, daha az derecede, bu durumda da yapılabilir. Yumuşak huylu bir adam amansız bir öç ya da zalimlik ideasını kuramaz; bencil bir yürek de dostluğun ve cömertliğin yüceliklerini kolay kolay kavrayamaz. Başka varlıkların, hakkında bizim hiç bir fikrimiz bulunamayacak birçok duyuya sahip olabilecekleri kolayca kabul edilir; çünkü bunlar bize, zihne bir ideanın girebileceği tek yolla, yani fiilen yaşadığımız bir duygu ve duyum ile tanıtılmışlardır.

II. BÖLM.

Yine de, ideaların, karşılıkları olan izlenimlerden bağımsızca ortaya çıkmalarının tümüyle imkânsız olmadığını ispat edebilecek, çelişmeli bir fenomen vardır. Sanırım ki, gözle edinilen seçik renk idealarının veya kulaktan gelen ses idealarının gerçekte birbirlerinden farklı, fakat aynı zamanda benzer oldukları kolayca kabul edilir. Şimdi, bu, farklı renkler için doğruysa, aynı rengin değişik tonları için daha az doğru değildir ve her ton, diğerlerinden bağımsız, seçik bir idea meydana getirir. Çünkü bu yadsınırsa, bir rengi, tonlarını kesintisiz bir şekilde ilerleterek, kendisinden en uzak bir renge sezdirmeden götürmek mümkün olurdu ve ortadakiler arasında bir fark olduğunu kabul etmeksizin, uçlardakilerin aynı olduğunu saçmalamadan yadsıyamazdınız. Bunlara dayanarak, öyle bir kimse düşünelim ki, otuz yıl görme duyusunu kullanmış olsun ve hiç görmediği, söz gelişi, belirli bir mavi tonunun dışında, her türlü rengi mükemmel derecede tanısın. O tanımadığı tonun dışında mavi rengin bütün farklı tonları, koyudan açığa doğru önünde dizildiğinde, açıktır ki, o kimse, tanımadığı tonun olması gereken yerde bir boşluk algılayacaktır ve o yerde yan yana duran tonlar arasında, diğerlerinde olduğundan daha geniş bir aralık olduğunu görecektir. Şimdi sorarım size: O kimsenin hayalgücü ile bu eksikliği gidermesi ve bu belirli tonun ideasını kendi kendine çıkarması mümkün müdür? Sanırım ki, bunun mümkün olduğu kanısını çoğunluk paylaşacaktır ve bu durum, üzerinde durmayı handiyse gerektirmeyecek kadar kendine özgü olduğu ve tek başına genel ilkemizi değiştirmemize değmeyeceği halde, basit idealarin her zaman ve her durumda, karşılıkları olan izlenimlerden çıkmadığının ispatı olarak görülebilir.

İşte, hem kendisi basit ve anlaşılması kolay, hem de uygun bir kullanma ile, her tartışmayı eşit derecede anlaşılır kılabilecek ve bu kadar uzun zaman metafizik akılyürütmeleri elinde tutan, onların kınanmasına yol açan anlaşılmaz dili yok edebilecek bir öneri. Bütün idealar, özellikle soyut olanları, kendiliklerinden silik ve belirsizdir: zihnin bunlar üzerinde çok zayıf bir egemenliği vardır: başka benzer idealarla karıştırılmaya yatkındırlar; ve bir terimi, seçik bir anlamda olmasa

da, bir süre kullanınca, ona bağlı belirli bir idea bulunduğunu hayal etmeğe yatkınızdır. Aksine, bütün izlenimler, yani iç ya da dış duyumların hepsi, güçlü ve canlıdır: aralarındaki sınırlar daha kesin bir şekilde belirlidir: bunlarla ilgili hata ya da yanlışlığa düşmek de kolay değildir. Öyleyse, bir felsefi terimin (çok sık yapıldığı gibi) herhangi bir anlam ya da idea olmaksızın kullanıldığından kuşkulanırsak, sadece şunu soruşturmak yeter: Bu sözde idea hangi izlenimden çıkarılmıştır? Ve eğer böyle bir izlenim bulamazsak; kuşkumuz doğrulanmış olur. İdeaları böylesine parlak bir ışığa çıkararak, onların doğal yapısı ve gerçekliği hakkında çıkabilecek bütün tartışmaları ortadan kaldırmayı umabiliriz.[1]

III. BÖLÜM — İdeaların Çağrışımı[2] Üzerine

Zihnin farklı düşünceleri ya da ideaları arasında bir bağlantı ilkesinin olduğu ve belleğe ya da hayalgücüne gelişleri ile belirli bir yöntem ve düzen ölçüsü içinde birbirlerini çağırdıkları açıktır: Daha ciddi düşünme ve konuşmalarımızda bu o kadar belirgindir ki, ideaların düzenli yolu ya da zincirine uygun olmayan bir düşünce hemen farkedilir ve uzaklaştırılır. Ve üzerinde düşünecek olursak, en garip ve başıboş hayalleri-

[1] Muhtemeldir ki, innatae ideaların varlığını yadsıyanlar, her ne kadar öğretileri hakkında yanlış anlamalara engel olacak şekilde, dikkatle seçilmiş ve kesinlikle tanımlanmış terimler kullanmamış olsalar da, bütün ideaların izlenimlerin kopyalarından başka bir şey olmadığını kastetmişlerdir. Çünkü innatae ile ne kastedilir? innatae doğalın karşılığı ise o zaman doğalı nangi anlamda alırsak alalım —alışılmış olmayanın, sahte olanın ya da mucizevi olanın karşıtı olarak— zihnin bütün algı ve idealarının innatae olduklarını kabul etmek gerekir. Eğer innatae diye doğuşla zamandaşlık kastediliyorsa, bunu tartışmak saçmadır; düşünmenin doğuştan önce mi, doğuşta mı, yoksa doğuştan sonra mı başladığını soruşturmak da aynı derecede anlamsızdır. Aynı şekilde, idea kelimesi Locke ve diğerlerinde çok gevşek bir anlam taşır; düşüncelerimize işaret ettiği gibi, aynı zamanda herhangi bir algımız, duyumuz ya da tutkumuz için de kullanılır. Şimdi, bu anlam içinde, kendini sevmenin, zarara uğrayınca tepki duymanın, karşı cinsler arasındaki tutkuların innatae olmadıklarını ileri sürmekle ne kastedildiğini bilmek isterdim.

Oysa, izlenim ve idea terimlerini yukarıda açıklanan anlamları ile alır ve innatae'dan asıl olan ya da daha önceki hiçbir algıdan kopya edilmemiş bulunanı anlarsak, bütün izlenimlerin innatae olduğunu, ideaların ise innatae olmadığını söyleyebiliriz.

Açık sözlü olmak gerekirse, kanımın şu olduğunu belirtmek isterim: Bay LOCKE'u yok yere bu konuya sürüyleyenler, tanımlanmamış terimler kullanarak, söz konusu probleme hiç değinmeden boyuna tartışıp duran meslekten felsefeciler olmuştur. Buna benzer bir çok anlamlılık ve söz kalabalığı bu filozofun bu ve başka bir çok konudaki akıl yürütmelerinde de görülebilir.

[2] [E ve F basımlarında : Bağlantıları]

mizde, hatta düşlerimizde, hayalgücünün oradan oraya koşmadığını; peşpeşe gelen farklı idealar arasında yine de bir bağlantı gözetildiğini görürüz. En rastgele ve serbest karşılıklı konuşma kaydedilse, hemen, bütün geçişlerini birbirine bağlayan bir şey görülür. Veya bu bağın olmadığı yerlerde, konuşmanın gidişini kesintiye uğratan kimse, aklından, onu konuşma konusundan uzaklaştıran bir düşünceler dizisinin gizlice geçmiş olduğunu söyleyebilir. Farklı diller arasında en ufak bir bağlantı ya da alışveriş olduğu düşünülemeyecek hallerde bile, en karmaşık idealarî dile getiren kelimelerin yine de birbirlerini çok yakından karşıladıklarını görürüz: bu da bileşik idealarda biraraya gelen basit ideaların, bütün insanlık üzerinde eşit ölçüde etkisi olan bir evrensel ilke ile birbirlerine bağlandığının kesin ispatıdır.

Farklı ideaların birbirleriyle bağlantılı olduğu gözden kaçmayacak kadar açık olduğu halde, herhangi bir filozofun çağrışım ilkelerini sıralamayı ya da sınıflandırmayı denediğini işitmedim; oysa üzerinde durulmağa değer bir konu gibi gözüküyor. Bana kalırsa, idealar arasında sadece üç bağlantı ilkesi vardır: Benzerlik, zamanda ya da yerde Yakınlık ve Neden ya da Etki.

Bu ilkelerin ideaları bağlamağa yaradığından pek şüphe edilmez sanırım. Bir resim düşüncelerimizi doğal olarak aslına götürür.[1] Bir yapının bir dairesinden söz edilmesi, diğer daireler hakkında bir soruşturma ya da konuşma başlatır.[2] Bir yarayı düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmeden edemeyiz.[3] Fakat bu sıralamanın tam olduğunu ve bunlardan başka çağrışım ilkesi olmadığını, okuyucuyu ve hatta kendimizi tatmin edecek şekilde ispat etmek zordur. Bu gibi durumlarda yapabileceğimiz tek şey birçok örnek ele almak, değişik düşünceleri birbirlerine bağlayan ilkeyi dikkatle incelemek ve bu ilkeyi mümkün olduğu kadar genel hale getirene dek durmamaktır.[4] Ne kadar çok örnek incelersek ve ne kadar özen gösterirsek, bütünden çıkar-

[1] Benzerlik
[2] Yakınlık
[3] Neden ve Etki
[4] Sözgelişi, kontrast ya da karşıtlık da idealar arası bir bağlantıdır; ama bu, belki de, Nedenlilik ve Benzerliğin bir karışımı olarak görülebilir. İki nesne zıt olduğunda biri diğerini yok eder; yani yok olmasının nedeni ve bir nesnenin yok olması ideası, onun daha önceki varoluşu ideasına işaret eder.

dığımız sıralamanın tam ve eksiksiz olduğundan o kadar emin oluruz.[1]

III. BÖLM.

[1] [E'den Q'ya kadarki basımlarda bölüm devam ediyor: Birçok yararsız inceliklere yol açabilecek böyle bir ayrıntıya girmek yerine, bu bağlantının tutkular ve hayalgücü üzerindeki bazı etkilerini ele alacağız; böylece de diğerinden daha ilginç ve belki de daha öğretici bir teorik düşünme alanı açabiliriz.

İnsan akılsahibi bir varlık olduğuna ve bir tutku ya da duygusunu doyurarak ulaşmayı umduğu mutluluğun sürekli olarak peşinde koştuğuna göre, bir amaç veya gayesi olmadan çok seyrek eylemde bulunur ya da konuşur ya da düşünür. Önünde hep bir hedef bulundurur ve hedefine ulaşmak için seçtiği araçlar bazen ne kadar uygunsuz olursa olsun, ereği hiçbir zaman gözden kaçırmaz ve düşünce ya da refleksyonlarından bir tatmin ummadığı yerlerde onları bir kenara atar.

Deha ürünü olan bütün yazılarda, öyleyse, yazarın bir planı ya da hedefi olması şarttır ve övgü şiirlerinde olduğu gibi düşüncenin güçlülüğü yazarı bu plândan uzaklaştırabildiği ya da mektuplarda veya denemelerde olduğu gibi yazar plânını dikkatsizce bir kenarda bırakabildiği halde; eserin kompozisyonunda gözetmese de, ilk başlamada bir hedef ya da niyet bulunmalıdır. Tasarımsız bir eser, deha ve bilginin bilinçli çabalarından çok bir delinin saçmalarını andırır.

Bu kural hiçbir istisnaya izin vermediğine göre, şunu sonuç olarak çıkarabiliriz: Anlatı yazılarında, yazarın anlattığı olaylar ya da eylemler bir bağ ile biraraya getirilmiş olmalıdır: hayalde birbirleriyle ilişkili olmalı ve onları bir plân ya da bakış altında toplayan, yazarın ilk işe girişmesinin hedefi olabilecek bir çeşit B i r l i k meydana getirmelidir.

Bir şiirin ya da tarihin konusunu meydana getiren bu bağlama ilkesi, şairin veya tarihçinin farklı tasarımlarına göre çok farklılık gösterebilir. OVİDİUS, plânını bağlama ilkelerinden benzerlik üzerine kurmuştur. Tanrıların mucizevi kuvvetinin ürünü olan her olağanüstü dönüşüm, eserinin sınırları içine girer. Bu özellik, onu taşıyan bir olayın OVİDİUS'un başlangıçtaki plân ya da niyetine uygun düşmesi için yeterlidir.

Herhangi bir yüzyılın Avrupa tarihini yazmaya girişecek bir vakanüvis ya da tarihçiyi zamanda ve yerde yakınlık etkileyecektir. O mekân bölümünde ve o zaman aralığında olup biten olaylar, başka bakımlardan farklı ve bağlantısız oldukları halde, tarihçinin çizdiği sınırlar içinde biraraya gelirler. Bütün çeşitliliklerinin içinde, yine de bir tür birlik vardır.

Ama, herhangi bir anlatı yazısına giren, farklı olaylar arasındaki en alışılmış bağlantı türü, neden ve etkidir: Tarihçi, yapıp edilenlerin dizisini tabii sıralarına göre çizerken, gerisin geriye bunların gizli kaynak ve ilkelerine doğru gider ve en uzak sonuçlarını belirler. İnsanlık tarihini oluşturan o büyük olaylar zincirinin bir bölümünü konusu olarak seçer: Anlatımda bu zincirin her bir baklasına değinmeğe çalışır. Bazen, kaçınılmaz bilgisizlik bütün çabalarını boşa çıkarır; bazen de bilgisinin eksikliklerini tahmin ettikleriyle kapatır. Ve her zaman farkındadır ki okurlarına sunduğu zincir ne kadar kesintisizse eseri de o kadar mükemmeldir. Görür ki, nedenlerin bilgisi, —bu ilişki ya da bağlantı diğerleri arasında en güçlüsü olduğundan,— en doyurucusu olmakla kalmaz: sadece bu bilgi aracılığıyle olaylara egemen olabildiğimiz ve geleceğe yön verebildiğimizden, aynı zamanda en öğreticisidir, de.

Burada, öyleyse, ARİSTOTELES'den sonra bütün eleştiricilerin (zevk ve duygularına felsefenin dakikliği ile yön vermediklerinden, belki de hiçbir yere varmadan) bol bol sözünü ettikleri şu E y l e m B i r l i ğ i konusunda bir fikir edinebiliriz. Öyle görünüyor ki, epik olsun trajik olsun, bütün eserlerde, belirli bir birlik gerekidir ve insanlığa herhangi bir kalıcı ilgi konusu sağlayan bir eser yaratmak istiyorsak, düşüncelerimizin oraya buraya koşuşmasına izin vereıneyiz. Yine öyle görünüyor ki, AKHİLLEUS'un hayatını yazmak isteyen bir biografi yazarı bile, bu kahramanın öfkesini anlatısına konu yapan

IV. BÖLÜM — Anlama Yetisinin İşlemleri Konusunda Skeptik Şüpheler

I. PARÇA

İnsan aklının ya da soruşturmasının bütün objeleri tabii olarak iki cinse ayrılabilirler: İdea İlişkileri ve Olgu Sorunları. Geometri, cebir, aritmetik bilimleri ve kısaca ya sezgi ya da tanıtlama yoluyle kesin olan her ifade ilk cinstendir. Hipotenüs'ün karesi iki kenarın karelerinin toplamına eşittir önermesi, bu şekiller arasındaki bir iliş-

bir şair gibi, olayları karşılıklı bağımlılıklarını ve ilişkilerini göstererek birbirine bağlar.[1] Bir insanın eylemleri, sadece sınırlı bir hayat kesiminde değil beşikten mezara, tüm hayat süresi boyunca birbirlerine bağımlıdır ve bu düzenli zincirde, ne kadar ufak olursa olsun, tek bir baklayı, onu izleyen bütün olaylar dizisini etkilemeden koparıp atamayız. Öyleyse, biografi ve tarihte görülen eylem birliği, epik şiirde görülenden cins bakımından değil sadece derece bakımından farklılık gösterir. Epik şiirde, olaylar arasındaki bağlantı daha sıkı, daha ele gelir durumdadır: Anlatı o kadar uzun bir zaman boyunca sürdürülmez: Kahramanlar, okurun merakını tatmin eden ilgi çekici bir noktaya hızla yönelirler. Epik şairin bu yolu izlemesi, böyle eserlerde olduğu kabul edilen hayalgücü ve tutkuların belirli bir durumuna dayanır. Kuru hakikat ve gerçekle sınırlandırılan tarih, biografi ve başka anlatı türlerine karşılık, hem yazarın hem de okurun hayalgücü daha bir canlılık kazanır ve tutkuları daha bir alevlenir. Başka her tür yazı çeşidinin üstünde, şiire ve özellikle de epik şiire ait olan bu iki yandurumun, canlı bir hayal gücü ve tutuşmuş tutkuların etkisini ele alalım ve hikâyede neden daha kesin ve yakın bir birlik gerektirdiklerini inceleyelim.

İlkin, her türlü şiir bir cins resim olduğundan, bizi nesnelere başka herhangi bir anlatı türünden daha çok yaklaştırır, onların üzerine daha güçlü bir ışık saçar ve tarihçiye fazlalık gibi göründükleri halde, büyük çapta düşgücünü canlandıran ve hayali doyuran o küçücük ayrıntıları daha seçik olarak ortaya çıkarır. İLİAS'da olduğu gibi, kahramanın ayakkabılarını ya da diz çiçlarını bağladığını her seferinde bilmek gerekmese de; olayların, olup bitenleri kavramamıza vakit bırakmayacak kadar hızla geçip gittiği HENRİAD'a oranla daha fazla ayrıntıya girmek gerekir belki de. Bir şair, öyleyse, geniş bir zaman aralığını ya da olaylar dizisini konu edinecekse; HEKTOR'un ölümünü, uzak nedenlerine, HELENE'nin kaçırılmasına ya da PARİS'in yargısına kadar geri götürecekse, bu büyük tuvali uygun çizim ve imajlarla kaplamak için şiirini ölçüsüz derecede uzatmak zorundadır. Okurun böyle şiirsel tasvirler dizisi ile tutuşan hayalgücü ve kahramanların duygularını sürekli olarak paylaşmakla heyecanlandırılan tutkuları, hikâyenin sonundan çok önce tavsar ve aynı hareketlerin sürüp gitmesiyle sıkıntı ve bıkkınlığa düşer.

İkincileyin: Bir epik şairin nedenleri çok gerilere kadar izlememesi gerektiği, tutkuların daha da ilginç ve kendine özgü bir niteliğinden çıkarılan başka bir sebebi ele alırsak, daha iyi

---

[1] ARİSTOTELES'in «tek bir insan hakkında olması, bazılarının sandığı gibi, Mitos'a birlik sağlamaz. Çünkü bir insanın başından çok, sayısız olay geçer; bunların bir kısmından bir birlik meydana gelmez. Aynı şekilde bir insanın eylemleri de çoktur; bunlardan birinden birlik taşıyan bir eylem meydana geldana gelmez» (Poetike, 1451 a 16) düşüncesinin tersine

kiyi dile getiren bir örnermedir. Üç kere beş otuzun yarısına eşittir önermesi, bu sayılar arasındaki bir ilişkiyi dile getirir. Bu çeşit önermeler,

anlaşılır. Açıktır ki, iyi kurulmuş bir yazıda, tasvir ve temsil edilen çeşitli olaylarca harekete getirilen bütün duygulanmalar, birbirlerine karşılıklı olarak güç kazandırırlar; ve bütün kahramanlar tek bir sahnede biraraya geldiklerinden ve her eylemin bütünle kuvvetli bir bağlantısı olduğundan, ilgi sürekli olarak canlıdır ve tutkular bir objeden diğerine kolaylıkla geçerler. Olaylar arasındaki kuvvetli bağlantı, düşüncenin ya da hayalgücünün bir olaydan diğerine geçişini kolaylaştırdığından, tutkuların karşılıklı birleşmelerini de kolaylaştırır ve duyguları hep aynı kanalda ve yönde tutar. HAVVA'ya duyduğumuz yakınlık ve ilgi, ADEM'e duyduğumuz yakınlığı hazırlar; Bu geçişte duygu hemen hemen tümüyle aynı kalır ve zihin, yeni objeyi, hemen, daha önce dikkatini çekmiş bulunan objeyle kuvvetli bir şekilde ilişkili olarak kavrar. Oysa, şair konusundan tamamen saparak, kişileriyle hiçbir bağlantısı olmayan yeni bir kişi tanıtsaydı, hayalgücü, geçişte bir kopukluk sezerek yeni sahneye heyecan duymadan girer, yavaş alevlenirdi; ve şiirin asıl konusuna dönerken, kendisine sanki yabancı gelen bir bölgeden geçer ve asıl kişilerle haşırneşir olması için ilgisinin yeni baştan uyandırılması gerekirdi. Şair, olayları çok uzaklara kadar izlediği ve tamamen bağlantısız olmasa da, tutkuların geçişlerini kolaylaştırmak için gerekli kuvvette bir bağlantıları olmayan eylemleri bağladığı zaman daha az ölçüde de olsa aynı tedirginlik ortaya çıkar. ODYSSEIA ve AENEİS'te kullanılan dolaylı anlatma oyunu bu yüzdendir; kahraman, ilk önce, tasarılarını gerçekleştirmeğe yakın bir zamanda tanıtılır ve sonradan, sanki bir perspektif içinde daha uzak olaylar ve nedenler gösterilir. Bu yolla okurun merakı hemen uyandırılır; olaylar hızla ve çok sıkı bir bağlantıyla gelişir; ilgi canlı tutulur ve objenin yakın ilişkileri aracılığıyla anlatının başından sonuna kadar sürekli olarak artar.

Aynı kural dramatik şiirde vardır; düzenli bir yazıda hikâyenin ana kişileri ile hiçbir bağlantısı olmayan ya da pek az bir bağlantısı olan bir kişinin sahneye çıkarılmasına izin verilemez. Seyircinin ilgisi, diğerlerinden kopuk ve ayrı olan sahnelerle dağıtılmamalıdır. Bu, tutkuların akışını keser; bir sahnenin bir diğerine güç kazandırmasını sağlayan, uyandırdığı acıma ve korkuyu art arda gelen sahnelere bağlayan ve dolayısıyla oyunun bütününde tiyatroya özgü hızlı eylem akışını ortaya çıkaran karşılıklı duygu iletimini engeller. Daha öncekilerle hiçbir ilişkisi olmayan yeni bir eylemle ve yeni kişilerle; ideaların bağlantısındaki bu kopukluk yüzünden tutkuların akışında ortaya çıkan bu kadar belirgin bir kopukluk veya boşlukla; bir sahnede kurulan duygu birliğini sonraki sahneye taşıyacak yerde, her an yeni bir ilgi uyandırmak ve yeni bir sahneye geçmek zorunda kalmakla, korunması gereken duygu sıcaklığı nasıl da söndürülür!

[1] Tarih ve epik şiir karşılaştırmasına dönersek, yukardaki akılyürütmelerden şunu sonuç olarak çıkarabiliriz:

---

[1] [E'den N'ye kadarki basımlarda arada şu paragraf vardır: Ama, bu eylem birliği kuralı, dramatik ve epik şiirin ortaklaşa özelliği olduğu halde aralarında yine de dikkate değer bir fark görebiliriz. Bu yazı türlerinin ikisinde de, ilgiyi veya duygu birliğini tam ve dağıtılmamış tutmak için, eylemin tek ve yalın olması gerekir; oysa epik ya da anlatılı şiirde bu kural başka bir temel üzerinde de kuruludur. Bu temel, her yazara düşen şu zorunluluktur: Herhangi bir anlatıya girmeden önce bir plân ya da tasarım oluşturmak ve konusunu, sürekli olarak özen göstereceği bir görüş içinde toplu tutmak. Dramatik yazılarda, yazar eserin tamamıyle dışında kaldığından ve seyirci, kendisini, temsil edilen eylemlerin gerçekten içinde sandığından bu temelin olayın

evrende varolan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece düşüncenin işlemesi ile ortaya çıkarılabilir. Doğada hiçbir zaman bir daire ya da bir üçgen olmadığı halde, EUKLİDES tarafından tanıtlanan hakikatler kesinliklerini ve apaçıklıklarını sonsuza dek koruyacaklardır.

İnsan aklının ikinci çeşitten objeleri olan olgu sorunları, aynı tarzda doğrulanmazlar ve bunların hakikatine ilişkin elimizdeki delil, ne kadar kuvvetli olursa

Her türlü eserde belirli bir birlik gerekli olduğuna göre, bu birlik başka eserlerden farklı olarak tarihte eksik olamaz; tarihte, farklı olaylar arasındaki ve onları tek bir bütünde birleştiren bağlantı, neden-etki ilişkisidir, bu, epik şiirde de böyledir; bu bağlantının, şairin anlatımı ile uyandırması gereken canlı hayalgücü ve kuvvetli tutkular yüzünden, epik şiirde sadece daha yakın ve daha belirgin olması beklenir. PELOPONNESOS savaşı tarih için, Atina'nın kuşatılması bir epik şiir için, ALKİBİADES'in ölümü ise bir tragedya için uygun konulardır.

Öyleyse, tarih ve epik şiir arasındaki fark, konularını oluşturan çeşitli olayları birbirine bağlayan bağlantının sadece derecelerinden ibaret olduğuna göre, bunları birbirinden ayıran sınırları sözle kesin olarak belirlemek, imkansız olmasa da, çok güçtür. Bu, bir akılyürütme konusundan çok bir beğeni meselesidir; ve belki de bu birliği —ilk bakışta ve soyut bir ele alışla— en az umduğumuz bir konuda, çoğu zaman bulabiliriz.

Açıktır ki, HOMEROS, anlatısı sırasında, konusunu ilk ortaya koyduğu durumun ötesine taşar; AKHİLLEUS'un, HEKTOR'un ölümüne neden olan öfkesi, Yunanlılar'ın başına o kadar belâ açan neden değildir. Ama bu iki durum arasındaki kuvvetli bağlantı, birinden diğerine sağlanan çabuk geçiş, prensler arasındaki anlaşma ve anlaşmazlıkların etkilerinin kontrastı [1] ve o kadar uzun süre birşey yapmadan duran AKHİLLEUS'u sonunda eylemde görmeğe merakımız; bütün bu nedenler okuru sürükler ve konuda yeterli bir birlik yaratır.

MILTON'a, nedenleri fazla uzaklara götürdüğünden ve meleklerin başkaldırmasının insanın cennetten kovuluşuna, hem çok uzun hem de çok gelişigüzel bir olaylar dizisi ile yol açmasından dolayı itirazda bulunulabilir. Üstelik de uzun uzun hikâye ettiği dünyanın yaratılışı, bu felâketin (insanın kovuluşunun) ne kadar nedeni ise, PHARSALAS savaşının ya da olup bitmiş herhangi bir olayın da o kadar nedenidir. Ama

---

yeri bakımından önemi yoktur; tiyatro sahnesinin temsil ettiği belirli yerde olup bittiği ihtimâl dışı olmayan herhangi bir diyalog ya da konuşma sahneye çıkarılabilir. Böylece de, bütün İngiliz komedilerinde, CONGREVE'inkilerde bile, eylem birliği hiçbir zaman sıkı sıkıya gözetilmez; şair, kişileri arasında kan bağı veya aynı ailede yaşama gibi yollarla ilişki kuruluşunu yeterli sayar ve sonra onları, ana eylemi pek fazla ilerletmeden tutumlarını ve kişiliklerini ortaya koyacakları tek tek sahnelerde seyirciye tanıtır. TERENTIUS'un çifte olay zincirlemeleri de aynı tür serbestliğin daha az derecedeki örnekleridir. Ve bu tutum tam bir şekilde düzenli olmadığı halde, hareketlerin ve tutkuların tragedyada olduğu kadar yükseklere çıkarılmadığı komedinin yapısına tümüyle aykırı da değildir; aynı zamanda, olayların uydurma ya da temsilî olması, bu gibi serbestlikleri bir ölçüde hoş gördürür. Bir anlatı şiirinde, ilk ortaya konan ya da ilk kurulan düzen; yazarı bir konu ile sınırlar; ve bu türden herhangi bir sapma, hemen saçma ve biçimsiz görülerek bir kenara atılır. (Ana hedefleri eğlenceli eserler yazmak olduğu halde) ne BOCCACCIO, ne LA FONTAİNE ne de onlara benzer başka bir yazar bu serbestliklere kapılmıştır.]

[1] Kontrast ya da karşıtlık, belki nedenlilik ve benzerliğin bir karışımı olarak düşünülebilecek bir idealar arası bağlantıdır. İki nesne zıt olduğunda biri diğerini yok eder; yani yok olmasının nedeni ve bir nesnenin yok olması ideası, onun daha önceki varoluşu ideasına işaret eder.

olsun, birincilerinkiyle aynı iç yapıya sahip değildir. Her olgu sorununun tersi yine de mümkündür; çünkü hiç bir çelişki içermez ve zihin tarafından aynı kolaylık ve seçiklikle, gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavranır. Yarın güneş doğmayacak önermesi, doğacak önermesinden daha az anlaşılır değildir ve olumlusunda daha fazla bir çelişki içermez. Bu durumda, yanlışlığını tanıtlamağa kalkışmamız boşuna olur. Eğer tanıtlama yoluyle yanlış olsaydı, bir çelişki içerirdi ve zihin tarafından hiçbir zaman seçik olarak kavranamazdı.

(Böylece, duyularımızın o andaki tanıklığının ve belleğimizin kayıtlarının ötesinde, gerçek bir varolma ve olgu sorunu hakkında emin olmamızı sağlayan delilin iç yapısının ne olduğunu soruşturmak meraka değer bir konudur.) Felsefenin bu yanı, görülüyor ki, hem antikler hem de modernler tarafından çok az işlenmiştir; bundan dolayı, hiçbir kılavuz veya yön olmadan, bu kadar güç yollarda bu kadar önemli bir soruşturmayı yürütürken, şüphelerimiz ve hatalarımız daha bir bağışlanır sayılabilir. Hatta, merak uyandırarak, veya her türlü akılyürütme ve özgür soruşturmanın yıkıcıları olan sorgusuz sualsiz inancı ve rahatlığı bozarak, yararlı

diğer yandan, bütün bu olayların; meleklerin başkaldırmaları, dünyanın yaratılışı, insanın cennetten kovuluşu olaylarının, mucizevi ve doğal olayların günlük akışının dışında kalmakla birbirlerine benzediğini; zamanda yakın olduklarının kabul edildiğini; bütün başka olaylardan ayrı, vahiy tarafından ortaya konan yegâne özgün olgular olarak hemen göze çarptıklarını ve birbirlerini düşünceye ya da hayalgücüne tabii olarak çağırdıkları, bütün bu yandurumları düşünürsek, görürüz ki, eylemin bu parçaları tek bir hikâye ya da anlatı içinde toplanmak için yeterli birliğe sahiptir. Buna, meleklerin başkaldırması ve insanın cennetten kovuluşu olaylarının, birbirlerinin karşılığı olarak ve okura aynı kıssadan hisseyi, yaradana itaati göstererek, özel bir benzerlikleri olduğunu da ekleyebiliriz.

Bu gelişigüzel noktaları, filozofların merakını uyandırmak ve konunun çok geniş olduğu ve insan zihninin birçok işleminin burada açıklanan idealar-arası bağlantı veya çağrışıma dayandığı konusunda, tam bir kanı olmasa da hiç olmazsa bir kuşku uyandırmak için biraraya topladım. Tutkuların, bir obje tarafından harekete getirilince, o objeye bağlı bir başkasına kolaylıkla geçtikleri, buna karşılık hiç bir bağlantıları olmayan farklı objelere zorlukla yayıldıkları ya da hiç yayılmadıkları gözlenince, özellikle tutkular ve hayalgücü arasındaki duygudaşlık ilgi çekici görülebilir. Çalakalem yazan bir yazar, herhangi bir yazıya, birbirleriyle ilişkisiz kişiler ya da eylemler sokmakla, gönlün ilgisini çekmekte ve tutkuları uygun yükseklik ve yüceliklerine eriştirmekte kullanabileceği biricik şeyi, duygu iletişimini yitirir. Bu ilkenin ve bütün sonuçlarının tam bir açımlaması, bizi bu soruşturmanın sınırlarını aşan derinlikte ve yüklülükte akılyürütmelere götürür. Şimdilik şu sonucu ortaya koymuş olmak yeterlidir: bütün ideaların üç bağlantı ilkesi, Benzerlik, Yakınlık ve Nedenlilik ilkeleridir.]

bile olabilirler. Yaygın felsefede, eğer varsa, kusurların ortaya çıkarılması, cesaret kırıcı olmaz; tersine, çoğu zaman olduğu gibi, kamuya şimdiye kadar önerilenlerden daha dolgun ve doyurucu bir şeye girişmek için bir dürtü olur.

(Olgu sorunları hakkındaki akılyürütmelerin hepsi Neden-Etki ilişkisine dayanır gibi görünmektedir. Sadece bu ilişki yoluyle bellek ve duyularımızın tanıklığının ötesine gidebiliriz.) Birisine, önünde olmayan bir olgu sorununa, söz gelişi, bir arkadaşının şehir dışında ya da Fransa'da olduğuna neden inandığını sorarsanız, size bir sebep gösterir ve bu sebep de bir başka olgu olur; söz gelişi, arkadaşından aldığı bir mektup ya da onun daha önceki kararlarının veya verdiği sözlerin bilgisi... Issız bir adada bir saat ya da başka bir makina bulan birisi, o adada daha önce insanların bulunmuş olduğu sonucuna varır. Olgular hakkındaki bütün akılyürütmelerimiz aynı yapıdadır. Ve her defasında ortada olan olgu ve ondan çıkarılan diğer olgu arasında bir bağ varsayılmaktadır. Bunları birbirine bağlayacak birşey olmasaydı, çıkarım tümüyle temelsiz olurdu. Karanlıkta konuşan bir ses işitmemiz, bize bir kişinin orada olduğunu belirtir: Neden? Çünkü konuşma insanın doğal yapısının bir etkisidir ve ona sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yapıdaki diğer bütün akılyürütmeleri incelersek, bunların neden-etki ilişkisine dayandıklarını ve bu ilişkinin uzak ya da yakın, doğrudan doğruya ya da dolaylı olduğunu görürüz. Isı ve ışık ateşin birlikte ortaya çıkan dolaylı etkileridir ve bu etkilerden biri haklı olarak diğerinden çıkarılabilir.

Böylece, olgu sorunları hakkında emin olmamızı sağlayan delilin yapısıyle ilgili olarak kendimizi tatmin etmek istiyorsak, neden ve etki bilgisine nasıl ulaştığımızı soruşturmamız gerekir.

(İstisna kabul etmeyen bir genel önerme olarak, bu bilgiye hiçbir zaman a priori akılyürütmelerle ulaşılmadığını; bu bilginin, belirli nesnelerin sürekli olarak birbirine bağlı olduklarını gördüğümüzde, tümüyle tecrübeden çıktığını ileri süreceğim.) Son derece güçlü doğal akıl ve yetenekleri olan bir kimsenin önüne bir nesne konsun; bu nesne o kimse için tümüyle yeni ise,

duyulabilir niteliklerinin en özenli incelemesiyle bile, bu nesnenin nedenlerini ve etkilerini bulamaz. ADEM, akıl yetilerinin başından beri tam anlamıyle yetkin olduğu kabul edilse bile, suyun akıcılığı ve saydamlığından boğucu olduğunu, ya da ateşin ışık ve ısısından yakıcı olduğunu çıkarsayamazdı. (Hiçbir nesne duyulara verilen nitelikleriyle, kendisini ortaya çıkaran nedenleri ya da kendisinden doğacak etkileri belli etmez; ne de aklımız, tecrübenin yardımı olmaksızın gerçek varoluş ve olgu sorunu konusunda çıkarımlar yapabilir)

Bu önerme, yani neden ve etkilerin akıl ile değil tecrübe ile bulunabilir olduğu, bir zamanlar bize tamamıyle yabancı olduğunu hatırladığımız nesneler için rahatça kabul edilecektir; çünkü bu nesnelerin karşısında, onlardan nelerin çıkacağını o sırada hiçbir şekilde kestiremediğimizin farkında olsak gerek. Doğa felsefesi hakkında en ufak bilgisi olmayan bir kimseye iyi perdahlanmış iki mermer parçası gösterin; bunların tek bir çizgi doğrultusunda birbirlerinden ayrılabilmelerinin çok büyük bir güç gerektireceği şekilde birleşeceklerini, oysa, yandan yapılan bir basınca çok az direnç göstereceklerini hiçbir zaman kestiremeyecektir. Doğadaki gündelik oluşlarla çok az benzer yanı bulunan olayların da tecrübeyle bilindiği rahatça teslim edilir; hiç kimse de barutun patlamasının ya da demirin mıknatıs özelliğinin a priori kanıtlamalarla bulunabileceğini hayalinden geçirmez. Aynı şekilde, bir etkinin karmaşık bir mekanizmaya ya da parçaların bilinmeyen yapı bağlanışlarına dayandığı sanıldığında, bu etki hakkındaki bütün bilgimizi tecrübeye yüklemekte güçlük çıkarmayız. Süt ve ekmeğin neden bir aslan ya da bir kaplan için değil de, bir insan için uygun besin olduğunun en son sebebini gösterebileceğini ileri sürecek bir kimse var mı?.

Fakat, ilk bakışta aynı hakikat, dünyaya gelişimizden bu yana bize aşina olan, doğanın bir bütün olarak akışıyle yakın bir ilgisi bulunan ve parçaların gizli yapı bağlanışları olmaksızın, nesnelerin basit niteliklerine dayandıkları sanılan olaylar konusunda aynı apaçıklığı taşımıyormuş gibi görünebilir. Bu etkileri, tecrübemiz olmaksızın, sadece aklımızın işlemesi ile bulabileceğimizi hayal etmeğe yatkınızdır. Bize öyle gelir ki, bu dünyaya aniden gelseydik, bir bilardo topunun bir diğerine çarparak ona hareket ileteceğini önceden çıkarabilirdik

ve hakkında kesinlikle konuşmak için olayın meydana gelmesini beklemek zorunda kalmazdık. Alışkanlık bizi öylesine etkilemiştir ki, en kuvvetli olduğu yerde sadece tabii cahilliğimizi örtbas etmekle kalmaz, kendisini bile saklar; yalnızca en üst derecede olduğu için hiç yokmuş gibi görünür.

Ama bütün doğa kanunlarının ve cisimlerin istisnasız bütün işlemlerinin sadece tecrübeyle bilinebileceğine ikna olmamız için, aşağıdaki düşünceler yetebilir belki. Bize bir nesne gösterilse ve geçmiş gözlemlere başvurmadan bu nesneden çıkacak etki hakkında konuşmamız istense, sorarım size, zihnin bu işlemde ne gibi bir yol izlemesi gerekir? Bu nesneye etkisi olarak yükleyeceği bir olayı uydurmak ya da hayal etmek zorunda kalır ve açıktır ki, bu uydurma tümüyle rastgele olmak zorundadır. Zihin, en dakik inceleme ve yoklamalarıyla, neden sayılanda etkiyi bulamaz. Çünkü etki nedenden tümüyle farklıdır ve dolayısıyle nedenin içinden çıkarılamaz. İkinci bilardo topundaki hareket, birincisindekinden tümüyle farklı bir olaydır ve birinde, öbürü hakkında en ufak bir ipucu veren birşey yoktur. Bir taş ya da maden parçası havaya kaldırılıp dayanaksız bırakılınca hemen düşer: ama işi a p r i o r i olarak ele alırsak, bu durumda, taş ya da madende yukarı ya da herhangi başka bir yöne değil de, aşağıya doğru bir hareket ideasını doğuracak birşey bulabilir miyiz?

Ve belirli bir etkinin, tecrübeye baş vurulmadan ilk defa hayal edilmesi ya da uydurulması, her türlü doğal işlem konusunda nasıl rastgele ise, aynı şekilde, neden ve etki arasındaki, onları birbirine bağlayan ve o, nedenin işlemesinden başka bir etkinin çıkmasını imkânsız kılan düşünülmüş, bir bağ ya da bağlantıyı da rastgele diye görmek zorundayız. Söz gelişi, bir bilardo topunun düz bir çizgi üzerinde bir başka topa doğru hareket halinde olduğunu gördüğümde, dokunmalarının ya da çarpışmalarının sonucu olarak ikinci topta hareket olacağı tesadüfen aklıma gelse bile, aynı şekilde, bu nedeni yüz tane farklı olayın izleyeceğini kuramaz mıyım? Her iki top da büsbütün hareketsiz kalamaz mı? İlk top bir doğru üzerinde geri dönemez ya da ikincisinden herhangi bir doğrultu ya da yönde uzaklaşamaz mı? Bunların hepsi tutarlı ve kurulabilir sayıltılardır. Öyleyse, niçin diğerlerinden daha tutarlı veya

kurulabilir olmayan bir tanesini tercih ediyoruz? Hiçbir a priori akılyürütme bu tercih için bize herhangi bir temel gösteremez.

O zaman, tek kelimeyle söylersek, her etki nedeninden ayrı bir olaydır. Bu yüzden de nedende bulunamaz ve etkinin başlangıçta a priori uydurulması ya da kurulması tümüyle rastgele olmak zorundadır. Ve akla geldikten sonra bile, akla aynı ölçüde tutarlı ve tabii görünecek başka birçok etki olacağına göre, etkinin nedenle birarada olması da eşit derecede rastgele görünmek zorundadır. Öyleyse gözlemin ve tecrübenin yardımı olmaksızın herhangi bir tek olayı belirlemeğe ya da herhangi bir neden ya da etki çıkarsamağa çalışmamız boşuna olur.

Dolayısıyle, aklı başında ve alçakgönüllü filozoflardan hiçbirinin, herhangi bir doğal işlemin en son nedenini bulduğunu, ya da evrende herhangi bir etki yaratan şu gücün hareketini seçik olarak gösterdiğini, hiçbir zaman ileri sürmeyişinin sebebini anlayabiliriz. İtiraf edilir ki, insan aklının yapabileceği, olsa olsa doğal fenomenleri meydana getiren ilkeleri daha yalın bir hale getirmek ve analoji, tecrübe, gözlem yoluyle akılyürüterek birçok belirli etkiyi birkaç genel nedene indirgemektir. Ama bu genel nedenlerin nedenlerine gelince, bunları bulmağa kalkışmamız boşuna olur; ne de bunlar hakkında herhangi bir belirli açımlama ile kendimizi tatmin etmeği umabiliriz. Bu en son kaynak ve ilkeler, insan merakına ve soruşturmasına tümüyle kapalıdır. Elastikilik, çekim ağırlığı, parçaların birleşmesi, darbe ile hareket iletilmesi; ihtimal ki bunlar doğada bulabileceğimiz en son nedenler ve ilkelerdir, özenli soruşturma ve akılyürütmeyle belirli fenomenleri bu genel ilkelere götürebilirsek ya da yaklaştırabilirsek, kendimizi yeteri kadar mutlu sayabiliriz. En yetkin doğa felsefesi sadece cahilliğimizin ortaya çıkmasını biraz daha geciktirir : belki de en yetkin moral ya da metafizik felsefenin cahilliğimizin sadece daha büyük kısımlarını ortaya koymağa yaraması gibi. Böylece, her türlü felsefe bizi insanın körlüğünü ve zayıflığını görmeğe götürür ve bu körlükten, bu zayıflıktan ne kadar kaçmağa ya da kaçınmağa çalışırsak çalışalım her dönemeçte önümüze dikilir.

Geometri bile, bütün o haklı ününü sağlayan kesin akılyürütmelerine rağmen, doğa felsefesine yardımcı

kılındığında, bu eksikliği gideremez; bizi en son nedenlerin bilgisine götüremez. (Uygulamalı matematiğin her bölümü, doğanın kendi işlemlerine belirli kanunlar koyduğu sayıltısından hareket eder; soyut akılyürütmelerin kullanılması ise, ya tecrübeye bu kanunları bulmada yardım etmek için, ya da bu kanunların belirli durumlarda belirli uzaklık ve niceliğe dayanan etkilemelerini belirlemek için olur. Böylece, hareket halinde olan bir cismin momentinin ya da kuvvetinin onun katı kütlesi ve hızı ile bileşik oran ya da orantıda olacağı, dolayısıyle, küçük bir kuvvetin, hızını mekanik bir yolla karşı kuvveti altedecek derecede artırırsak, en büyük engeli yıkabileceği ya da en büyük ağırlığı kaldırabileceği, tecrübe tarafından bulunmuş bir hareket kanunudur. Geometri, herhangi bir çeşit makinaya girecek kısım ve biçimlerin kesin boyutlarını vererek, bu kanunun uygulanmasında yardımcı olur; ancak, kanunun kendisinin bulunması tecrübe ile mümkün olmuştur ve dünyadaki bütün soyut akılyürütmeler bizi onun bulunmasında bir adım ileri götüremez.) A p r i o r i akılyürütürken ve bir obje ya da nedeni her türlü gözlemden bağımsız olarak, sadece zihne göründüğü gibi ele aldığımızda, bu neden bize, kendisinden ayrı bir obje olan etkisi hakkında bir fikir veremez; nerede kaldı aralarındaki koparılamaz, bozulamaz bağlantıyı göstermek... Kristalin ısının etkisi ve buzun soğuğun etkisi olduğunu, bu niteliklerin işlemlerine daha önceden aşina olmadan, akılyürütme ile bulacak adam pek keskin görüşlü olsa gerek.

II. PARÇA

Ancak, ilk öne sürülen soru konusunda yeterince tatmin olmuş değiliz daha. Her çözüm bir önceki soru kadar zor bir soruyu getiriyor ve daha öteleri soruşturmamıza yol açıyor. O l g u s o r u n l a r ı h a k k ı n d a k i a k ı l y ü r ü t m e l e r i m i z i n i ç y a p ı s ı n e d i r? diye sorulduğunda, uygun cevap, bunların neden ve etki ilişkisine dayandığı olarak görünür. Bu sefer b u i l i ş k i h a k k ı n d a k i a k ı l y ü r ü t m e v e s o n u ç l a r ı m ı z ı n t e m e l i n e d i r? diye sorduğumuz zaman, cevap tek kelimelik olabilir: TECRÜBE. Ancak, kılı kırk yaran tutumumuzu daha ileri götürüp, t e c r ü b e d e n ç ı k a n s o n u ç l a r ı n t e m e l i n e d i r? diye sorarsak, bu, yeni bir soruyu getirir, bunun da çözümü ve

açımlanması daha zor olabilir. Kendilerine üstün bilgelik ve yeterlik havaları veren filozofların, onları sığındıkları her köşeden çıkaran ve eninde sonunda tehlikeli bir ikileme sokan, soru sormaya meraklı kimselerle karşılaştıklarında, başları derde girer. Bu sıkıntılı durumu önlemek için en iyi tedbir, iddialarımızda alçakgönüllü olmak ve hatta güçlüğü, karşımıza itiraz olarak çıkarılmasını beklemeden, kendimiz bulmaktır. Bu yolla cahilliğimizi bile bir çeşit değere çevirebiliriz.

Bu bölümde kolay bir işle uğraşmakla yetineceğim ve ortaya konan soruya sadece olumsuz bir cevap vermeğe çalışacağım. Yani şunu diyeceğim: Neden ve etki işlemleri hakkında tecrübemiz olduktan sonra bile, bu tecrübeden çıkan sonuçlarımız akılyürütmeye ya da anlama yetisinin herhangi bir sürecine dayalı değildir. Bu cevabı hem açıklamamız hem de savunmamız gerekiyor.

Kesinlikle kabul etmek gerekir ki, doğa bizi bütün sırlarından uzak tutmuştur; nesnelerin sadece yüzeysel birkaç niteliğinin bilgisini sağlarken, bir yandan da nesnelerin etkilerinin tümüyle dayandığı güçleri ve ilkeleri bizden gizlemiştir. Duyularımız ekmeğin rengi, ağırlığı ve yapısı hakkında bilgi verir; fakat ne duyu ne de akıl, bize, ekmeği insan bedeni için besleyici ve destekleyici kılan nitelikler hakkında bilgi verebilir. Görme ya da dokunma, cisimlerin gerçek hareketleri hakkında bir idea sağlar, ama, hareket eden bir cismi sürekli yer değiştirme halinde tutan ve cisimlerin ancak başka cisimlere ileterek yitirdikleri o harika kuvvet ya da güç hakkında en belirsiz bir fikre bile ulaştırmaz. Fakat doğal güçler[1] ve ilkeler konusundaki bu cahilliğimiz bir yana, benzer duyulabilir nitelikler gördüğümüzde, bunların benzer gizli güçleri olduğunu sayılı olarak kabul ederiz ve tecrübesini edindiklerimize benzer etkilerin meydana gelmesini bekleriz. Daha önce yemiş olduğumuz ekmeğe benzer renkte ve yapıda bir cisim verildiğinde, deneyi tekrar etmekte bir sakınca görmeyiz ve bizi benzer şekilde besleyeceğini ve ayakta tutacağını kesinlikle öngörürüz. İşte temelini bilmek istediğim zihin ya da düşünce süreci budur. Herkesçe kabul edilir ki, duyusal niteliklerle gizli güçler

[1] Güç kelimesi, burada gevşek ve gündelik bir anlamda kullanılmıştır. Kelimenin daha dakik açımlaması bu kanıtlamayı destekliyecektir. Bkz. 7. Bölüm [Bu not metne F. basımından eklenmiştir.]

arasında bir bağlantı bilinmemektedir ve dolayısıyle zihni bunların sürekli ve düzenli biraradalıkları hakkında böyle bir sonuç çıkarmağa götüren, onların iç yapıları ile ilgili bildiği herhangi birşey değildir. (Geçmiş tecrübeye gelince; bunun yalnızca bilme çerçevesine girmiş olan belirli objeler ve belirli süre hakkında dolaysız ve kesin bilgi verdiği kabul edilebilir: ancak, benim üzerinde durmakta direteceğim ana soru, bu tecrübenin gelecek zamanlara ve bildiğimiz kadarıyle sadece görünüşte benzer olabilecek objelere neden yaygınlaştırıldığıdır.) Daha önce yediğim ekmek beni besledi; yani o duyusal nitelikleri taşıyan cisim, o zaman öyle gizli güçlere sahipti: fakat bundan, başka ekmeğin de başka bir zamanda beni besleme ve benzer duyusal niteliklerin herzaman benzer gizli güçlerle birlikte olma gerekliliği çıkar mı? Bu sonuç hiç de zorunlu görünmüyor. En azından kabul edilmelidir ki, burada zihnin çıkardığı bir sonuç, atılmış belli bir adım, bir düşünce süreci ve açıklanması gereken bir çıkarım var. Şu iki önerme aynı olmaktan çok uzaktır: Şöyle şöyle bir nesnenin her zaman böyle bir etkiyle birlikte geldiğini bulmuş durumdayım. Görünüşte benzer olan başka nesnelerin benzer etkilerle geleceklerini öngörüyorum. İzin verirseniz kabul edeceğim ki, önermelerden biri ötekinden haklı olarak çıkarılabilir: aslında herzaman çıkarılmakta olduğunu da biliyorum. Fakat bu çıkarımın bir akılyürütme zinciri ile yapıldığında diretirseniz, sizden bu akılyürütmeyi ortaya çıkarıp göstermenizi isterim. Bu önermeler arasındaki bağlantı sezgisel değildir. Bu çıkarım gerçekten akılyürütme ve kanıtlama ile yapılıyorsa, zihnin böyle bir çıkarım yapabilmesini sağlayabilecek bir aracı gereklidir. Bu aracının ne olduğu ise, itiraf edeyim, benim anlama gücümü aşıyor: bunun gösterilmesi, böyle bir aracının gerçekten varolduğunu ve olgu sorunları hakkında vardığımız bütün sonuçların kaynağı olduğunu ileri sürenlere düşer.

Şurası kesindir ki, gören ve yetenekli birçok felsefeci araştırmalarını bu yöne çevirir ve sonuçla ilgili olarak anlama yetisine destek olacak bir bağlayıcı önerme ya da ara adım bulunamazsa, bu olumsuz kanıtlama zamanla bütünüyle inandırıcı olacaktır. Fakat soru yeni olduğundan, her okur, bir kanıtlama kendi soruşturmasını aşıyor diye, o kanıtlamanın gerçekte varolmadığı sonucunu çıkaracak kadar kendi görme gücüne güven-

memelidir. Bu sebeple daha güç bir işe girişmek ve insan bilgisinin bütün dallarını sayarak hiçbirinin böyle bir kanıtlama sağlamadığını göstermeğe çalışmak gerekebilir.

[Bütün akılyürütmeler iki çeşide ayrılabilir: tanıtlayıcı veya idea ilişkileri hakkındaki akılyürütmeler ve moral[1] veya olgu sorunları ve varoluş hakkındaki akılyürütmeler.] Söz konusu durumda tanıtlayıcı kanıtlamaların bulunmadığı açık görünüyor; çünkü doğal olayların akışının değişebileceği ve görünüşte tecrübesini edindiğimiz nesnelere benzeyen bir nesnenin farklı ya da ters etkilerle birlikte geleceği bir çelişki belirtmez. Bulutlardan düşen ve başka her bakımdan kara benzeyen bir cismin tuz tadına ve ateşin yakıcılığına sahip olmasını açık ve seçik olarak düşünemez miyim? Ağaçların Aralık ve Ocak'ta yeşereceği ve Mayıs ve Haziran'da yapraklarını dökeceği iddiasından daha anlaşılır başka bir önerme var mı? Anlaşılır olan ve seçikce kavranabilen birşey çelişki belirtmez ve yanlışlığı herhangi bir tanıtlayıcı kanıtlama ya da soyut a p r i o r i akılyürütme ile ispatlanamaz.

Böylece, kanıtlamalarla, geçmiş tecrübeye güvenerek tecrübemizi gelecek yargılarımızın ölçüsü yapmak durumundaysak, bu kanıtlamalar, yukarıda sözü edilen ayırıma göre sadece ihtimali ya da olgu sorunları ve gerçek varolma ile ilgili olmak zorundadır. Fakat bu çeşit akılyürütme ile ilgili açımlamamızın sağlam ve tatmin edici olduğu kabul edilirse, böyle bir kanıtlama bulunmadığı ortaya çıkar. Demiştik ki, varoluş hakkındaki bütün kanıtlamalarımız neden-etki ilişkisine dayanır; bu ilişkiyle ilgili bilgimiz de tümüyle tecrübeden edinilir ve deneysel olarak çıkarılan bütün sonuçlarımız, geleceğin geçmişe uygun olacağı sayıltısından hareket eder. Böylece bu sayıltıyı ihtimali kanıtlamalarla ya da varoluş ile ilgili kanıtlamalarla ispata çalışmak, (açıkça bir çember üzerinde dönmek ve soruşturulanın kendisini verilmiş saymak olur.)

Gerçekte, tecrübeden çıkan bütün kanıtlamalar, doğal nesneler arasında keşfettiğimiz ve bizi, böyle nesnelerden çıktığını gördüğümüz etkilere benzer etkiler beklemeğe götüren benzerliğe dayanır. Ve aptal ya da

[1] [E ve F basımlarında : moral ya da ihtimali]

deli olanların dışında hiç kimse tecrübenin yetkesini tartışmağa ya da insan hayatının bu büyük kılavuzunu bir kenara atmağa kalkışmasa da, bir filozofun, tecrübeye bu yetkeyi veren ve doğanın farklı nesneler arasına koyduğu benzerlikten yararlanmamızı sağlayan, insanın doğal yapısının bu ilkesini, en azından inceleyecek kadar meraklı olmasına herhalde izin verilebilir. Benzer görünen nedenlerden benzer etkiler bekleriz. Bu, bütün deneysel sonuçlarımızın özetidir. Şimdi, açık görünüyor ki, bu sonuç akıl tarafından oluşturulsaydı, en başından ve bir defada, en uzun tecrübe süresi sonunda olabileceği kadar mükemmel olurdu. Oysa durum böyle olmaktan çok uzak. Yumurta kadar birbirine benzeyen şey olmasın; ama hiç kimse, bu görünüşteki benzerlikten dolayı, bütün yumurtalardan aynı tat ve lezzeti beklemez. Ancak uzun süreli birörnek deneylerden sonra, belirli bir olay konusunda sağlam bir güvene ulaşabiliriz. İmdi, tek bir durumdan —ondan hiçbir şekilde farklı olmayan yüz durumdan çıkardığı sonuçtan— farklı bir sonuç çıkaran akılyürütme süreci ne biçim birşeydir? Bu soruyu, bilgi edinmek için olduğu kadar zorluk çıkarmak için de ortaya atıyorum. Böyle bir akılyürütmeyi ne bir yerde bulabiliyorum, ne de hayal edebiliyorum. Ama yine de birisi lütfedip bunu bana göstermeği dilerse, zihnim öğrenmeye açık.

Denirse ki, birçok birörnek deneyden, duyusal niteliklerle gizli güçler arasında olan bir bağlantı çıkarsarız; bu, itiraf edeyim, aynı güçlüğün başka kelimelerle ortaya konması gibi görünür. Soru yeniden ortaya çıkar: bu çıkarsama hangi kanıtlama sürecine dayalıdır? Birbirinden bu kadar uzak önermeleri birleştiren aracı, ara idealar nerede? İtiraf edilir ki, ekmeğin rengi, yapısı ve diğer duyulabilir nitelikleri, kendiliklerinden, besleme ve yaşatma gizli güçleri ile bağlantılı değildir. Çünkü böyle bir bağlantı olsaydı, bu gizli gücü, bütün filozofların düşüncelerinin ve olgu sorunlarının tersine, tecrübenin yardımı olmaksızın, bu duyulabilir niteliklerin ilk görünüşlerinden çıkarsayabilirdik. İşte, nesnelerin güçleri ve etkilemeleri konusundaki doğal cahilliğimiz bu noktadadır. Tecrübe bu cahilliği nasıl giderir? Tecrübe bize sadece belirli nesnelerden çıkan bir takım birörnek etkiler gösterir ve bu belirli nesnelerin, o belirli zamanda bu gibi güç ve kuvvetlerle

donatılmış idiğini öğretir. Benzer duyulabilir niteliklerle donatılmış yeni bir nesne karşımıza çıkarılınca, benzer güç ve kuvvetler bekler ve benzer bir etki ararız. Ekmeğe benzer renk ve yapıda bir cisimden bizi aynı şekilde beslemesini ve ayakta tutmasını bekleriz. (Fakat kesindir ki, bu, zihnin ileri doğru attığı açıklanması gereken bir adımdır. Biri, Bütün geçmiş durumlarda bu gibi duyulabilir niteliklerin bu gibi gizli güçlere bağlı olduğunu buldum dediği zaman ve Benzer duyulabilir nitelikler herzaman benzer gizli güçlere bağlı olacaktır dediği zaman bir tautologi dile getirmekten suçlu değildir; ne de bu önermeler herhangi bir bakımdan aynıdır. Dersiniz ki, önermelerden biri diğerinden yapılan bir çıkarsamadır. Fakat teslim etmek zorunda kalırsınız ki, bu çıkarım ne sezgisel ne de tanıtlayıcıdır. O zaman nasıl bir yapısı var bunun? Deneyseldir demek, kanıtlamayı kanıtlaması gerekenden beklemek olur. Çünkü, tecrübeden yapılan bütün çıkarımlar, temellerinde, geleceğin geçmişe benzeyeceğini ve benzer güçlerin duyusal niteliklere bağlı olduğunu sayıltı olarak kabul eder. Doğal olayların akışının değişebileceği ve geçmişin gelecek için bir kural getirmeyebileceği kuşkusu varsa, her türlü tecrübe yararsız olur ve hiçbir çıkarsama ya da sonuca yol açamaz.) Öyleyse (tecrübeden gelen hiçbir kanıtlama geçmişin geleceğe olan bu benzerliğini ispat edemez;) çünkü zaten bu kanıtlamaların kendileri bu benzerliğin sayıltısı üzerine kuruludur) Şimdiye kadar her şeyin akıp gidişinin son derece düzenli olduğunu kabul edelim; bu, tek başına, yeni bir kanıtlama ya da çıkarım olmadan, gelecekte de böyle olmakta devam edeceğini ispatlamaz. Geçmiş tecrübelerinizden cisimlerin iç yapılarını - öğrendiğinizi boşuna sanırsınız. Cisimlerin gizli yapısı ve dolayısıyle bütün etki ve etkilemeleri, duyulabilir niteliklerinde hiç bir değişiklik olmaksızın, değişmeğe uğrayabilir. Bu değişme bazen ve bazı nesnelerde olur : Niye her zaman ve bütün nesnelerde olmasın? Hangi mantık, hangi kanıtlama süreci sizi bu sayıltıya karşı korur? Diyorsunuz ki kendi yapıp ettiklerim şüphelerimi yalanlıyor. Fakat sorunun asıl anlamında hataya düşüyorsunuz. Yapıp eden olarak bu noktada hiçbir sıkıntım yok; ancak, skeptiklikten demeyeceğim, meraklılıktan nasibini almış bir filozof olarak bu çıkarımın temelini öğrenmek istiyorum. Şimdiye kadar ne okuma ne soruşturma karşılaştığım bu güçlüğü gidermedi ve böylesine önemli bir konuda beni tatmin etmedi. Bir çözüm bulacağım yo-

lunda belki de pek umutlu değilim; yine de, bu güçlüğü gözler önüne sermekten daha iyi bir iş yapabilir miyim? Bu yolla, bilgimizi genişletmesek de hiç olmazsa bilisizliğimizin farkında oluruz.

Kabul ediyorum ki, kendi araştırmalarının çerçevesine sığdıramadığı için bir kanıtlamanın gerçekte varolmadığı sonucuna varan kişi, bağışlanamaz bir ukalâlığa düşmüştür. Aynı zamanda kabul etmem gerekir ki, herhangi bir konuda bilgin kişiler verimsiz arayışlarla çağlar boyu boşuna uğraşmış da olsalar, buna dayanarak konunun insan anlayışını tümüyle ve kesinlikle aştığı sonucunu çıkarmak belki de aşırı acelecilik olur. Bilgimizin bütün kaynaklarını incelesek ve bunların böyle bir konuya uygun düşmediği sonucuna varsak da, yine bir kuşku kalır: kaynakların sıralanması tam, ya da incelememiz dakik olmamış olabilir. Ancak elimizdeki konuda bütün bu ukalâlık suçlamalarını ya da yanılma kuşkularını ortadan kaldırır gibi görünen bazı noktalar var.

Kesindir ki, en cahil ve alık köylüler —daha daha, bebekler ve hatta vahşi hayvanlar— tecrübe ile gelişirler ve etkilerini gözleyerek doğal nesnelerin niteliklerini öğrenirler. Bir çocuk mumun alevine dokunmaktan acı duyumunu edinince, elini herhangi bir muma yaklaştırmamağa dikkat edecektir, duyusal nitelikleri ve görünüşü benzer bir nedenden benzer bir etki bekleyecektir. İmdi, çocuğun anlama yetisinin bu sonuca bir kanıtlama süreci ya da bir akılyürütme ile vardığını söylerseniz, sizden, haklı olarak, bu kanıtlamayı ortaya çıkarıp göstermenizi isterim; siz de böylesine yerinde bir talebi reddedecek herhangi bir mazeret ileri süremezsiniz. Bu kanıtlamanın karışık ve anlaşılması güç olduğunu ve soruşturmanızı aşabileceğini söylemeğe kalkmayın, çünkü bunun bir bebek için bile apaçık olduğunu itiraf etmiş bulunuyorsunuz. Böylece, bir an duraksarsanız, ya da düşündükten sonra ortaya karmaşık veya derin bir kanıtlama koyarsanız, bir anlamda sorudan vazgeçmiş, geleceğin geçmişe benzeyeceğini sanmamıza yol açan ve bizi görünüşte benzer olan nedenlerden benzer etkiler beklemeğe götürenin, akılyürütme olmadığını itiraf etmiş olursunuz. Bu bölümde kafalarda yer etmesini istediğim önerme budur. Dediğim doğru ise, pek yüce bir buluş yaptığım iddiasında değilim. Yok, yanlışsa kendimi gerçekten pek geri bir düşünür ilân etmem

gerekir; çünkü anlaşılan daha beşikten çıkmadan çok önce pekâlâ aşina olduğum bir kanıtlamayı şimdi bulamıyorum.

V. BÖLÜM — Bu Şüphelerin Skeptik Çözümü

I. PARÇA

Felsefe tutkusu, din tutkusu gibi, şu uygunsuz duruma girebilir: Hedefi, davranışlarımızı düzeltmek ve kötülüklerimizi söküp atmak olduğu halde, düşüncesizce yönetildiğinde, sadece baskın bir eğilimi geliştirmeğe ve zihni, daha büyük bir kararlılıkla, doğal mizacın yanlılığı ve çekiciliği yüzünden zaten çok fazla ağır basan yana itmeğe yarar. Kesindir ki, bilge filozofun yüce gönüllü kararlılığını amaç edinirken ve zevklerimizin sadece kendi zihnimize özgü olmalarını sağlamağa çalışırken, sonunda felsefemizi EPİKTETOS'un ve öteki Stoikler'inki gibi sadece incelmiş bir bencillik sistemi durumuna sokabilir ve akılyürüte yürüte kendimizi topluluk içinde duyulan hazlardan olduğu kadar her türlü erdemden de uzaklaştırabiliriz. İnsan hayatının boşluğunu dikkatle incelerken ve bütün düşüncelerimizi servetin ve şanın değersizliğine ve geçiciliğine çevirirken, belki de yaptığımız, sadece dünyanın hırgüründen ve çalışmanın tekdüzeliğinden tiksinerek, akıl yoluyle kendisine tam ve denetimsiz uygulama bahanesi arayan doğal tembelliğimizi pohpohlamaktır. Yine de, bu uygunsuz duruma girmeğe daha az yatkın görünen bir felsefe çeşidi, vardır; böyle olmasının sebebi de, insan zihninin hiçbir düzensiz tutkusuna adım uydurmaması ve hiçbir doğal heyecan ya da eğilimle karışmamasıdır. Bu da AKADEMİK ya da SKEPTİK felsefedir. Akademikler, herzaman, yargılara şüphe ve kararsızlıkla bakmaktan, acele belirlemelerdeki tehlikeden, anlama yetisinin soruşturmalarını iyice dar sınırlarda tutmaktan, günlük hayat ve yapıp etme çerçevesinde yer almayan bütün teorik düşüncelerden uzak durmaktan söz ederler. Dolayısıyle, zihnin sırtüstü yatan tembelliğine, ukalâlığına, yüksekten atmalarına ve bâtıla kanıcılığına hiçbir şey bu felsefe kadar karşı olamaz. Bu felsefe, hakikat sevgisinden başka her tutkuyu alteder; hakikat sevgisinin ise hiçbir zaman aşırısı olmaz, olamaz da. Öyleyse, hemen her durumda zararsız ve masum olması

gereken bu felsefenin bu kadar çok temelsiz kınama ve saldırıya hedef olması şaşırtıcıdır. Fakat, kamunun nefret ve diş bilemesine yol açan, belki de onu bu kadar masum kılan şartların ta kendisidir. Düzensiz hiçbir tutkuya yüz vermediğinden çok az taraftar bulur; bu kadar çok kötülük ve hataya karşı çıktığı için de, onu erdemsiz, günahkâr ve dinsiz diye damgalayan bol bol düşman kazanır.

Öte yandan, bu felsefenin, soruşturmalarımızı gündelik hayatın sınırları içinde tutmağa çalışırken, gündelik hayatın akılyürütmelerini tehlikeye sokacağından ve şüphelerini, teorik düşünmeyi olduğu kadar eylemi de yok edecek ölçüde ileriye götüreceğinden korkmamız gereksizdir. Doğa, haklarına herzaman sahip çıkar ve sonunda, ne çeşitten olursa olsun, her türlü soyut akılyürütmenin üstesinden gelir. Söz gelişi, bundan önceki bölümde, tecrübeden çıkan akılyürütmelerde zihnin herhangi bir kanıtlamaya ya da anlama sürecine dayanmayan bir adım attığı sonucuna vardıysak da, hemen tüm bilgimizin dayandığı bu akılyürütmelerin bu bulgudan etkilenmeleri gibi bir tehlike yoktur. Zihne bu adımı attıran kanıtlama değilse, aynı ağırlıkta ve aynı yetkeyi taşıyan başka bir ilke bu adıma yol açmış olsa gerek; bu ilke de, insanın doğal yapısı aynı kaldığı sürece etkilemesini sürdürecektir. Bu ilkenin ne olduğunu bulmak bir soruşturmanın zahmetine değer.

Öyle bir kimse düşünelim ki, en güçlü akıl ve düşünme yetileri ile donanmış olarak bu dünyaya birdenbire gelsin; gerçekten, nesnelerin sürekli olarak art arda gelişini ve birbirini izleyen olayları hemen gözleyecektir, ancak bundan öte birşey bulamayacaktır. Başlangıçta, hiçbir akılyürütmeyle neden ve etki ideasına ulaşamayacaktır; çünkü bütün doğal işlemlerin yapıcıları olan belirli güçler, hiçbir zaman duyulara gelmezler ve belirli bir durumda sadece bir olay bir başkasından önce geliyor diye, birinin neden ötekinin etki olduğu sonucunu çıkarmak, akla uygun birşey değildir. Bunların biraraya gelmeleri rastgele ve gelişigüzel olabilir. Birinin ortaya çıkmasından öbürünün varoluşunu çıkarsamak için bir sebep olmayabilir. Tek kelimeyle, böyle bir kişi, hiçbir zaman, daha çok tecrübe edinmeksizin, herhangi bir olgu sorunu konusunda tahminini ya da akılyürütmesini kullanamıyacak; belleğinde ve duyuların-

da dolaysız olarak bulunanın ötesinde hiçbir şeyden emin olamayacaktır.

Yine tutalım ki, bu kişi daha çok tecrübe edinmiş ve benzer nesne ya da olayların hep birbirine bağlı olduklarını gözleyecek kadar uzun bir süre dünyada yaşamış olsun. Bu tecrübenin sonucu ne olur? Bir nesnenin ortaya çıkışından hemen öbürünün varoluşunu çıkarsar. Ama tüm tecrübesiyle, nesnenin öteki nesneyi ortaya çıkarmasındaki gizli gücün bir ideası ya da bilgisini gene de edinmemiştir; ne de onu bu çıkarsamayı yapmağa götüren, herhangi bir akılyürütme sürecidir. Fakat yine de kendini bu çıkarımı yapmağa mecbur hisseder: Ve bu işlemde anlama yetisinin bir yeri olmadığını görse de, yine aynı düşünce yolunu izleyecektir. Bu kişinin böyle bir sonucu oluşturmasını belirleyen bir başka ilke vardır.

Bu ilke ALIŞKANLIK ya da HUY'dur. Çünkü, belirli bir edim ya da işlemin tekrarlanması, herhangi bir akılyürütme ya da anlama süreci tarafından gerektirilmeksizin, aynı edim ya da işlemi yeniden yapma eğilimini doğuruyorsa, her zaman bu eğilimin a l ı ş k a n l ı ğ ı n etkisi olduğunu söyleriz. Bu kelimeyi kullanırken, böyle bir eğilimin en son sebebini verdiğimizi ileri sürmüyoruz. Sadece, insanın doğal yapısının varlığı evrensel kabul görmüş ve etkilerinden dolayı iyi bilinen bir ilkesine işaret ediyoruz. Belki de soruşturmalarımızı daha ileriye götüremeyiz ya da bu nedenin nedenini vermeğe kalkışamayız: bununla, tecrübeden çıkan sonuçlara tanıyabileceğimiz en son ilkeye ulaşmış saymalıyız kendimizi. Bizi daha ileriye götürmedikleri için yetilerimizin darlığından sızlanmamız gerekmez; bu kadar yürüyebilmiş olmamız da yeterlidir. Ve şurası kesindir ki, iki nesnenin sürekli biraradalıklarından sonra —söz gelişi ısı ve alev, ağırlık ve katılık— biri ortaya çıktığından dolayı öbürünü beklememizi belirleyen sadece alışkanlıktır, dediğimizde; doğru olmasa da, hiç olmazsa çok anlaşılır bir önerme öne sürmekteyiz. Hatta öyle görünüyor ki, binlerce durumdan yaptığımız bir çıkarımı, onlardan hiçbir bakımdan farklı olmayan bir tek durumdan neden yapamadığımızı açıklayan tek hipotez budur. Böyle bir çeşitlilik aklın başedebileceği bir şey değildir. Aklın tek bir daire üzerinde durarak çıkaracağı sonuçlar evrendeki bütün daireleri gözden geçirerek

çıkaracaklarının aynıdır. Fakat hiçbir insan, bir cismin bir başka cismin çarpmasıyle harekete geçirilmesini bir tek defa görerek, başka bütün cisimlerin de benzer bir darbe ile hareket edeceğini çıkarsayamaz. O halde, tecrübeden doğan bütün çıkarımlar akılyürütmenin değil alışkanlığın etkileridir. [1]

[1] Yazarlar için, moral, siyasal veya fiziksel konularda bile, akıl ile tecrübe arasında fark gözetmek ve bu kanıtlama cinslerinin birbirinden bütünüyle ayrı olduklarını kabul etmek kadar alışılagelmiş bir şey yoktur. Birincileri, yalnızca intellektüel yetilerimizin sonuçları olarak görülür. İntellektüel yetilerimiz şeylerin doğal yapısını a priori ela alarak ve bunların işleyişlerini izlemesi gereken etkileri inceleyerek, bilim ve felsefenin bazı ilkelerini ortaya koyarlar. İkincilerin tümüyle duyu ve gözlemden çıktığı sayılıı olarak kabul edilir. Duyular ve gözlem yoluyle belirli nesnelerin işlemlerinin gerçekte neyle sonuçlandığını öğreniriz, böylelikle de gelecekte bunlardan ne gibi sonuçların doğacağını çıkarsayabiliriz Böylece, söz gelişi, sivil hükümetin sınırlama ve kısıtlamaları ve meşru bir anayasa, ya akıl ile —insanın doğal yapısının güçsüzlüğü ve yozlaşması üzerinde düşünüp hiçbir kimseye sınırsız yetkiler güvenle emanet edilemez diyerek— ya da tecrübe ile tarihe dayanarak —her çağ ve ülkede hırsın, böylesine düşüncesizce güvenmeleri nasıl kötüye kullandığını öğrenerek— savunulabilir.

Akıl ve tecrübe arasındaki aynı ayırım günlük hayatımıza ilişkin düşüncelerimizde de sürdürülür; tecrübeli devlet adamı, general, hekim veya tüccara güvenilir ve sözü dinlenirken, tecrübesiz çırağa, doğal yetenekleri ne olursa olsun, aldıran çıkmaz ve küçük görülür. Aklın, belirli şartlar altında izlenen belirli bir yolun sonuçları üzerine çok uygun tahminler geliştirebileceği kabul edildiği halde, inceleme ve düşünmeden çıkan ilkelerin oturmasını ve kesinlik kazanmasını sağlayabilecek tek şey olan tecrübenin yardımı olmazsa akıl eksik sayılır.

Fakat, bu ayırımın, hayatın hem eylem hem de teorik düşünme alanlarında böylesine evrensel kabul bulmasına rağmen, temelde hatalı, hiç olmazsa yüzeysel olduğunu belirtmekten geri kalmayacağım.

Yukarıda sözü edilen bilimlerden herhangi birinde sadece akılyürütme ve düşünmenin etkileri olduğu sayılıı olarak kabul edilen kanıtlamaları incelersek, bunların en sonunda, gözlem ve tecrübeden başka bir sebep bulamayacağımız bir genel ilke veya sonuca ulaştığını görürüz. Bu kanıtlamalar ile kabaca saf tecrübenin sonucu olarak tanınan ilkeler arasındaki tek fark şudur: Birinciler, şartlarını ayıklamak ve sonuçlarını ayırt etmek için düşünmedikçe, gözlemlediklerimiz üzerinde durmadıkça ortaya konamazlar. İkincilerde ise, tecrübesi edinilen olay, herhangi bir belirli durumun sonucu olarak çıkarsadığımız olaya tıpatıp ve tümüyle benzer. Bir TIBERIUS veya bir NERON'un hikayesi, yasaların ve kamutayların sınırlamaları üzerlerinden kalkınca, kendi hükümdarlarımızın da, bizi, onlarınkine benzer bir zorbalıkla yöneteceklerinden korkutur. Ama özel hayatımızda gözlediğimiz herhangi bir hile veya zalimlik biraz düşünmenin yardımıyle, insanın doğal yapısının genel yozlaşmasının bir örneğini vererek ve insan cinsine tam bir güven beslemenin gerekli sonucu olan tehlikeyi göstererek, bizi aynı kaygıya götürür. Çıkarım ve sonucun her iki durumda da en sonunda vardığımız temeli tecrübedir.

Gözlem yoluyle insan ilişkileri ve hayatın gidişini üzerine birçok genel ve doğru ilke geliştirmemiş olacak kadar genç ve tecrübesiz insan hiç yoktur; fakat itiraf etmeliyiz ki insan, bunları uygulama durumuna gelince, zamanla ve daha çok tecrübeyle bu ilkeleri genişletene ve yerinde kullanış ve uygulamalarını öğrenene kadar, hata yapmaya son derece yatkındır. Her durum veya olayda en büyük yeteneklere sahip insanın bile ilk bakışta gözünden kaçabilecek birçok özel ve görünüşte ufacık yandurum vardır; oysa sonuçlarının doğruluğu ve dolayısıyle davranışının yerindeliği tümüyle bunlara dayanır. Kaldı ki, genel gözlemler ve ilkeler bir acemi-

Alışkanlık, öyleyse, insan hayatının yüce kılavuzudur. Tecrübemizi bize yararlı kılan ve gelecekte geçmiş olaylar zincirine benzer olaylar beklememizi sağlayan yalnız başına bu ilkedir. Alışkanlığın etkilemesi olmasaydı, bellek ve duyulara dolaysız olarak gelenin ötesinde, her olgu sorunu konusunda tümüyle cahil olurduk. Amaçlara araçlar uydurmağı, ya da herhangi bir etkinin doğurulması için doğal güçlerimizi kullanmağı bilemezdik. Her türlü eylem, teorik düşünmenin ana kısmı ile birlikte, durur kalırdı.

Fakat burada belirtmek uygun olur ki, tecrübeden çıkardığımız sonuçlar bizi bellek ve duyuların ötesine götürdüğü ve en uzak yerlerin, en eski çağların olgu sorunları hakkında emin bilgi verdiği halde, her zaman, bu sonuçları çıkarmak için hareket noktası olarak bir olgunun duyular ya da bellekte hazır bulunması gerekir. Çölde gösterişli bina kalıntıları bulan bir kimse, bu bölgenin eski çağlarda uygar bir halk tarafından şenlendirildiği sonucuna varır; ama karşısına böyle birşey çıkmasaydı, böyle bir çıkarım oluşturamazdı. Geçmiş çağların olaylarını tarihten öğreniriz, ama bunu yaparken bu bilgileri kapsayan kitapları dikkatle okumamız ve en sonunda bu uzak olayların görgü tanıkları ve seyircilerine ulaşasıya, çıkarımlarımızı bir tanıklıktan bir tanıklığa sürdürüp götürmemiz gerekir. Kısacası, bellek ya da duyulara gelen bir olgudan hareket etmezsek, akıl yürütmelerimiz yalnızca hipotetik olur ve belirli halkalar birbirine nasıl bağlanırsa bağlansın, çıkarımlar zincirinin tümünü destekleyecek bir şey bulunmaz: ne de biz, bu zincir ile herhangi bir gerçek varoluşun bilgisine ulaşabiliriz. Size, dile getirdiğiniz belirli bir olgu sorununa niye inandığınızı sorarsam, bana bir sebep göstermeniz gerekir ve bu sebep de birincisiyle bağlantılı bir başka olgu olur. Fakat sonsuza dek bu yolda gidemeyeceğinize göre, en sonunda bellek ya da duyularınıza verilmiş olan bir olguya ulaşmanız gerekir; bunu yapamıyorsanız, inancınızın tümüyle temelsiz olduğunu kabul etmeniz gerekir.

Nedir öyleyse, bütün bu meseleden çıkan sonuç?

nin herzaman yerinde aklına gelmez; gelse bile gerekli soğukkanlılık ve seçiklikle hemen uygulanamaz. Doğrusu şudur ki, tecrübesiz bir akılyürütücü tümüyle tecrübesizse, akılyürütücü de hiç değildir; birine bu sıfatı yakıştırırken, «tecrübesiz»i sadece görell bir anlamda kullanırız ve o kişinin küçük ve daha az yetkin bir ölçüde tecrübeye sahip olduğunu kastederiz.

Basit bir sonuçtur bu; yine de itiraf edelim ki, felsefenin alışılagelmiş teorilerinden epey uzak düşmekte. Olgu sorunu veya gerçek varoluşa ilişkin her türlü inanç, bellek ya da duyulara verilmiş olan bir objeden ve bu objeyle başka bir obje arasındaki alışılmış biraradalıktan çıkmadır. Ya da, başka bir deyişle, bir çok defalar herhangi iki tür nesnenin —alev ile ısı, kar ile soğuk gibi— her zaman birarada ortaya çıktığını öğrendikten sonra, alev ya da kar duyulara yeniden verilirse, alışkanlık, zihni ısı ya da soğuk beklemeğe ve böyle bir niteliğin varolduğuna, bunun da daha yakından bakılınca kendisini göstereceğine *inanmağa* götürür. Bu inanç, zihnin bu gibi yandurumlara sokulmasının zorunlu sonucudur. Bize yarar sağlanınca sevgi, zarar verilince nefret duymak nasıl kaçınılmazsa bu duruma sokulduğumuzda da bu ruh işleminin olup bitmesi aynı şekilde kaçınılmazdır. Bütün bu işlemler hiçbir akıl-yürütmenin, ya da düşünce ve anlama sürecinin ne ortaya çıkarabileceği, ne de önleyebileceği bir cins doğal içgüdülerdir.

Bu noktada felsefi araştırmalarımıza son vermek çok yerinde olur. Çoğu sorularda ileriye doğru artık bir adım olsun atamayız. Bütün sorularda ise, böylesine aralıksız ve meraklı soruşturmalarımızdan sonra, buraya ulaşarak durmamız gerekir. Fakat yine de, merakımız, bizi daha ileri araştırmalara götürüp bu *inancın* ve onun kaynağı olan *alışılmış biraradalığın* iç yapılarını daha dakik bir şekilde inceletirse, bu, hoş, hatta uygun görülebilir. Bu yolla, hiç olmazsa soyut bilimleri sevenler ve ne kadar dakik olursa olsun yine de bir derece şüphe ve belirsizlik taşıyan teorik düşüncelerden hoşlananlar için, doyurucu olacak açımlama ve analojilerle karşılaşabiliriz. Beğenileri daha başka olan okurlara gelince; bu bölümün bundan sonraki parçası onlar için yazılmamıştır ve aşağıdaki soruşturmalar anlaşılabilir, ama dikkate alınmayabilir de.

II. PARÇA

İnsanın hayalgücünden daha özgür birşey yoktur; iç ve dış duyuların sağladığı başlangıçtaki idea malzemesini aşamasa da, hayalgücü, bu ideaları, her türlü yapıntı ve görüntü çeşidi içinde, karıştırmada, birleştirmede, ayırma ve bölmede sonsuz güce sahiptir. Tümüyle gerçekmiş gibi bir olaylar zinciri uydurabilir, bu olaylara belirli bir zaman ve yer yükleyebilir, onları var-

mışlar gibi düşünebilir ve en büyük kesinlikle inandığı herhangi bir tarihî olgunun bütün yandurumları ile donatarak kendi kendisine anlatabilir. İmdi, böyle bir yapıntı ile inanç arasındaki farkı nerede aramalı? Bu fark, yalnızca onayımızı alan kavramlara bağlı olup da, bilinen her yapıntıda eksik kalan belirli herhangi bir ideada değildir. Çünkü, zihnin bütün idealarî üzerinde yetkesi olduğuna göre; bilerek, isteyerek, bu belirli ideayı herhangi bir yapıntıya bağlayabilir ve dolayısıyle, günlük tecrübe yoluyle bulduklarımızın tersine, canının çektiği her şeye inanabilirdi. Fikrimizde bir atın gövdesine bir insan başı takabiliriz, ama böyle bir hayvanın gerçekten varolmuş olabileceğine inanmağa hiçbir zaman gücümüz yetmez.

Öyleyse, bundan, yapıntı ile inanç arasındaki farkın, yapıntıya değil inanca bağlanan, ne istemeye dayanan ne de keyfî olarak komuta edilebilen bir his ya da duyguda bulunduğu çıkmaktadır. Bunun, bütün öteki duygular gibi doğa tarafından uyarılması ve zihnin belirli bir zaman kesiminde içinde bulunduğu belirli durumdan doğması gerekir. Herhangi bir obje, bellek ya da duyulara geldiğinde, alışkanlıktan dolayı, hayalgücünün genellikle kendisine bağlı olan objeyi kavramasını sağlar; bu kavrama ise, hayal kurmanın dağınık düşlemelerinden farklı bir duygu ya da his ile birlikte gelir. İnancın tüm yapısı budur. Çünkü tersini kavrayamayacağımız kadar kuvvetle inandığımız hiçbir olgu sorunu bulunmadığına göre, ayırım yapabilecek bir duygu olmasaydı, kabul edilen kavrama ile yadsınan kavrama arasında bir fark yapılamazdı. Düz bir masa üstünde bir başka topa doğru hareket eden bir bilardo topu görürsem, onun dokunma anında duracağını kolaylıkla düşünebilirim. Bu kavrama bir çelişki içermez; fakat yine de bana, darbeyi ve bir toptan öbürüne hareket iletilmesini kafamda canlandıran kavramadan çok farklı bir duygu verir.

Bu duygunun bir tanımını yapmağa girişirsek, belki de bu, soğuk hissi veya kızgınlık tutkusu üzerine hiçbir tecrübesi olmayan bir yaratığa bu duyguları tanımlamağa çalışmak gibi, imkânsız olmasa bile, son derece güç bir iş olur. Bu duygunun hakiki ve uygun adı İNANÇ'tır ve hiç kimse bu terimin anlamını bilmede herhangi bir güçlük çekmez; çünkü herkes, her an,

bu terimin dile getirdiği duygunun bilincindedir. Yine de, daha yetkin bir açımlamasını sağlayacak bir takım analojilere ulaşmak umuduyle, bu duygunun bir tasvirini yapmağa girişmek uygunsuz düşmeyebilir. Öyleyse, derim ki, inanç bir objenin —hayalgücünün yalnız başına hiçbir zaman ulaşamayacağı— daha renkli, canlı, güçlü, sağlam, dengeli bir kavranmasıdır. Böylesine felsefe dışı görülebilecek olan bu terim çeşitliliği, sadece, gerçek olan veya gerçek olduğu kabul edilen şeylerin, bize, yapıntılardan daha yakın gelmesini sağlayan, düşüncede daha ağır basmasına yol açan, ve onları tutkular ile hayalgücü üzerinde daha yüksek derecede etkili kılan bir zihin edimini dile getirmek için kullanılmıştır. Konu edindiğimiz şeyin kendisi üzerinde anlaşırsak terimleri tartışmak yersizdir. Hayalgücünün bütün ideaları üzerinde egemenliği vardır ve onları her türlü tarzda birleştirebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir. Yapıntı objeleri her türlü yer ve zaman yandurumlarıyle birlikte kavrayabilir. Bunları, sanki varmışlar da öyleymişler gibi, bir anlamda gözlerimizin önüne serebilir. Fakat bu hayal yetisinin, kendiliğinden inanca ulaşması büsbütün imkânsız olduğuna göre, açıktır ki, inanç ideaların belirli iç yapı ya da sırasına değil, kavranılma tarzlarına ve zihin tarafından duyulmalarına bağlıdır. İtiraf edeyim ki, bu duyma ve kavrama tarzını tam olarak açıklamak imkânsızdır. Yaklaşık birşeyler dile getiren kelimeler kullanılabilir. Fakat daha önce söylediğimiz gibi, bunun hakiki ve uygun adı inançtır; bu da herkesin gündelik hayatta yeterince anladığı bir terimdir. Felsefede de, inancın, zihinde duyulan ve yargıgücünün idealarını hayalgücünün yapıntılarından ayıran bir şey olduğunu ileri sürmekten öteye gidemeyiz. İnanç bu idealara daha çok ağırlık verir ve onları daha etkili kılar; daha önemli görülmelerini, zihinde güçlenmelerini sağlar ve onları eylemlerimizin yönetici ilkesi yapar. Söz gelişi, şu anda tanıdığım bir kişinin sesini işitmekteyim; ses bitişik odadan geliyor gibi. Duyularımın bu izlenimi, düşüncemi hemen o kişiye ve onunla birlikte bitişik odadaki nesnelere yöneltiyor. Bunları, şu anda varmışlar gibi, daha önceden sahip olduklarını bildiğim nitelik ve ilişkileri taşır halde gözümün önünde canlandırıyor. Bu idealar, zihnimde, bir perili köşke ilişkin idealardan daha kuvvetle yer ediyor.

Bunların duygusu çok daha başka ve her türlü etkilemeleri —zevk veya acı, sevinç veya üzüntü vermede— çok daha fazla.

O halde, gelin, bu öğretinin bütün yayılma alanına bakalım ve teslim edelim ki, inanç duygusu, hayalgücünün yapıntılarının getirdiğinden daha kesif ve dengeli bir kavrayıştan başka birşey değildir ve bu kavrama tarzı, obje ile belleğe ya da duyulara gelen bir şeyin alışılmış biraradalığından doğar: Sanıyorum ki, bu sayıltılara dayanarak bu kavramayá benzer başka zihin işlemleri bulmak ve bu fenomenleri daha da genel ilkelere kadar izlemek güç olmayacaktır.

Daha önce gördük ki, doğa belirli idealar arasında bağlantılar kurmuştur ve düşüncelerimize bir idea geldiğinde, hemen ardından bağlılaşığını getirir ve dikkatimizi hafif, belli belirsiz bir hareketle ona çeker. Bu bağlantı ya da çağırışım ilkelerini üçe indirgemiştik: Benzerlik, Yakınlık ve Nedenlilik. Bunlar, düşüncelerimizi birbirine bağlayan ve bütün insan soyunda az veya çok görülen, düzenli düşünme veya karşılıklı konuşma zincirini ortaya çıkaran biricik bağlardır. Şimdi karşımıza bir soru çıkıyor; yukarıdaki güçlüğün çözümü de bu soruya bağlı olacak: Acaba, bütün bu ilişkilerde, objelerden biri duyulara ya da belleğe geldiğinde, zihin o objenin bağlılaşığının kavranmasına götürülmekle kalmayıp, aynı zamanda, bu bağlılaşık objenin başka yoldan ulaşabileceği bir kavrayışına oranla daha dengeli ve güçlü bir kavrayışına mı ulaşır? Neden-etki ilişkisinden doğan inanç için durum böyle görünmektedir. Ve durum öteki çağrışım ilişkileri ya da ilkelerinde de aynı ise, bu, her türlü zihin işlemi için geçerli olan bir genel kanun olarak ortaya konabilir.

Böylece, amacımıza uygun ilk deney olarak, yanımızda olmayan bir dostumuzun resmini gördüğümüzde, dostumuzun bizdeki ideasının, bu benzerlik tarafından canlandırıldığını ve bu ideanın doğurduğu her tutkunun da, sevinç olsun üzüntü olsun, yeni bir güç, yeni bir kuvvet kazandığını gözleyebiliriz. Bu etkinin oluşmasında hem bir ilişki, hem de o anda varolan bir izlenim birlikte iş görmektedir. Resim dostumuza benzemiyorsa, ya da en azından, onun resmi olsun diye çizilmemişse, düşüncemizi ona götürmez bile; resim de,

kendisi gibi, karşımızda değilse, zihin birinin düşüncesinden öbürüne geçse bile, ideanın bu geçişten dolayı canlılık kazanmaktan çok zayıfladığını hisseder. Önümüze konduğunda dostumuzun resmine bakmaktan hoşlanırız; ama resim kaldırılınca, aynı derecede uzak ve belirsiz kılınan bir görüntüdeki yansıması yerine dostumuzu dolaysız olarak düşünmeği seçeriz.

ROMA KATOLİK dininin törenleri aynı tür örnekler olarak düşünülebilir. Bu [1]batıl inanca bağlı olanlar, yaptıkları oyunlar, gösteriler yüzünden suçlandıklarında, bu dışarıya vurulmuş hareketlerin, gövde duruşlarının ve eğilip kalkmaların olumlu etkilerini duyduklarını; tümüyle uzak ve maddesel olmayan objelere yöneltilselerdi, bozulup azalacak olan bağlılıklarını canlandıracak ve istekliliklerini hızlandıracak şekilde etkilendiklerini ileri sürerek kendilerini savunurlar. Derler ki, biz, imanımızın objelerini duyulabilir suretlerde ve görüntülerde canlandırıyoruz ve böylece de bu suretlerin dolaysız olarak karşımızda bulunmalarıyle, inandıklarımızı, zihnimizde görüp temaşa etmenin yalnız başına sağlayacağından daha yakın kılıyoruz kendimize. Duyulabilir objelerin hayalgücü üzerindeki etkileri başka objelerinkinden her zaman daha çoktur ve bu etkilemeyi kolaylıkla, ilişkili oldukları ve benzedikleri idealara iletirler. Yapılan bu türlü şeylerden ve bu akıl yürütmeden sadece şunları çıkarsayacağım: İdealara canlılık kazandırmada benzerliğin etkisi pek yaygındır ve böyle her durumda bir benzerliğin ve hazır bir izlenimin birlikte iş görmeleri gerektiğine göre, elimizde, yukarıda sözü edilen ilkenin gerçekliğini ispat edici bol bol deney vardır.

Bu deneylerin gücüne, b e n z e r l i ğ i n yanında y a k ı n l ı ğ ı n da etkilerini ele alarak farklı cinsten deneylerle güç katabiliriz. Kesindir ki, uzaklık her ideanın gücünü azaltır ve herhangi bir objeye yaklaştığımızda, kendisini duyularımıza belli etmediği halde, zihin üzerinde dolaysız bir izlenimi taklit eden bir etkilemede bulunur. Herhangi bir obje üzerinde düşünmek, zihni kolaylıkla o objeye yakın duran şeylere götürür. Fakat zihni üstün bir canlılıkla yakın şeylere sürükleyen, o objenin kendisinin karşımızda hazır bulunmasıdır. Evimden iki yüz fersah uzakta olduğum zaman dost ve aile çevremdeki herhangi bir şeyi düşünmem, dostlarımın ve ailemin ideasını ortaya çıkardığı halde, birkaç mil uzaktayken yuvamla ilgili herşey bana daha yakından dokunur. Fakat bu son durumda

[1] [E ve F basımlarında: Bu garip batıl inanca]

zihnin her iki objesi de idealar olduğu için, aralarında kolay bir geçiş olduğu halde, dolaysız bir izlenim eksik olduğundan, yalnız başına bu geçiş idealardan herhangi birine daha üstün bir canlılık veremez. [1]

Nedenliliğin etkilemesinin, benzerlik ve yakınlık ilişkilerinin etkilemeleri ile aynı olduğundan hiç kimse şüphe edemez. Batıl inançlı insanların, ermişlerden ve kutsal kişilerden kalan hatıralara o kadar önem vermeleri aynı sebepten dolayıdır: bağlılıklarına canlılık vermek ve taklit etmek istedikleri bu örnek hayatların daha yakın ve daha güçlü bir kavramasını sağlamak için suretler ve görüntüler ararlar. Şimdi, açıktır ki, inananın eline geçirebileceği en iyi hatıralardan biri, ermişin el emeği ürünü olan birşeydir; ermişin giysileri ve eşyası aynı ışıkta görülecekse, bu, onların bir zamanlar onun elinin altında olmaları ve onun tarafından ellenip oynatılmaları ve sevilmelerindendir; bu bakımdan da, bu nesneler, ermişin gerçekten varolmuş bulunduğunu bize bildiren etkilere oranla kendisine daha kısa bir sonurgular zinciri ile bağlanan, yetkin olmayan etkiler olarak görülmelidir.

Uzun zamandır ölü olan ya da görmediğimiz bir dostun oğlunun karşımıza çıktığını düşünelim: açıktır ki, bu obje hemen bağlılaşık ideayı canlandırır, geçmiş yakınlıkları ve tanıdık şeyleri, başka bir şekilde görünebileceğinden daha canlı renklerle düşüncelerimize çağırır. Bu, yukarıda sözü edilen ilkeyi ispat eder gibi görünen bir başka fenomendir.

Bu fenomenlerde, bağlılaşık objeye olan inancın, herzaman baştan varsayıldığını görebiliriz ki, bu inanç olmadan ilişkinin hiçbir etkisi olamaz. Resmin etkilemesi, dostumuzun bir zamanlar varolduğuna *inanmamızı* sayılı olarak gerektirir. Evimizin gerçekten varolduğuna *inanmasak*, ona yakın olmak, evimize ilişkin idealarımızı hiçbir zaman harekete getiremez. Şimdi, ileri sürüyorum ki, bu inanç, bellek ya da duyu-

[1] «Denir ki, doğal yapımız, şu ayrıcalığı mı diyeyim, kusuru mu diyeyim, gösterir : Yüce kişilerin uzun zaman bulunduğunu hatırladığımız yerleri gördüğümüzde, onlar tarafından yapılmış olanları dinlediğimiz ya da onlar tarafından yazılmış bir şeyi okuduğumuz zaman kadar heyecanlanırız. Nasıl ki ben şimdi heyecanlanıyorum. İşte ilkin buraya sık sık gelip tartışan PLATON aklıma geliyor: Şu yakındaki bahçeler de, onu yalnız hatırlatmıyor, bizzat kendisini şuraya, gözümün önüne getiriyor. Şurada SPEUSIPPOS, şurada KSENOKRATES, şurada da dinleyicisi, POLEMOS; şu gördüğümüz sıra onun oturduğu sıradır. Gerçekten de, meclisimize —daha büyük olduğuna göre, bana daha küçük görünen yenisini değil, HOSTİLİA'yı kastediyorum— sık sık bakarak, SCIPIO'yu, CATO'yu, gerçekten ilk gelenler arasında bulunan atamız LAELİUS'u düşünüyorum. Yerlerde böylesine hatırlatma gücü vardır, ki bundan hatırlama bilimi sebepsiz çıkmamıştır.» CICERO, de Finibus, Lib. v, 2

ların ötesine gittiğinde, burada açıklanan düşünce geçişi ve kavrama canlılığı ile benzer yapıdadır ve benzer nedenlerden doğar. Bir ateşe kuru bir odun attığımda, zihnim, hemen, odunun ateşi söndüreceğini değil, arttıracağını düşünmeğe götürülür. Düşüncenin nedenden etkiye bu geçişi akıldan çıkma değildir. Kaynağını tümüyle alışkanlık ve tecrübeden alır., Ve duyuların önünde hazır bulunan bir objeden hareket ettiği için de alev ideası ya da kavramasını, hayalgücünün gevşek, bulanık herhangi bir düşlemesinden daha güçlü ve canlı kılar. Bu idea aynı anda ortaya çıkar. Düşünce hemen bu ideaya doğru gider ve duyulara gelmiş bulunan izenimden çıkan tüm kavrama gücünü ona iletir. Göğsüme bir kılıç dayandığında ortaya çıkan yara ve acı ideası, bana bir kadeh şarap sunulduğu zamankinden —aynı idea kazara şarap kadehinin belirmesi ile de aklıma gelse— daha güçlü gelmez mi? Fakat bütün bu durumlarda, hazır bulunan bir obje ile buna bağlamağa alışmış olduğumuz bir objenin ideasına alışılmış bir geçişten başka, bu kadar güçlü bir kavramaya neden olacak ne var? Olgu sorunları ve varoluş konusunda çıkardığımız bütün sonuçlarda zihnin tüm işlemi bu kadardır ve bu işlemi açıklayabilecek bazı analojiler bulmak da sevindiricidir. Hazır bulunan bir objeden yapılan geçiş, her durumda, ilişkili ideaya güç ve sağlamlık verir.

O halde, burada, doğal olayların akışı ile idealarımızın art arda sıralanışı arasında bir çeşit önceden kurulu ahenk var; doğal olayların akışını yöneten güçler ve kuvvetler bizce hiçbir şekilde bilinmeseler de yine görüyoruz ki, düşüncelerimiz ve kavramalarımız doğanın öteki işlemleri ile aynı yolu izler. Alışkanlık, türümüzün varolmağa devam etmesine ve insan yaşayışının her durum ve olayında davranışımızın düzenlenmesine böylesine gereken bu uygunluğu mümkün kılan ilkedir. Bir objenin önümüzde olması, genellikle kendisine bağlı olan objelerin idealarını hemen uyandırmasaydı tüm bilgimiz bellek ve duyuların dar çemberiyle sınırlı kalırdı ve hiçbir zaman araçları amaçlara uyduramaz veya iyiyi ortaya çıkarmada ya da kötüden kaçınmada doğal güçlerimizi kullanamazdık, İşte, e n s o n. n e d e n l e r i bulmak ve onları seyretmekten haz

duyanlara meraklarını ve hayranlıklarını yöneltebilecekleri engin bir konu.

Yukardaki teorinin bir başka yoldan daha doğrulanması için şunu ekleyeceğim: Gerek benzer nedenlerden benzer etkiler, gerekse tersine, etkilerden nedenler çıkarsamamızı sağlayan bu zihin işlemi, insanların varoluşlarını sürdürmelerine o kadar gereklidir ki; işleyişinde ağır, çocukluğun ilk yıllarında daha hiç belirmemiş ve insan yaşamının her çağ ve devresinde de, en iyi durumunda bile, hata ve yanlışa son derece yatkın olan aklın, yanılgılar dolu çıkarımlarına emanet edilmiş olması mümkün değildir. Bu kadar gerekli bir zihin ediminin, işlemlerinde yanılmaz olabilecek, hayatın ve düşüncenin ilk ortaya çıkması ile kendini bulabilecek ve anlama yetisinin bütün oflayan puflayan çıkarımlarından bağımsız olabilecek bir içgüdü ya da mekanik eğilim ile emniyete alınması, doğanın olağan bilgeliğine daha uygundur. Doğa, nasıl onları harekete getiren kaslarla sinirlerin bilgisini vermeden el ve ayaklarımızı kullanmayı bize öğretmişse: aynı şekilde, kurduğu düzenli olay akışının ve nesne sıralanışının tümüyle dayandığı güç ve kuvvetler konusunda cahil olduğumuz halde, içimize, düşünceyi nesneler arasında kurulu akışa uygun bir şekilde ilerleten bir içgüdü yerleştirmiştir.

VI. BÖLÜM — İhtimal[1] Üzerine

Dünyada r a s t l a n t ı diye birşey olmadığı halde, herhangi bir olayın gerçek nedenini bilmememiz, anlama yetisini o şekilde etkiler ve buna benzer bir inanç ya da kanı doğurur.

Kesindir ki, yanlardan herhangi birindeki rastlantı imkânlarının baskınlığından doğan bir ihtimal vardır: bu baskınlık arttıkça ve karşıt rastlantı imkânlarını aştıkça, ihtimal orantılı bir artış gösterir ve baskın çıkan yana daha da yüksek derecede inanç bağlanması ya da onay gösterilmesi sonucunu doğurur. Bir zarın dört yüzü bir şekil veya belirli sayıda benek ile, öteki iki yüzü de başka bir şekil veya benek sayısı ile işaret-

[1] Bay LOCKE bütün kanıtlamaları tanıtlayıcı ve ihtimali olarak ikiye ayırır. Bu görüşle, bütün insanların ölmesi gerektiğinin, ya da yarın güneşin doğacağının ancak muhtemel olduğunu söylememiz gerekirdi. Ama dilimizi gündelik kullanıma daha uygun kılmak için, kanıtlamaları t a n ı t l a m a l a r, I s p a t l a r ve I h t i m a l l e r olarak ayırmamız gerekir. İspatla kastedilen, tecrübeden çıkan ve şüpheye veya karşı çıkmaya yer bırakmayan kanıtlamalardır.

lense, birinci işaretin üste gelmesi, ikincisinin gelmesinden daha muhtemel olacaktır; aynı tarzda işaretlenmiş bin yüz olsaydı ve sadece bir yüz farklı olsaydı, ihtimal çok daha yüksek ve olaya ilişkin inanç ve beklentimiz daha dengeli ve emin olurdu. Düşüncenin ya da akılyürütmenin bu süreci önemsiz ve tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık görünebilir; fakat bunu daha yakından ele alacak kişiler için, belki de ilgi çekici teorik düşüncelere konu olabilir.

Açık görünüyor ki zihin, öyle bir zarın atılmasından doğabilecek sonucu bulmak için ileriyi düşündüğünde, tek tek her yüzün üste gelmesini aynı derecede muhtemel görür; bu da rastlantının yapısının ta kendisidir: Kapsamına giren bütün belirli sonuçları tamı tamına eşit kılmak. Fakat zihin, sonuçlardan birinde, ötekinden daha çok sayıda yüzün biraraya geldiğini bulunca, o sonuca daha sık gider ve en sonunda varılacak noktayi belirleyen çeşitli imkân ya da rastlantıları gözden geçirirken, ona daha sık rastlar. Birçok görünümün, bu şekilde bir belirli sonuçta birarada bulunmaları, açıklanamıyacak bir doğal işleyişle, hemen inanç duygusunu uyandırır ve o sonuca, daha az görünümün desteklediği ve zihne daha seyrek gelen karşıtı karşısında üstünlük sağlar. İnancın, hayalgücünün yapıntılarındakinden daha sağlam ve güçlü bir obje kavrayışından başka birşey olmadığını kabul edersek, bu işlemin, belki de, bir ölçüde hesabı verilebilir. Birçok görünüm ya da görünüşün birarada bulunması, ideayı hayalgücüne daha derinlemesine işler, ona üstün bir kuvvet ve canlılık verir, tutkular ve duygular üzerindeki etkilemesini daha belirgin kılar ve tek kelimeyle inanç ve kanının temelini oluşturan güvenilirliği ya da güveni doğurur.

Durum, rastlantı ihtimalinde nasılsa, nedenler ihtimalinde de öyledir. Belirli bir etkiyi ortaya çıkarmada tümüyle birörnek ve değişmez olan bazı nedenler vardır ve bunların işleyişlerinde şimdiye kadar herhangi bir aksama veya düzensizlik görülmemiştir. Ateş herzaman yakmış, su her insanı boğmuştur: Darbe ve çekim ile hareket şimdiye kadar istisnaya izin vermemiş evrensel bir kanundur. Fakat başka nedenler vardır ki, bunların daha düzensiz ve belirsiz olduğu bulunmuştur; her kullanan için, ravent her zaman müshil, afyon her zaman uyuşturucu etkisi göstermemiştir. Her-

hangi bir neden alışılmış etkisini ortaya çıkarmazsa, filozoflar gerçi bunu doğada olan herhangi bir düzensizliğe bağlamazlar; bunu, kısımların belirli kuruluşundaki birtakım gizli nedenlerin işleme engel olmasına yorarlar. Ancak akılyürütmelerimize ve olay konusunda vardığımız sonuçlara bakarsak böyle bir ilke sanki hiç yoktur. Alışkanlık, bütün çıkarımlarımızda, geçmişi geleceğe aktarmayı belirlediğinden, geçmiş tamamıyle düzenli ve birörnek olunca, olayı güvenle bekler ve karşıt herhangi bir sayıltıya yer vermeyiz. Fakat *görünüşte* tıpatıp benzer nedenleri farklı etkilerin izlediği görülen durumlarda, bütün bu çeşitli etkiler, geçmişin geleceğe aktarılmasında akla getirilmek, biz olayın ihtimalini belirlerken de, hesaplarımıza katılmak zorundadır. En olağan olduğu görülene üstünlük tanıyarak bu etkinin ortaya çıkacağına inansak da, öteki etkileri gözden kaçırmamalı, herbirine —ortaya çıkışlarının sıklığı ya da seyrekliği ile orantılı olarak— bir ağırlık ve yetke tanımalıyız. Avrupa'daki hemen her ülkede Ocak ayında bir ara don olması, havanın bütün ay boyunca açık geçmesinden daha muhtemeldir; ama bu ihtimal farklı iklimlere göre değişir ve daha kuzeydeki devletlerde kesinliğe yaklaşır. Öyleyse, açık görünüyor ki, herhangi bir nedenin sonucu olacak etkiyi belirlemek için geçmişi geleceğe aktarırken, bütün farklı olayları geçmişteki ortaya çıkışlarıyle orantılı olarak aktarırız ve sözgelişi, bir tanesini yüz defa, bir başkasını on defa, bir üçüncüsünü bir defa varolmuş olarak kavrarız. Burada aynı tek olayda çok sayıda görünüm bir arada bulunduğundan, bu görünümler olayı hayalgücünde pekiştirir ve doğrular; *inanç* dediğimiz duyguyu doğurur ve olayın objesinin, eşit sayıda deneyle desteklenmemiş ve geçmişin geleceğe aktarılmasında düşünceye aynı sıklıkla gelmemiş olan karşıt olay karşısında tercih edilmesini sağlar. Bu zihin işleminin hesabı kabul edilegelmiş herhangi bir felsefe sistemine dayanarak verilmeğe çalışılırsa, güçlüğün farkına varılır. Kendi hesabıma, buradaki ipuçları filozofların merakını uyandırır ve bütün alışılmış teorilerin böylesine ince ve yüce konuları işlemekte ne kadar yetersiz olduğunun farkına vardırırsa, yazdıklarımı yeterli sayarım.

VII. BÖLÜM — [1]Zorunlu Bağlantı İdeası Üzerine

I. PARÇA

Matematik bilimlerin moral bilimlere göre önemli üstünlüğü şudur: Matematik bilimlerin ideaları duyulabilir olduğundan her zaman açık seçik ve belirlidir; aralarındaki en küçük ayırım hemen algılanabilir, çokanlamlılığa veya anlamdan sapmaya düşmeksizin aynı terimler gene aynı ideaları dile getirir. Bir oval hiç bir zaman bir daire ile karıştırılmaz, ne de bir hiperbol bir elipsle. Eşkenar üçgeni çeşitkenar üçgenden ayıran sınır, kötülüğü erdemden, doğruyu yanlıştan ayıran sınırdan daha belirlidir. Geometride bir terim tanımlandığında, zihin kendiliğinden, kolaylıkla ve her durumda, terimin yerine tanımını koyar; ya da herhangi bir tanım kullanılmadığı zaman bile, objenin kendisi duyuların karşısına çıkarılabilir, bu yolla da dengeli ve açık olarak görülüp anlaşılabilir. Oysa zihnin ince duyguları, anlama yetisinin işlemleri, tutkuların çeşitli çalkantıları, gerçekten kendi başlarına seçik oldukları halde, üzerlerinde durulup düşünüldüğü zaman kolaylıkla belirsizleşirler; her üzerlerinde durduğumuzda da kaynaktaki objeyi önümüze getirmek elimizde değildir. Çokanlamlılık bu yoldan akılyürütmelerimize kerte kerte sızar: Benzer objeler kolaylıkla aynı diye görülür ve en sonunda sonuç öncüllerin çok berisine düşer.

Yine de, güvenle ileri sürülebilir ki, bu bilimleri uygun bir ışık altında ele alırsak, üstünlükleri ve eksiklikleri hemen hemen birbirlerini götürür, ikisini eşit bir duruma getirir. Zihin, geometrinin idealarını açık ve belirgin olarak kolaylıkla alakoyuyorsa da; bu bilim, anlaşılması daha zor olan hakikatlerine ulaşmak için, çok daha uzun ve ayrıntılı bir akılyürütme zincirini izlemek ve birbirlerinden çok uzak ideaları karşılaştırmak zorundadır. Ve moral idealar, son derece dikkatli olunmadıkça, belirsizlik ve karışıklığa düşmeğe yatkınsa da, moral soruşturmalardaki çıkarımlar her zaman çok daha kısadır; sonuca vardıran ara adımlar da nicelik ve sayı ile uğraşan bilimlerdekine oranla çok daha azdır. Gerçekten de, EUKLİDES'deki bir önerme ne kadar yalın olursa olsun, aldatmaca ve böbürlenmeye

[1] E. ve F. basımlarında: Kuvvet ya da

varmayan herhangi bir moral akılyürütmeye oranla yine de daha fazla parçadan oluşur. İnsan zihninin ilkelerini birkaç adım boyunca izleyebildiğimiz zaman, doğanın nedenler konusundaki bütün soruşturmalarımıza ne kadar erken engel olduğu ve bizi bilisizliğimizi görüp kabul etme durumunda bıraktığı düşünülürse, bu ilerlememizden pekâlâ tatmin olabiliriz. Oyleyse, moral ya da metafizik bilimlerde gelişmemizin karşısına dikilen başlıca engel, idealarin belirsizliği ve terimlerin kaypaklığıdır. Matematikte baş güçlük ise, herhangi bir sonucun elde edilmesi için gerekli çıkarımların uzunluğu ve düşüncenin yayılımıdır. Ve belki de doğa felsefesinde geri kalmamızın ana sebebi, çoğunlukla rastlantı sonucu ortaya çıkarılan ve istendiğinde —en özenli ve dikkatli soruşturmayla bile— herzaman bulunamayan elverişli deney ve fenomenlerin eksikliğidir. Moral felsefe, şimdiye kadar geometri veya fizikten daha az gelişme gösterdiğine göre, eğer bu bilimler arasında bu bakımdan herhangi bir fark varsa, moral felsefenin ilerlemesini engelleyen güçlükleri aşmak için daha fazla dikkat ve yetenek gerektiği sonucuna varabiliriz.

Metafizikte yer alan idealardan en karışık ve belirsiz olanları k u v v e t, g ü ç, e r k e veya z o r u n l u b a ğ l a n t ı idealarıdır. Bütün araştırmalarımızda bunları her an ele almamız gerekmektedir. Bu yüzden, şimdiki bölümde, bu terimlerin tam anlamlarını saptamağa, böylece de felsefenin bu cinsinde bu kadar çok şikayet konusu olan karışıklığını bir kısmını ortadan kaldırmağa çalışacağız.

Bütün idealarımızın izlenimlerimizin kopyalarından başka birşey olmaması, veya, bir başka deyimle, daha önce ya dış ya da iç duyularımızla d u y m a d ı ğ ı m ı z bir şeyi d ü ş ü n m e m i z i n imkânsız olması, pek fazla tartışma açacak bir önerme olarak görünmemektedir. Bu önermeyi açıklamağa ve ispat etmeğe daha önce çalışmış[1] ve bu önermenin yerinde bir uygulamasıyle, insanların, felsefi akılyürütmelerinde şimdiye kadar vardıklarından daha büyük bir açıklık ve dakikliğe ulaşabilecekleri yolundaki umutlarımı dile getirmiştim. Belki de, karmaşık idealar, onları meydana getiren kısımların veya basit idealarin bir sıralanmasından başka bir şey olmayan tanımlarla pekâlâ bilinebilir. Ama tanımları en basit idealara götürüp de hâlâ bir miktar

[1] II. Bölüm, İdeaların Kaynağı Üzerine

kaypaklık ve belirsizlik buluyorsak, o zaman elimizde hangi kaynak kalıyor? Hangi buluşu kullanalım ki, bu idealar aydınlansın ve zihinsel bakışlarımız için tümüyle kesin ve belirli kılınsın? İdeaların kopya edildikleri izlenimleri ya da ilk duyguları ortaya çıkarın. Bu izlenimlerin hepsi güçlü ve duyulabilirdir. Çokanlamlılığa izin vermezler. Sadece kendileri tümüyle aydınlık olmakla kalmazlar, karşılıkları olan ve belirsizlik içinde bulunan idealara da ışık tutabilirler. Ve bu yolla belki de, moral bilimlerde yeni bir mikroskop ya da optik türü gerçekleştirebiliriz, öyle ki, en küçük ve en yalın idealar, görüp anlamamıza kolaylıkla izin verebilecek gibi büyütülebilsin ve soruşturma konusu olabilecek en kaba ve en duyulabilir idealarla eşit derecede bilinebilsin.

İmdi, kuvvet ya da zorunlu bağlantı ideasını iyice tanımak için izlenimini inceleyelim; izlenimini de daha büyük kesinlikle bulabilmek için çıkabileceği bütün kaynaklarda arayalım.

Çevremize, nesnelere baktığımızda ve nedenlerin işlemleri üzerinde durduğumuzda, hiçbir zaman, tek bir durumda herhangi bir kuvvet ya da zorunlu bağlantı; etkiyi nedene bağlayan ve birini öbürünün kaçınılmaz sonucu kılan herhangi bir özellik bulamayız. Gördüğümüz sadece, birinin gerçekten, olgu olarak, ötekinin ardından geldiğidir. Bilardo toplarından birinin darbesini ötekinin hareketi izler. Dış duyulara görünenin hepsi bu kadardır. Zihin, bu iki objenin art arda sıralanmasından hiçbir duygu ya da iç izlenim de duymaz: Dolayısıyle, belirli, tek neden-etki durumunda, kuvvet ya da zorunluk ideasını verebilecek hiçbir şey yoktur.

Bir nesnenin ilk görünüşünden, ondan ne gibi bir etkinin çıkacağını tahmin edemeyiz. Oysa, herhangi bir nedenin kuvvet ya da erkesi zihin tarafından bulunabilir olsaydı, tecrübe olmadan da etkiyi önceden bilebilir ve en başından, sadece düşünce ve akılyürütme yoluyle, bu etki üzerinde kesinlikle karara varabilirdik.

Gerçekte, maddenin hiçbir kısmı yoktur ki, duyulabilir nitelikleri yoluyle herhangi bir kuvvet ya da

erkeyi belli etsin, ya da herhangi bir şey üretebileceğini veya ardından etkisi diyebileceğimiz herhangi birşeyin geleceğini bize düşündürecek bir temel sağlasın. Katılık, uzam, hareket; bunların hepsi kendi içlerinde tam olan niteliklerdir ve kendilerinden çıkabilecek başka bir olaya hiçbir zaman işaret etmezler. Evrenin görünümleri sürekli olarak değişmektedir ve kesintisiz bir sırayla bir nesne bir başkasını izler: Fakat bütün bu makinayı harekete getiren kuvvet ya da güç bizden tamamiyle gizlenmiştir ve duyulabilir cisim niteliklerinden herhangi birinde kendisini belli etmez. Biliriz ki, olgu olarak, ısı alevin değişmez izleyicisidir; ama aralarındaki bağlantının ne olduğunu tahmin ya da hayal etmeğe olsun, dayanarak bulamayız. Bu yüzden, kuvvet ideasının cisimlerden, işleyişlerinin tek durumlarına bakarak çıkarılmış olması imkânsızdır; çünkü hiçbir cisim bu ideanın kaynağı olabilecek bir kuvvet belli etmez.[1]

Madem nesneler duyularımıza göründükleri kadarıyle ve belirli tek durumlardaki işleyişleriyle bize hiçbir kuvvet ya da zorunlu bağlantı ideası vermiyorlar, öyleyse bu ideanın kendi zihinlerimizin işlemleri üzerinde düşünerek elde edilip edilmediğine; herhangi bir iç izlenimin kopyası olup olmadığına bakalım. Denebilir ki, istememizin komutlarıyle gövdemizin organlarına hareket getirebildiğimizi, ya da zihin yetilerimize yön verebildiğimizi hissederken, her an bir iç kuvvetin bilincindeyiz. Bir isteme edimi üyelerimizde hareket meydana getirir, ya da hayalgücümüzde yeni bir idea yaratır. İstemenin bu etkilemesini bilinç yoluyle biliriz. Bundan da kuvvet ya da erke ideasını elde ederiz ve emin oluruz ki, kendimiz de, öbür zeki varlıkların hepsi de kuvvete sahiptir.[2] O zaman bu idea durup düşünme ile elde edilmiş bir yansılık ideadır; çünkü kendi aklımızın işlemleri ve istemenin hem beden organları hem de[3] ruhun yetileri üzerindeki egemenliği üzerine durup düşünmemizden çıkar.

Şimdi bu iddiayı inceleyelim[4] ve ilk önce istemenin beden organları üzerindeki etkilemesi bakımından ele

[1] Bay LOCKE kitabının kuvvet konusunduki bölümünde, tecrübe ile doğada bazı yeni üretilmiş şeyler bulduğumuzda, bir yerde bunları ortaya çıkarabilecek bir kuvvetin bulunması gerektiği sonucuna varır ve bu akılyürütmeyle sonunda kuvvet ideasına ulaşırız der. Oysa, bu filozofun kendisinin de itiraf ettiği gibi, hiçbir akılyürütme bize yeni, özgün ve yalın bir idea veremez. Öyleyse, böyle bir akılyürütme, kuvvet ideasının kaynağı olamaz.

[2] [E ve F basımlarında şu cümle vardır: Nasıl olduğu bir yana, cisimlerin işlemleri ve karşılıklı etkileri, onların da kuvvete sahip olduklarını ispata yeter belki de.]

[3] [E'den Q'ya kadarki basımlarda: zihnin]

[4] [E ve F basımlarında: Şimdi bu iddiayı inceleyelim ve bu kadar in-

alalım. Görebiliriz ki, bu etkileme bütün öbür doğal olaylar gibi, sadece tecrübe ile bilinebilen bir olgudur ve hiçbir zaman nedenin içinde olan, onu etkiye bağlayan ve birini öbürünün kaçınılmaz sonucu kılan görünürdeki herhangi bir erke ya da kuvvetten yola çıkarak önceden görülemez. Bedenimizin hareketi istememizin komutunu izler. Bunun her an bilincindeyiz. Fakat bu işlemi ortaya çıkaran şeye, istemenin böylesine olağanüstü bir işlemi yerine getirirken kullandığı erkeye gelince; bunun dolaysız olarak bilincinde olmaktan o kadar uzağız ki, en canla başla yaptığımız soruşturmalar bile hiçbir zaman bunu bulamayacaktır.

Çünkü, İlkin: Bütün doğada ruh-beden birliğinden daha esrarlı bir ilke var mıdır? Bu birlikle, varsayılan bir ruhsal töz, maddesel töz üzerinde öyle bir etkileme kazanır ki, en ince düşünce en kaba maddeyi harekete getirebilir. Bize, içimizden dileyerek dağları yerinden oynatmak veya gezegenlere yörüngelerinde söz geçirmek gücü verilmiş olsaydı, bu geniş yetki ne daha olağanüstü ne de kavrayışımızın daha ötesinde olurdu. Fakat bilinç yoluyle, istemede herhangi bir kuvvet ya da erke görseydik; bu kuvveti, etki ile olan bağlantısını, ruh ile bedenin gizli birliğini ve bu tözlerin, bu kadar çok durumda, birinin öbürü üzerinde işlemde bulunmasını sağlıyan yapılarını da bilmemiz gerekirdi.

İkincileyin, bedenin bütün organlarını benzer bir yetke ile hareket ettiremeyiz ve bu ilgi çekici farklılık için de tecrübeden başka bir sebep gösteremeyiz. Niye isteme dil ve parmakları etkiliyor da, yürek ya da karaciğeri etkilemiyor? Birinci durumda bir kuvvetin bilincinde olsaydık da ikinci durumda olmasaydık, bu soru bize hiç de güçlük çıkarmazdı. O zaman, tecrübeden bağımsız olarak, istemenin beden organları üzerindeki yetkesinin neden böyle belirli bir şekilde sınırlanmış olduğunu algılardık. Bu durumda, istemenin işlemesini sağlayan kuvvet ya da gücü tümüyle tanıyacağımızdan, aynı zamanda, etkilemesinin neden tam ulaştığı sınırlara kadar geldiğini ve daha ileriye gitmediğini de bilmemiz gerekirdi.

ce ve derin konuları incelerken, her türlü garip sözden ve karışıklıktan, elimden geldiğince kaçınalım.

Öyleyse, [İlk olarak, şunu ileri sürüyorum: İstemenin beden organları üzerindeki etkilemesi, bütün öbür...]

[F basımında, «İlk olarak» ibaresi metinden çıkarılmıştır.]

Ayağına ya da koluna inme inmiş ya da bunları yeni yitirmiş bir kimse, başlangıçta, bu üyelerini oynatmağa ve alışılmış görevlerinde kullanmağa çalışır. Burada, böyle bir kimse, sağlığı yerinde ve doğal durumundaki bir üyesini hareket ettirecek kuvvetin bilincindeki bir kimse kadar, sakat üyelerine komut verecek kuvvetin bilincindedir. Oysa bilinç hiçbir zaman aldatmaz. Dolayısıyle ne ilk durumda ne de ikincisinde herhangi bir kuvvetin bilincindeyiz. İstememizin etkilemesini sadece tecrübeden öğreniriz. Ve tecrübe bize, olayları birbirine bağlayan ve onları ayrılmaz kılan gizli bağlantı konusunda bilgi vermeksizin, sadece bir olayın bir başkasını düzenli olarak nasıl izlediğini öğretir.

Üçüncüleyin, anatomiden öğreniyoruz ki, istemli harekette kuvvetin objesi doğrudan doğruya hareket ettirilen üye değil, belirli kaslar, sinirler ve cancıklardır; belki de, istemenin dolaysız objesi olan üyenin kendisine ulaşmadan önce, hareketi başarılı bir şekilde ileten daha da küçük, daha da bilinmeyen bir şeydir. Bütün bu işlemi yerine getiren kuvvetin; bir iç duygu ya da bilinç tarafından dolaysız ve tamıtamına bilinmek bir yana, son derece esrarlı ve anlaşılmaz olduğunun bundan daha kesin bir ispatı olabilir mi? Burada zihin belirli bir olayın olmasını istiyor: hemen, bizce bilinmeyen ve niyetlenilen olaydan tümüyle farklı bir olay ortaya çıkarılıyor: bu olay aynı derecede bilinmeyen bir başkasını ortaya çıkarıyor: ta ki, en sonunda, uzun bir sıralanmadan sonra, istenen olay ortaya çıka. Oysa, kaynaktaki kuvvet duyulsaydı, bilinmesi gerekirdi; kendisi bilinince de, her kuvvet etkisiyle ilişkili olduğundan, etkisinin de bilinmesi gerekirdi. Ve tersine; etki bilinmezse, kuvvet ne bilinebilir ne duyulabilir. Gerçekten de üyelerimizi değil, ancak bazı cancıkları hareket ettiren ve sonunda üyelerimizi hareket ettirse de, anlayışımızın tümüyle ötesinde kalacak bir şekilde işleyen bir kuvvetimiz olduğuna göre, doğrudan doğruya üyelerimizi hareket ettiren bir kuvvetin bilincinde nasıl olabiliriz?

Böylece, sanıyorum ki, bütün bunlardan, fazla ivecen davranmış olmaksızın, güvenle şu sonuca ulaşabiliriz: Kuvvet ideamız, canlı hareketler ortaya çıkarırken veya üyelerimizi uygun kullanış ve görevlerine koşarken, içimizdeki herhangi bir kuvvet duygusundan

ya da bilincinden kopya edilmiş değildir. Üyelerin hareketlerinin istemenin komutlarını izlediği, öbür doğal olaylar gibi, ortaklaşa tecrübe konusudur: Fakat bunun meydana getirilmesindeki kuvvet ya da erke, yine öbür doğal olaylardaki gibi, bilinmez ve kavranılmazdır. [1]

Öyleyse, istemimizin bir edim ya da komutuyle yeni bir idea oluşturduğumuzda; zihni bu ideanın karşısında durdurduğumuzda, ona bu ideayı evirip çevirterek incelettiğimizde; sonra yeteri kadar gözden geçirildiği kanısına varıp başka bir ideaya geçmek üzere bu ideayı savdığımızda, zihnimizde bir kuvvet ya da erkenin bulunduğu bilincine vardığımızı ileri sürecek miyiz? Sanıyorum ki, aynı kanıtlamalar, istemenin bu komutunun bile bize güç ya da erkenin gerçek bir ideasını vermediğini ispat edecektir.

İlkin, kabul edilmesi gerekir ki, bir kuvveti bildiğimiz zaman, nedenin, etkiyi ortaya çıkarmasını sağlayan özelliğini de biliriz; çünkü bunların eşanlamlı olduğu sayılıtı olarak kabul edilir. Öyleyse, hem nedeni ve etkiyi, hem de aralarındaki ilişkiyi bilmemiz gerekir. Oysa, insan ruhunun da, ideanın da doğal yapısını veya birinin diğerini üretebilme yeteneğini bildiğimizi ileri sürebilir miyiz? Bu gerçek bir yaratıdır; bir şeyi yoktan var etmektir: Bu da o kadar yüce bir kuvvete işaret ediyor ki, ilk bakışta sonsuz olmayan herhangi bir varlığın yapabileceklerinin ötesinde görünüyor. En azından, böylesine bir kuvvetin zihin tarafından duyulmadığı, bilinmediği, hatta zihne sığar gibi olmadığı kabul edilmelidir. Biz sadece olayı, yani istemenin komutu sonucu ideanın varolduğunu hissederiz. Fakat bu işlemin yürütülme tarzı, onu üreten kuvvet tümüyle anlayışımızın ötesindedir.

İkincileyin, zihnin kendi üzerindeki egemenliği, beden üzerindeki egemenliği gibi sınırlıdır; bu

[1] Güç ya da kuvvet ideasını, cisimlerde karşılaştığımız, sık sık gücümüzü zorlamamızı ve tüm kuvvetimizi toplamamızı gerektiren karşı koymanın verdiği ileri sürülebilir. Bilincinde olduğumuz bir *nisus* ya da güçlü çaba, bu ideanın kopya edildiği kaynak izlenimdir. Fakat, ilkin, bu karşı koyma ya da güç zorlamasının olabileceğini düşünemeyeceğimiz birçok objeye kuvvet atfederiz; söz gelişi, hiçbir zaman direnme ile karşılaşmayan Yüce Varlık'a; hiçbir güç zorlaması ya da toplaması olmadan etkinin istemeyi hemen izlediği günlük düşünme ve hareket sırasında, idealarına ve üyelerine söz geçiren zihne; bu duyguyu duyamayacak cansız maddeye... İkincileyin, bu karşı koyuşun üstesinden gelme çabası duygusunun, herhangi bir olayla bilinen bir bağlantısı yoktur: Onu neyin izlediğini tecrübeyle biliriz, a priori değil. Yine de itiraf etmek gerekir ki, tecrübesini edindiğimiz canlılık *nisus*'u hiçbir dakik, belirgin kuvvet ideası vermediği halde, kuvvet konusunda oluşturulan kaba, kesinlikten yoksun ideada büyük çapta yer alır. [E ve F basımlarında son cümle yoktur.]

sınırlar da, akılla ya da neden ve etkinin yapısını tanımakla değil, bütün öbür doğal olaylarda ve nesnelerin işlemlerinde olduğu gibi sadece tecrübe ve gözlemle bilinir. Duygu ve tutkularımız üzerindeki yetkemiz, idealarımız üzerindekinden çok daha zayıftır; daha daha, bu ikinci yetkemizin kendisi çok dar sınırlarla çevrilmiştir. Herhangi bir kimse, bu sınırların en son sebebini bulduğunu veya kuvvetin neden bir durumda yetersiz olup, bir başkasında olmadığını gösterdiğini iddia edebilir mi?.

Üçüncüleyin, bu kendi üzerindeki egemenlik zamana göre çok değişir. Düşüncelerimize, akşamdan çok sabahleyin hakimizdir: tıka basa yedikten sonra değil de perhizdeyken olduğu gibi. Bu farklılıklara tecrübeden başka bir sebep gösterebilir miyiz? Şu bilincinde olunduğunu sandığımız kuvvet nerededir, o halde? Bu rada, ruhsal ya da maddesel tözde veya her ikisinde, etkinin dayandığı ve bizce tümüyle bilinmez olan, istemenin kuvvet ya da erkesini de aynı derecede bilinmez ve anlaşılmaz kılan bir gizli mekanizma ya da parçaların oluşturduğu bir yapı yok mudur?

İsteme, kuşkusuz, yeterince tanıdığımız bir zihin edimidir. Şimdi bir düşünün onun üzerinde. Her yanıyle ele alın, gözden geçirin. Onun içinde, bir yaratıcı kuvvet buluyor musunuz ki, yoktan yeni bir idea var etsin ve bir cins FİAT! ile, —deyimim yerinde ise— doğanın çeşit çeşit görünümlerine varlık bağışlayan Yaradanın herşeye kadirliğine benzesin? İstemde böyle bir erke bulunduğunun bilincinde olma şöyle dursun, basit bir isteme ediminin böylesine olağanüstü etkilerle sonuçlanacağına kani olmamız bile, sahip olabildiğimizce kesin tecrübeyi gerektirir.

İnsanların çoğu, doğanın daha gündelik ve tanıdık işlemlerini —ağır cisimlerin düşmesi, bitkilerin serpilmesi, hayvanların çoğalması, gövdenin yiyeceklerle beslenmesi gibi işlemleri— açıklamakta hiçbir zaman güçlük çekmezler. Kabul edelim ki, bütün bu durumlarda, nedeni etkiye bağlayan ve işlemesinde hiçbir zaman aksamayan, nedenin güç ya da erkesinin kendisini görüyorlar. Uzun sürenin verdiği alışkanlıkla öyle bir zihin durumu kazanırlar ki, neden önlerine çıkınca, hemen alışılmış izleyicisini güvenle beklerler ve bu nedenin başka bir olayla sonuçlanabileceğinin mümkün olmasını neredeyse zihinlerine sığdıramazlar. Ancak

deprem, veba ve her türlü harika gibi olağanüstü fenomenlerin ortaya çıkması üzerinedir ki, uygun bir neden bulmakta ve etkiyi bu nedenin nasıl meydana getirdiğini açıklamakta aciz kaldıklarını hissederler. Bu gibi güçlüklerle karşılaşanların, kendilerini şaşırtan ve kanılarınca doğanın gündelik kuvvetleri ile açıklanamayan olayın dolaysız nedeni olarak bir görünmez, akıl sahibi ilkeye[1] sığınmaları olağandır. Oysa incelemelerini biraz daha ileriye götüren filozoflar, hemen görürler ki, en tanıdık olaylarda bile, nedenin erkesi, en alışılmadık olaylardaki kadar bilinmezdir; biz de, nesneler arasında b a ğ l a n t ı gibi bir şeyi hiçbir zaman anlamaksızın, tecrübeyle, onların sadece sık sık b i r a r a d a l ı k durumunda olduklarını öğreniriz. O halde, birçok filozof, avamın sadece mucizevi ve doğaüstü görünen durumlarda başvurduğu ilkeye, aklın onları her durumda başvurmağa zorladığını sanırlar. Zihin ve zekâyı, yalnızca her şeyin en son ve kaynaktaki nedeni değil, aynı zamanda doğada görülen her olayın dolaysız ve biricik nedeni kabul ederler. İddia ederler ki, günlük dilde n e d e n l e r denilen şeyler, gerçekte v e s i l e l e r d e n başka bir şey değildir ve her etkinin hakiki ve dolaysız ilkesi, doğada bulunan herhangi bir kuvvet ya da güç değil, belirli nesnelerin sonsuza dek birbirlerine bağlı olmalarını isteyen Yüce Varlık'ın istemidir. Bir bilardo topunun, ötekini, doğanın yaradanından aldığı bir güçle hareket ettirdiğini söylemezler de, derler ki, ikinci topu belirli bir isteme ile harekete getiren Tanrının kendisidir; evrenin yönetilmesinde kendi kendisine koyduğu genel kanunlarca ve ilk topun darbesi ile bu işlemi yerine getirmesi belirlenmiştir. Fakat soruşturmalarında daha da ileriyen filozoflar, görürler ki, cisimlerin karşılıklı işlemlerinin dayandığı kuvvet konusunda tamamiyle cahil olduğumuz gibi, zihnin beden üzerindeki işlemin dayandığı kuvvet konusunda da cahiliz-dir; ve duyularımızla olsun bilincimizle olsun, en son ilkeyi bulmağa, bir durumda, ötekinde olduğumuzdan daha yeterli değiliz. O zaman aynı cahillik onları aynı so-

[1] Theos apo mekhanes [E basımında: Quasi Deus ex-machina. F basımı kaynağı belirtir: CICERO, de Natura Deorum.]

nuçla karşı karşıya bırakır. İleri sürerler ki, ruh ve beden birliğinin dolaysız nedeni Tanrıdır; zihinde duyumlar meydana getiren de, nesnelerin uyardığı duyu organları değil, organda belirli bir hareketten dolayı belirli bir duyum uyandıran, bizim herşeye kadir Yaradınımızın belirli bir istemidir. Aynı şekilde, üyelerimizde yerel bir hareket ortaya çıkaran, istemdeki herhangi bir erke değildir. Bizim kudretsiz olan istemimizin yanına kendisininkini koymak ve yanlışlıkla kendi kuvvet ve etkililiğimize yorduğumuz harekete komuta etmek lûtfunda bulunan Tanrının ta kendisidir. Filozoflar bu sonuçta da durmazlar. Bazen aynı çıkarımı, iç işlemleri bakımından zihnin kendisine de genellerler. Zihinsel görünümümüz ya da ideaları kavrayışımız, bize Yaradanımız tarafından indirilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Düşüncelerimizi, istemli olarak bir objeye çevirdiğimiz ve onun görüntüsünü hayalimizde canlandırdığımız zaman, bu ideayı yaratan istem değildir; onu zihne görünür, bizim için de mevcut kılan evrensel Yaradan'dır.

Böylece, bu filozoflara göre, herşey Tanrı ile doludur. O istemeden hiçbir şeyin varolmayacağı; O onamadan hiçbir şeyin güç sahibi olamayacağı ilkesiyle yetinmeyerek, Tanrıya bağımlılıklarını daha da belirgin ve dolaysız kılmak için doğayı ve yaratılmış bütün varlıkları her türlü güçten yoksun bırakırlar. Düşünmezler ki, bu teorileriyle, bu sıfatların böylesine övmeğe özendikleri yüceliğini, büyültecek yerde azaltırlar. Herşeyi kendi dolaysız istemesi ile meydana getirmek yerine, düşük yaratıklara bir miktar güç bağışlamak, herhalde Tanrı'nın gücünün daha büyük olduğunu gösterir. Dünyanın yapısını, kendi kendine ve yerinde işlemesi ile ilâhî takdir amaçlarına hizmet etmesini sağlayacak bir şekilde, en başından yetkin bir örgörü ile yaratmış olmak; yüce Yaradanın, her an parçalarını ayarlamak ve bu harika makinanın her bir çarkını soluğuyle canlandırmak zorunda olmasından daha fazla bilgeliğe işaret eder.

Ama bu teorinin daha felsefî bir yoldan çürütülmesini istiyorsak, belki aşağıdaki iki düşünce yetebilir.

İ l k i n, bana öyle geliyor ki, yüce varlığın bu evrensel erkesi ve işlemesi teorisi, insan aklının zayıflığını ve bütün işlemlerinde içinde kapanıp kaldığı dar sınırları yeterince görmüş bir kişi için inandırıcı

olamayacak kadar iddialıdır. Bu teoriye götüren kanıtlama zincirleri son derece mantıki olsa da, böylesine olağanüstü ve günlük hayat ve tecrübeden bu kadar uzak sonuçlara yol açınca, bizi yetilerimizin ulaşabileceğinin iyice ötesine götürdüğü hakkında, mutlak bir kanı doğurmasa da, kuvvetli bir kuşku uyandırması gerekir. Teorimizin son adımlarını atmadan çok önce kendimizi periler ülkesinde buluruz; o r a d a ise, gerek günlük kanıtlama yöntemimize güvenmemiz için, gerek alışılmış analojiler ve ihtimali bilgilerimizin herhangi bir yetkesi olduğunu düşünmemiz için hiçbir sebep bulamayız. Elimizdeki ip, böylesine uçsuz bucaksız çukurları iskandil etmek için çok kısa kalır. Ve attığımız her adımda bir çeşit hakikate-benzerlik ve tecrübe ile yönetildiğimizi düşünerek kendimizi ne kadar aldatırsak aldatalım, yine de emin olabiliriz ki, tecrübe alanının tümüyle dışında kalan böyle konulara uygulandığında, bu hayali tecrübenin hiçbir yetkesi yoktur. Bunun üzerinde daha ileride duracağız.[1]

İ k i n c i l e y i n, bu teorinin temelindeki kanıtlamalarda herhangi bir kuvvet göremiyorum. Cisimlerin birbiri üzerinde işleme tarzı konusunda cahiliz, doğru: Onların kuvvet ya da erkesi tümüyle kavranılmazdır. Ama bir zihnin, hatta en üstün zihnin, kendisi ya da cisim üzerinde işleyişindeki tarz veya kuvvet konusunda da bir o kadar cahil değil miyiz? Sorarım size, bunun bir ideasını nereden ediniriz? Bu gücün bir duygusu ya da bilinci kendimizde yok. Kendi yetilerimiz üzerinde durup düşünerek öğrendiklerimizin dışında Yüce Varlığın ideası da bizde yoktur. Bu durumda, cahilliğimiz birşeyi reddetmek için sağlam bir sebep olsaydı, en kaba maddedeki erkeyi yadsıdığımız kadar Yüce Varlıktaki tüm erkeyi de yadsımamız gerekirdi. Şurası kesin ki, birinin işlemlerini ne kadar az anlıyorsak, ötekininkileri de bir o kadar az anlarız. Hareketin darbeden çıkabileceğini düşünmek, istemden çıkabileceğini düşünmekten daha mı zor? Her iki durumda da bildiğimiz tek şey, sadece derin cahilliğimizdir.[2]

[1] XII. Bölüm

[2] Yeni felsefede çok sözü edilen ve maddeye atfedilen v i s i n e r t i a e'yı uzun uzadıya incelemem gerekmiyor. Tecrübeyle öğreniriz ki, duran veya hareket halinde olan bir cisim, bir yeni neden onu o durumdan çıkarasıya içinde olduğu durumda sonsuza kadar devam eder ve harekete getirilen bir cisim, harekete getiren cisimden kendi edindiği kadar hareket alır. Bunlar birer olgudur. Buna v i s i n e r t i a e dediğimiz zaman, âtıl güç hakkında bir ideamız olduğunu ileri sürmeden, sadece bu olgulara işaret ederiz. Nasıl ki çekimden söz ettiğimizde bu etkin gücü anlamaksızın, belirli etkileri kastederiz. Bazı izleyicileri bu teoriyi ona dayandırmağa kalkıştıkları halde, Sir ISAAC NEWTON hiçbir zaman[1] ikincil nedenleri her türlü kuv-

[1] [E ve F basımlarında: maddeyi]

II. PARÇA

Zaten çok fazla uzamış olan bu kanıtlamayı sonuca bağlayalım: Çıkabileceğini düşünebileceğimiz bütün kaynaklarda bir güç ya da zorunlu bağlantı ideasını boşuna aradık. Öyle görünüyor ki, en dikatli incelemelerle bile, cisim işlemlerinin tek tek durumlarında nedenin işleyişinde herhangi bir kuvvet ya da gücü veya neden ve ondan çıktığı sanılan etkisi arasındaki herhangi bir bağlantıyı anlamaksızın, sadece bir olayın bir başkasını izlediğini ortaya çıkarırız. Aynı güçlük zihnin beden üzerindeki işlemlerine bakarken belirir —burada bedendeki hareketin zihnin istemesini izlediğini gözleriz, ama hareket ve istemeyi birbirine bağlayan bağı veya zihnin bu etkiyi üretmesini sağlayan erkesini ne gözleyebiliriz ne de kavrayabiliriz. İstemin kendi yetileri ve ideaları üzerindeki yetkesi de bir nebze bile daha anlaşılır değildir: Böylece, tüm doğada, bizce kavranabilir olan herhangi bir bağlantı örneği görünmüyor. Bütün olaylar tamamiyle başıboş ve ayrı görünüyor. Bir olay bir başkasını izler, ama hiçbir zaman biz aralarında herhangi bir bağ gözleyemeyiz. Olaylar, hiçbir zaman *bağlı* değil, yalnızca *birarada* görünüyorlar. Ve dış duyumuza ya da iç duygumuza hiç görünmemiş bir şeyin bizde hiçbir ideası olamayacağına göre, çıkarılması zorunlu sonuç şuymuş *gibi görünüyor*: Hiçbir bağlantı ya da güç ideamız yoktur ve bu kelimeler hem felsefî akılyürütmelerde hem de günlük hayatta kullanıldıklarında, mutlak olarak anlamsızdır.

Ancak bu sonuçtan kaçınmanın bir yolu ve henüz incelemediğimiz bir kaynak daha var yine de. Herhangi bir doğal nesne veya olay önümüze çıktığında, bundan hangi olayın doğacağını, ne kadar bilgece bir anlayış gösterirsek gösterelim, tecrübe olmaksızın bulmamız, hatta tahmin etmemiz; ya da öngörümüzü bellek ve

vet ya da erkeden yoksun bırakmak istememiştir. Tam tersine, bu büyük filozof, evrensel çekimi açıklamak için, esirimsi bir etkin sıvıya başvurdu, ama bunun sadece bir hipotez olduğunu ve daha öte deneyler yapılmadıkça üzerinde durulacak birşey olmadığını kabul edecek kadar sakıntılı ve alçakgönüllü idi. İtiraf etmeliyim ki, kanıların kaderinde biraz olağanüstü bir şey var. DES CARTES Tanrının evrensel ve biricik harekete getiriciliği öğretisini, üzerinde çok durmadan, ima etmekle yetinmişti. MALEBRANCHE ve öbür DESCARTES'cılar ise bu öğretiyi tüm felsefelerinin temeli yaptılar. Ancak bunun İngilterede bir etkisi olmadı. LOCKE, CLARKE ve CUDWORTH bu öğretiye dönüp bakmazlar bile; hep, maddenin gerçek fakat bağımlı ve edinilmiş bir gücü olduğunu varsayarlar. Acaba bu öğreti bizim modern metafizikçiler arasında nasıl oldu da bu kadar yaygınlaştı?

duyulara dolaysız olarak verilen objenin ötesine götürmemiz, imkânsızdır. Bir tek örnek ya da bir tek deneyde, belirli bir olayın başka bir olayı izlediğini gözledikten sonra bile, bir genel kural oluşturmak veya benzer durumlarda ne olacağını önceden söylemek hakkını kazanmayız; ne kadar dakik ve kesin olursa olsun, tek bir deneyden doğanın tüm akışıyle ilgili bir yargıya varmak, haklı olarak bağışlanmaz bir ataklık sayılır. Fakat bir belirli tür olay her zaman, bütün örneklerinde, bir başka tür olayla birarada belliregelmişse, artık birinin ortaya çıkması ile öbürünün de çıkacağını önceden söylemekte, bize herhangi bir olgu sorunu veya varoluş konusunda güven verebilecek biricik akılyürütmeyi uygulamakta bir sakınca görmeyiz. Objelerden birisine n e d e n, ötekine e t k i deriz o zaman. Aralarında bir bağlantı olduğunu; birisinde, onun ötekini kaçınılmazcasına ortaya çıkarmasını sağlayan, en büyük kesinlik ve en güçlü zorunluluk ile işleyen bir güç olduğunu kabul ederiz.

İmdi, öyle görünüyor ki, olaylar arasındaki bu zorunlu bağlantı ideası, bu olayların sürekli birarada bulunmasının birkaç benzer örneğinden çıkıyor; öte yandan, bu ideayı hiçbir zaman örneklerden bir tanesi —bu örnek hangi ışık altında, hangi konumda incelenirse incelensin— veremez. Oysa tamı tamına benzer olduğu varsayılan birkaç örneğin her tek örnekten farkı, sadece, zihnin, benzer durumların tekrarından sonra, bir olay belirince alışkanlıktan ötürü o olayın herzamanki izleyicisini beklemesinde ve onun varolacağına inanmasındadır. Öyleyse, zihinde d u y d u ğ u m u z bu bağlantı, hayalgücünün bir objeden, o objenin her zamanki izleyicisine alışılagelmiş geçişi, güç ya da zorunlu bağlantı ideasını edindiğimiz duygu ya da izlenimdir. Söz konusu durumda bundan öte bir şey yoktur. Konuyu her yönüyle gözden geçirin: bu ideaya herhangi başka bir kaynak bulamazsınız. Bu, bağlantı ideasını edinemeyeceğimiz tek bir örnek ile bu ideanın edinildiği birkaç benzer örnek arasındaki biricik farktır. Bir kimse darbe ile hareket iletilmesini, söz gelişi iki bilardo topunun çarpışmasını, ilk defa gördüğünde, olaylardan birinin ötekine b a ğ l ı olduğunu ileri süremez; sadece öteki ile b i r a r a d a olduğunu söyleyebilir. Bu cins birkaç örnek gözledikten sonra, artık, bunların b a ğ l ı oldukları kanısına varır. Bu yeni b a ğ l a n t ı ideasını doğuracak nasıl bir değişiklik olmuştur? Sadece şu:

Hayalgücünde artık bu olayların b a ğ l ı olduklarını d u y m a k t a d ı r ve birinin ortaya çıkmasıyle, rahatlıkla ötekinin varolacağını önceden söyleyebilir. Öyleyse bir objenin bir başkasına bağlı olduğunu söylediğimiz zaman, sadece bunların düşüncemizde bir bağlantı kazandıklarını ve birbirlerinin varoluşunun ispatları olmalarını sağlayan bu çıkarıma yol açtıklarını kastederiz. Bu biraz olağanüstü bir sonuç ama yeterli delillere dayalı gibi görünüyor. Bu deliller de, anlama yetisine duyulan herhangi bir genel kuşku ya da yeni ve olağanüstü her sonuca duyulan skeptik kuşku ile zayıflayacak değildir. İnsan aklı ile yeteneklerinin zayıflığı ve dar sınırlarına ilişkin buluşlar ortaya koyan sonuçlar kadar hiçbir sonuç skeptikliğe daha uygun değildir.

Anlama yetisinin şaşırtıcı bilisizliğine ve zayıflığına bu sözünü ettiğimizden daha güçlü bir örnek verilebilir mi? Çünkü iyice bilmemiz gereken herhangi bir objelerarası ilişki varsa, bu, neden-etki ilişkisidir herhalde. Olgu sorunu ve varoluş konusundaki bütün akılyürütmelerimiz bu ilişki üzerine kuruludur. Sadece onun sayesinde bellek ve duyuların o andaki tanıklığından uzakta kalan objeler hakkında herhangi bir güvene ulaşırız. Bütün bilimlerin tek dolaysız yararı, gelecek olaylara nedenleri yoluyle söz geçirmeği ve onları düzenlemeği öğretmelerindedir. Böylece, düşüncelerimiz ve soruşturmalarımız her an bu ilişki ile meşguldür. Oysa, bu ilişki üzerine geliştirdiğimiz idealar yetkinlikten o kadar uzaktır ki kendisinden uzak ve ona yabancı bir şeyden yararlanmadıkça, nedenin herhangi bir doğru tanımını yapmak imkânsızdır. Benzer objeler her zaman benzer objelerle biraradadır. Bunun tecrübesini edinmişizdir. Öyleyse, bu tecrübeye uygun olarak nedeni şöyle tanımlayabiliriz: N e d e n, İ k i n c i b i r o b j e n i n i z l e d i ğ i b i r o b j e d i r, ö y l e k i, i l k i n e b e n z e y e n b ü t ü n o b j e l e r i i k i n c i s i n e b e n z e y e n o b j e l e r i z l e r. Ya da, başka bir deyişle, ö y l e k i b i r i n c i o b j e o l m a s a y d ı i k i n c i s i h i ç b i r z a m a n v a r o l a m a z d ı.[1] Bir nedenin belirmesi, zihni, alışılmış bir geçişle her zaman etkinin ideasına götürür. Bunun da tecrübesini edinmişizdir. Öyleyse, bu tecrübeye uygun olarak nedenin bir başka tanımını oluşturabiliriz. N e d e n, b i r b a ş k a o b j e n i n i z l e d i ğ i v e b e l i r m e s i d ü ş ü n c e y i h e r z a m a n o o b j e y e g ö t ü r e n b i r o b j e d i r. Fakat, her iki tanım da nedene yabancı yandurumlardan

[1] [Bu cümle metne K basımında eklenmiştir.]

çıkarıldığı halde, ne bu sakıncayı giderebiliriz, ne de nedenin etkisi ile bağlantısını sağlayan o belirli özelliğini ortaya çıkarabilecek daha yetkin herhangi bir tanıma ulaşabiliriz. Bu bağlantı hakkında hiçbir ideamız yoktur; bunu kavramağa çalışsak da, bulmak istediğimizin ne olduğu hakkında bile herhangi bir açık seçik kavrayışımız yoktur. Söz gelişi diyoruz ki, şu telin titreşimi bu belirli sesin nedenidir. Bu olumlamayla ne kastediyoruz? Ya, bu titreşimi bu ses izliyor ve bütün benzer titreşimleri benzer sesler izledi demek istiyoruz; ya da, bu titreşimi bu ses izliyor ve birinin belirmesiyle zihin duyulardan önce davranarak hemen ötekinin ideasını oluşturur. Neden-etki ilişkisini bu iki ışık altında ele alabiliriz; bunların ötesinde ise bu ilişkinin bizde hiçbir ideası yoktur.[1]

Bu bölümdeki akılyürütmeleri özetlersek: Her idea kendisinden önce gelen bir izlenim ya da duygudan kopya edilir ve herhangi bir izlenim bulamadığımız yerde, emin olabiliriz ki, hiçbir idea da yoktur. Cisim ya da zihinlerin işleyişlerinin her türlü tek durumunda,

[1] Bu açımlama ve tanımlara göre, güç ideası da neden ideası kadar görelidir ve her ikisi bir etkiye, ya da birincisi ile sürekli birarada olan bir başka olaya dayanır. Bir objenin, etkisinin derece ya da miktarını saptayan ve belirleyen bilinmeyen özelliğini düşünürsek, buna o objenin gücü deriz. Ve dolayısıyle, etki bütün filozoflarca gücün ölçüsü kabul edilir. Fakat eğer filozoflarda gücün kendisinden çıkma bir ideası olsaydı, niye bu asıl gücü ölçmesinlerdi? Hareket halinde bulunan bir cismin kuvvetinin hızı kadar mı, yoksa hızının karesi kadar mı olduğu tartışması, o zaman, etkilerini eşit ve eşit olmayan sürelerde karşılaştırarak değil, doğrudan doğruya ölçmek ve karşılaştırmakla karara bağlanabilirdi.

Kuvvet, güç, erke v.b. kelimelerin felsefede olduğu kadar günlük konuşmalarda da sık sık kullanılmasına gelince; bu herhangi bir durumda neden ve etki arasındaki bağlayıcı ilkeyi tanıdığımızın ya da bir şeyin bir başkasını ortaya çıkarmasını temelden açıklayabileceğimizin ispatı değildir. Bu kelimeler günlük kullanılışlarıyle, çok gevşek anlamlarla yüklüdürler; ideaları da çok belirsiz ve karışıktır. Hiçbir canlı, nesneleri, bir nisus ya da çaba duygusu edinmeksizin hareket ettiremez ve harekette olan her nesnenin sürtünmesi ya da çarpışmasından bir duygu ya da his edinir. Sadece canlılıkla ilgili bulunan ve kendisinden *a priori* hiçbir çıkarım yapılamayacak olan bu duyumları, cansız nesnelere atfetmeğe ve onların da hareket ettikleri veya aldıkları zaman böyle duyguları olacağını kurmağa yatkınızdır. Kendilerine herhangi bir iletilmiş hareket ideası yüklenmeden kullanılan erkelere gelince; burada sadece olayların, sürekli tecrübesi edinilen biraradalıklarını görürüz ve idealar arasında alışılmış bir bağlantı duyduğumuz için, meydana getirdikleri her iç duyguyu dış cisimlere atfetmek dünyanın en olağan şeyi olduğuna göre bu duyguyu objelere aktarırız. [Bu not metne *F* basımında eklenmiştir. Ancak bu basımda notun ikinci paragrafı yerine şu parça vardır: Neden, işaretten şu bakımdan farklıdır ki, sürekli biraradalığa ek olarak zaman ve yerde, öncelik ve birliktelik belirtir. İşaret, aynı nedenin bağlılaşık bir etkisinden başka bir şey değildir.]

güç ya da zorunlu bağlantının herhangi bir izlenimini yaratacak bir şey yoktur; dolayısıyle tek durumlar böyle bir idea veremez. Ama birörnek birçok durum ortaya çıkınca ve aynı objeyi her zaman aynı olay izleyince, neden ve bağlantı kavramına yer vermeğe başlarız. O zaman, yeni bir duygu ya da izlenim duyarız; bu, düşünce ya da hayalgücünde, bir obje ile alışılmış izleyicisi arasında bir alışılmış bağlantıdır, bu duygu da aradığımız ideanın kaynağıdır. Çünkü bu idea herhangi bir tek durumdan değil de birkaç benzer durumdan çıktığına göre, bu birkaç durumun o bir tek durumdan farkını meydana getiren özellikten doğmuş olması gerekir. Oysa farkı meydana getiren; sadece bu alışılmış bağlantı ya da hayalgücünün yaptığı bu geçiştir. Başka her bakımdan benzerdirler. Anlaşılması kolay örneğimize dönersek: İlk bilardo topunun çarpışmasıyle hareketin iletildiğini gördüğümüz her durum, şimdi aklımıza gelebilecek herhangi bir durumla tamı tamına benzerdir; şu farkla ki, başlangıçta olaylardan birini diğerinden çıkarsayamazdık; oysa şimdi, bu kadar uzun bir birörnek tecrübe yolunun sonunda, bunu yapabiliyoruz. Bilmiyorum, okur bu akılyürütmeyi rahatlıkla kavrıyor mu? Bu konuda daha fazla konuşur veya konuyu daha çeşitli ışıklar altında gösterirsem, korkarım bu, onu daha belirsiz ve karmaşık bir hale getirmekten başka bir işe yaramayacak. Her türlü soyut akılyürütmede, bir bakış açısı vardır ki, onu bir yakalıyabilirsek, konunun açıklıkla ortaya konması yolunda bu bakış açısı ile ulaşacağımız yere, dünyanın bütün alımlı sözleri ve zengin ifadeleri bizi ulaştıramaz. Biz, söz ustalığının çiçeklerini, daha uygun düşecekleri konulara bırakalım da, bu bakış açısına varmağa uğraşalım.

VIII. BÖLÜM — Hürriyet ve Zorunluluk Üzerine

I. PARÇA

Bilim ve felsefenin başlangıcından beri büyük hevesle incelenmiş ve tartışılmış sorularda, tartışanların hiç olmazsa terimlerin anlamları üzerinde anlaşmaya varmış olmaları ve soruşturmalarımızın iki bin yıllık süre içinde, kelimelerden anlaşmazlığın hakiki ve gerçek konusuna geçmeleri haklı olarak beklenirdi Çünkü akıl-

yürütmede kullanılan terimlerin tam tanımlarını yapmak ve sonraki incelemelerimizde, kelimelerin sesleriyle yetinmeyerek bu tanımları obje edinmek pek zor görünmüyor herhalde. Oysa konuyu daha yakından ele alırsak, tam tersi bir sonuç çıkarmağa yöneliriz. Sadece bu durumdan, yani bir anlaşmazlığın uzun zaman sürüp gitmesi ve daha karara bağlanmamış olmasından, ifadelerin çokanlamlı olduğunu ve tartışmada kullanılan terimlere tartışmacıların farklı idealar yüklediklerini çıkarabiliriz. Çünkü zihin yetilerinin her bireyde doğal olarak aynı olduğu kabul edildiğine göre, —yoksa birlikte akılyürütmek ya da tartışmak, dünyanın en verimsiz işi olurdu— insanlar terimlerine aynı ideaları yükleselerdi, aynı konu üzerinde, bu kadar uzun zaman, özellikle görüşlerini birbirlerine iletirken ve her bir taraf hasımlarını alt edebilecek kanıtlamalar bulmak için aranmadık köşe bırakmazken, farklı kanılar oluşturmaları imkânsız olurdu. İnsanlar, dünyaların kökeni ya da intellektüel sistemin veya ruhlar alanının iç düzeni gibi insan yetilerinin tümüyle ötesinde kalan soruları konu edinmeğe çabalarlarsa, verimsiz tartışmalarla uzun zaman havanda su dövebilir ve hiçbir zaman belirli bir sonuca ulaşmayabilirler, doğru. Ama soru günlük hayat ve tecrübe ile ilgiliyse, sanırım, hasımları hâlâ birbirinden uzak tutan ve onları yakından hesaplaşmaktan alıkoyan çokanlamlı ifadelerden başka hiçbir şey tartışmayı böylesine uzun bir zaman karara bağlanmaksızın sürdüremez.

Durum, uzun zamandır tartışma konusu olan hürriyet ve zorunluluk sorusunda böyledir; o kadar ki, pek fazla yanılmıyorsam, bilgin olsun cahil olsun, bütün insanların bu konu üzerinde hep aynı kanıyı paylaşageldikleri ve birkaç anlaşılabilir tanımın tartışmaya toptan son verebileceği ortaya çıkacaktır. Bu tartışma herkes tarafından o kadar evrilip çevrilmiş, filozofları öylesine kuytu sofistçe çıkmazlara sokmuştur ki, aklı başında bir okurun ne bir şeyler öğrenmeği ne de hoşça vakit geçirmeği bekleyebileceği böyle bir soru önerisine kulak asmamasına şaşmamak gerekir. Ancak tartışmanın burada sunulan biçimi, yeniliği olması, anlaşmazlığın hiç olmazsa bir şekilde karara bağlanmasını umdurması ve karmaşık veya belirsiz herhangi bir akılyürütme ile rahatını pek fazla bozmayacak biçimde ortaya konmuş olması bakımlarından, okurun ilgisini tazelemeğe yarayabilir belki de.

Öyleyse, şunu ortaya koymağı umuyorum: Bütün insanlar hem zorunluluk hem de hürriyet öğretisinde, bu terimlere yüklenebilecek akla yakın herhangi bir anlam bakımından, her zaman anlaşagelmişlerdir ve tüm anlaşmazlık şimdiye kadar sadece kelimeler etrafında dönmüştür. İşe; zorunluluk öğretisini incelemekle başlayacağız.

Evrensel olarak kabul edilir ki, madde, bütün işlemlerinde zorunlu bir kuvvet tarafından harekete getirilir ve her doğal etki, nedenin erkesi ile o kadar kesinlikle belirlenmiştir ki, o belirli şartlarda başka hiçbir etkinin ortaya çıkması mümkün olamaz. Her hareketin derece ve doğrultusu doğa kanunları tarafından öylesine dakik olarak belirlenmiştir ki, iki cismin çarpışması sonucu, bir canlı yaratığın ortaya çıkması ne kadar mümkünse, o çarpışmanın gerçekte doğurduğu hareketten farklı derece ve doğrultuda bir hareketin ortaya çıkması da o kadar mümkündür. Öyleyse, zorunluluğun doğru ve kesin bir ideasını oluşturmak istiyorsak; cisimlerin işlemlerine uygulandığında, bu ideanın nereden çıktığını görmemiz gerekir.

Açık görünüyor ki, doğanın bütün görünümleri hiçbir olay bir ikinci olaya benzerlik göstermeyecek, her nesne, daha önce görülenlere hiç benzemeksizin tümüyle yeni olacak şekilde sürekli değişseydi, bu durumda en ufak bir zorunluluk ya da nesneler arası bir bağlantı ideasına hiçbir zaman ulaşamazdık. Böyle bir doğa sayıltısı ile, bir nesne ya da olayın, bir başka nesne ya da olay tarafından doğurulduğunu değil, ancak bir başka nesne ya da olayın ardından geldiğini söyleyebilirdik. Neden-etki ilişkisinin insan soyunca hepten bilinmez olması gerekirdi. Doğanın işlemleri konusunda çıkarım ve akılyürütme o anda sona ererdi; bellek ve duyular herhangi bir gerçek varoluş hakkındaki bilginin zihne ulaşabileceği biricik yollar olarak kalırdı. Öyleyse zorunluluk ve nedenlilik ideamız, tümüyle, doğanın işlemlerinde gözlenen birörneklikten çıkmadır; burada, benzer nesneler sürekli olarak birarada bulunurlar ve alışkanlık, zihni bir objenin ortaya çıkmasından öbürünü çıkarsamağa belirler. Bu iki durum, maddeye atfettiğimiz zorunluluğun tümünü meydana getirir. Benzer nesnelerin sürekli *biraradalığı* ve dolayısıyle birinden öbürünün *çıkarsanması* ötesinde hiçbir zorunluluk ya da bağlantı kavramımız yoktur.

İmdi, bütün insanlar bu iki durumun insanların istemli eylemlerinde ve zihnin işlemlerinde de yer

aldığını hiçbir şüphe veya duraksama olmaksızın kabul etmişlerse; bundan, bütün insanların zorunluluk öğretisinde her zaman aynı kanıyı paylaştıkları ve şimdiye kadar sadece birbirlerini anlamadıkları için, tartışıp durduklarının sonuç olarak çıkması gerekir.

İlk duruma, yani benzer olayların sürekli ve düzenli biraradalıklarına gelince, aşağıdaki düşüncelerle kendimizi tatmin etmemiz mümkün: Evrensel olarak kabul edilir ki, bütün uluslarda ve çağlarda insanların eylemleri arasında büyük bir birörneklik vardır ve insanın doğal yapısı, ilkeleri ve işlemlerinde hep aynı kalmıştır. Aynı güdüler her zaman aynı eylemleri ortaya çıkarır. Aynı olaylar aynı nedenlerden çıkar. İhtiras, para hırsı, özsevgisi, boş gurur, dostluk, ellaçıklık, kamu duygusu: bu tutkular, çeşitli derecelerde karışmış ve toplum içinde dağılmış olarak, dünyanın başlangıcından beri hâlâ, insan soyunda gözlenen bütün eylem ve girişimlerin kaynağı olmuştur. Eski Yunanlıların ve Romalıların duygularını, eğilimlerini ve hayat tarzlarını mı bilmek istiyorsunuz? Fransız ve İngilizlerin tutum ve eylemlerini iyice inceleyin: Bunlar üzerine yaptığınız gözlemlerin çoğunu, birincilere aktarmakla fazla hata yapmış olmazsınız. İnsanlar, bütün çağ ve bölgelerde o kadar aynıdır ki, tarih bu konuda hiç yeni ya da garip bir şey söylemez. Tarihin ana yararı, sadece insanları her şart ve durumda göstererek, insanın doğal yapısının sürekli ve evrensel ilkelerini ortaya çıkarmak ve bize, gözlemlerimizi biçimlendirmemiz ve insanın eylem ve davranışlarının değişmez kaynaklarını tanımamız için malzeme sağlamaktır. Bu, savaş, entrika, hizip çatışması ve ihtilâl kayıtları, siyasetçinin ya da moral filozofun biliminin ilkelerini saptamakta kullandığı deney derlemeleridir; nasıl ki fizikçi ya da doğa filozofu bitkiler, madenler ve öteki nesneler üzerinde oluşturduğu deneyler yoluyle bunları tanır. ARİSTOTELES'in ve HİPPOKRATES'in incelediği toprak, su ve öbür elementler bugün gözlemimiz altında bulunanlara ne kadar benziyorsa, POLYBİOS ve TACITUS'un tasvir ettiği insanlar da bugün dünyayı yöneten insanlara o kadar benzer.

Uzak bir ülkeden dönen bir gezgin, bize, tanış olduğumuz insanlardan tümüyle farklı insanlar —para

hırsı, ihtiras veya intikamdan tümüyle arınmış; dostluk, eliaçıklık ve kamu duygularından başka zevk bilmeyen insanlar— anlatsa, bu durumdan anlattığının doğru olmadığını sezer ve adamın yalancılığını yüzüne vururuz; tıpkı hikâyesini kentauros'lar ve ejderlerle, mucizeler ve harikalarla doldurmuş olsaydı yapacağımız gibi; aynı kesinlikle. Ve tarihte yapılan herhangi bir kalpazanlığı ortaya çıkarmak istiyorsak, kişilere atfedilen eylemlerin doğanın akışına doğrudan doğruya zıt olduğunu ve insan güdülerinden hiçbirinin, bu şartlarda kişileri böyle bir davranışa götüremeyeceğini ispat etmekten daha ikna edici bir kanıtlama kullanamayız. İSKENDER'in büyük kalabalıklara karşı tek başına saldırmasındaki doğaüstü cesareti anlatırken QUINTUS CURTIUS'un sözünün güvenirliğinden —en az, yine İSKENDER'in, saldırdığı kalabalığa karşı koymasındaki doğaüstü kuvvet ve etkinliğini anlatırken şüphe edildiği kadar— şüphe edilmesi gerekir. Bedenin işlemlerinde olduğu kadar insanın güdü ve eylemlerinde de birörnekliği böylesine rahatlıkla ve evrensel olarak kabul ederiz.

Çeşitli işlerde ve çeşitli insanlar arasında geçen uzun bir yaşamın kazandırdığı tecrübenin, bizi insanın doğal yapısının ilkeleri konusunda eğitmesindeki ve gelecekteki ölçüp biçmelerimizi olduğu kadar davranmamızı da düzenlemesindeki yararı da buradadır. Bu kılavuz sayesinde insanların eylemlerinden, yüz ifadelerinden ve hatta jestlerinden eğilim ve güdülerinin bilgisine çıkar ve yine eğilim ve güdüleri konusundaki bilgimizden, eylemlerinin yorumuna ineriz. Bir tecrübe sürecinin biriktirdiği genel gözlemler, bize insanın doğal yapısının ipucunu verir ve inceliklerini çözmeyi öğretir. Görünüş ve bahaneler bizi artık aldatmaz. Kamuoyuna yapılan açıklamalar bir davanın hoş görünüşle süslenmesi olarak anlaşılır. Ve erdeme, şerefe hak ettikleri ağırlık ve yetke tanınsa bile, bol bol sözü edilen şu eksiksiz çıkar gözetmezlik, yığınlardan ve partilerden hiçbir zaman beklenmez; bunların önderlerinden ise çok az beklenir; herhangi bir düzey ve durumdaki kişilerden bile ender olarak umulur. Oysa, insan eylemlerinde birörneklik hiç olmasaydı ve bu konuda oluşturabileceğimiz her deney düzensiz ve yasasız olsaydı, insan üzerine herhangi bir genel gözlem edinmek imkânsızlaşırdı ve düşünmeyle ne kadar inceden inceye sindirilmiş olursa olsun, hiçbir tecrübe bir işe yaramazdı. Yaşlı çiftçiyi uğraşısında genç çıraktan daha becerikli

kılan, güneşin, yağmurun ve toprağın sebzeleri üretmesi işleminde belirli bir birörnekliğin bulunması ve tecrübenin yaşlı uygulayıcıya bu işlemi yöneten ve yönelten kuralları öğretmiş olmasından başka nedir?

Ancak, insan eylemlerindeki bu birörnekliği, karakter, önyargı ve kanı farklılıklarına yer vermeksizin, bütün insanların aynı durumlarda tamı tamına aynı şekilde hareket etmelerini bekleyecek kadar ileri götürmemeliyiz. Böylesine her bakımdan birörneklik, doğanın hiçbir yerinde yoktur. Tam tersine, farklı insanlardaki davranış çeşitliliğini gözlemekle, yine de bir derece birörneklik ve düzenlik varsayan daha çeşitli kurallar oluşturmamız mümkün hale gelir.

Başka başka çağ ve ülkelerde insanların davranma tarzları değişik mi olur? Buradan, insan zihnini çocukluktan başlayarak kalıba sokan, saptanmış ve yerleşmiş bir kişilik biçimini veren törelerin ve eğitimin büyük gücünü öğreniriz. Kadınların hareket ve davranışları erkeklerinkinden çok değişik mi? Doğanın iki cinse damgasını bastığı, sürekli ve düzenli olarak koruduğu farklı karakterleri buradan öğreniriz. Aynı kişinin hareketleri, çocukluktan ihtiyarlığa kadar yaşamın başka başka dönemlerinde çok değişiklik gösterir mi? Bu, duygu ve eğilimlerimizin yavaş yavaş değişmeleri hakkında ve insanlara başka başka çağlarında hakim olan farklı kurallar hakkında birçok genel gözleme imkân verir. Her bireyin kendine özgü olan kişiliği bile etkilemelerinde birörneklik gösterir: böyle olmasaydı, kişileri tanımamız ve davranışlarını gözlememiz bize eğilimlerini öğretmez ve onlarla ilgili davranışlarımıza yön vermeğe hiçbir zaman yaramazdı.

Hiçbir bilinen güdüyle düzenli bağlantısı yokmuş gibi görünen ve insanların yönetilmesi için konulmuş bütün davranış ölçülerinin dışında kalan eylemler bulmanın mümkün olduğunu kabul ediyorum. Fakat böyle düzensiz ve olağanüstü eylemler için nasıl bir yargıya varılması gerektiğini bilmek istiyorsak, doğanın akışında ve nesnelerin işlemlerinde görünen düzensiz olaylar konusunda beslenegelmiş duyguları düşünebiliriz. Bütün nedenler alışılmış etkilerine aynı birörneklikle bağlı değildir. Yalnızca cansız maddeyle iş gören bir zanaatçı,

duyulu ve akıllı yapıp-eden varlıkların davranmalarına yön veren bir siyasetçi kadar, hedefe ulaşmada hayal kırıklığına uğrayabilir.

Şeyleri ilk görünüşlerine göre ölçen avam, olayların kesinsizliğini bu olayların nedenlerindeki bir kesinsizliğe atfeder ve nedenlerin, işlemelerine bir şey engel olmadığı halde, bu kesinsizlikten dolayı etkilemelerinde başarısız kaldıklarını sanır. Oysa filozoflar, doğanın hemen her yanında, küçüklükleri ve uzaklıklarından ötürü saklı duran çok çeşitli kaynak ve ilkeler bulunduğunu gözleyerek, olayların karşıtlığının nedendeki herhangi bir rastgelelikten değil, bu nedene karşıt başka nedenlerin gizli işlemlerinden çıkmasının, hiç değilse mümkün olabileceğini görürler. Daha ileri gözlemlerle ve tam bir inceleme ile, bir etki karşıtlığının her zaman bir nedenler karşıtlığına işaret ettiğini ve nedenlerin karşılıklı çatışmalarından çıktığını gördükleri zaman, bu imkân kesinliğe dönüşür. Bir köylü bir saatın durması karşısında «genellikle iyi işlemez» der ve bundan öte bir sebep gösteremez: Oysa bir saatçı kolaylıkla görür ki, zemberek ya da sarkaçtaki aynı kuvvet, dişliler üzerinde her zaman aynı etkilemeyi gösterir, fakat, belki de, bütün hareketi durduran bir toz tanesi yüzünden alışılmış etkisinde başarısız kalmıştır. Filozoflar, birkaç paralel durumun gözleminden, bütün neden ve etkiler arasındaki bağlantının aynı derecede zorunlu olduğu ve bazı durumlarda bu bağlantının görünüşteki belirsizliğinin karşıt nedenlerin gizli çatışmasından çıktığı kuralını oluştururlar.

Böylece, sözgelişi insan gövdesinde alışılmış sağlık ya da hastalık belirtileri beklentilerimize uymadığı, ilâçlar alıştığımız güçleriyle işlemediği zaman, yani herhangi belirli bir nedeni düzensiz olaylar izlediği zaman, filozof ve hekim ne şaşkınlığa düşerler, ne de genel olarak canlı sistemin iç düzen ilkelerinin zorunluluk ve birörnekliğini yadsımağa kalkışırlar. Bilirler ki, insan gövdesi kocaman, karmaşık bir makinadır: İçinde, anlayışımızın tümüyle ötesinde olan, birçok gizli güç pusuda durur: İşlemleri bize çoğu zaman çok belirsiz görünür: Ve bu yüzden, dışarıda kendilerini gösteren düzensiz olaylar, onun iç işlemleri ve yönetilmesinde doğa kanunlarının en sıkı düzenlilikle gözetilmediğinin ispatı olamaz.

Filozof, tutarlı olacaksa, aynı akılyürütmeyi akıllı yapıp-eden varlıkların eylem ve istemelerine de uygulamak zorundadır. İnsanların en düzensiz ve beklenmedik kararlarının hesabını, onların kişiliklerini ve içinde bulundukları durumun her özelliğini bilenler verebilir çoğunlukla. Rahat ve hoşgörülü bir kişi ters bir cevap verir: Dişi ağrıyordur ya da yemek yememiştir. Kafasızın biri olağandışı bir canlılık ve neşelilik havası içinde: Başına beklenmedik bir talih kuşu konmuştur. Veya bir eylemin hesabını, bazen olduğu gibi, ne kişinin kendisi ne de başkaları belirli bir biçimde veremediği zaman bile, biliriz ki, genel olarak insanların karakterleri, belirli bir dereceye kadar, oynak ve düzensizdir. Bu, bir bakıma, insanın doğal yapısının değişmez niteliğidir; her ne kadar, davranmalarında hiçbir saptanmış kuralı olmayan, sürekli bir hercaillik ve oynaklık akışı içindeki bazı kişilere daha belirli bir şekilde uygulanabilse de. Görünüşte böyle düzensizlikler olsa da, iç ilkeler ve güdüler birörnek bir tarzda işleyebilir; nasıl ki rüzgârlar, yağmur, bulutlar ve hava durumundaki öteki değişmelerin, insan bilgeliği ve soruşturması ile kolay kolay açığa çıkarılamadıkları halde, dengeli ilkeler tarafından yönetildikleri kabul edilir.

İmdi, öyle görünüyor ki, güdüler ile istemli eylemlerin biraradalığı sadece doğanın herhangi bir yerindeki neden ile etki biraradalığı kadar düzenli ve birörnek olmakla kalmaz, aynı zamanda bu düzenli biraradalık insanlarca evrensel kabul görmüştür ve gerek felsefede gerek günlük hayatta hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır. Şimdi, gelecek hakkındaki bütün çıkarımlarımızı geçmiş tecrübeye dayanarak elde ettiğimize göre, ve her zaman birarada bulunmuş olduğunu gördüğümüz objelerin her zaman birarada olacağı sonucuna vardığımıza göre, insan eylemlerinde tecrübe edegeldiğimiz bu birörnekliğin[1] bu eylemler konusunda çıkarımlar elde ettiğimiz bir kaynak olduğunu ispat etmek, gereksiz görülebilir. Ancak kanıtlamaya daha çeşitli ışıklar tutmak için bu konu üzerinde, kısa da olsa duracağız.

Bütün toplumlarda insanların karşılıklı bağımlılığı o kadar çoktur ki, hemen hiçbir insan eylemi kendi içinde tam bir bütünlük taşımaz; ya da —eylemde bulunanın niyetini tam karşılayabilmesi için gerekli olan— başkalarının eylemleriyle bir bağlantısı olmak-

[1] E'den P'ye kadarki basımlarda : bu eylemler konusundaki bütün çıkarımları elde ettiğimiz kaynak.]

sızın yapılmaz. Tek başına çalışan en yoksul zanaatçı, emeğinin karşılığını almak için, en azından yargıcın koruyuculuğunu bekler. Yine bekler ki, mallarını pazara götürüp uygun bir fiatla satışa çıkardığı zaman; alıcılar bulsun ve elde ettiği para ile, hayatını devam ettirmek için gerekli şeyleri başkalarından sağlayabilsin. İnsanlar alışverişlerini yaygınlaştırdığı ve başkaları ile olan ilişkilerini karmaşıklaştırdığı oranda, uygun güdülerden ötürü kendi eylemleri ile işbirliği yapmasını bekledikleri daha çok çeşit istemli eylemi hayatlarının çerçevesi içine sokarlar. Vardıkları bu sonuçlarda, ölçülerini hep geçmiş tecrübeden alırlar, tıpkı nesneler hakkındaki akılyürütmelerinde olduğu gibi; insanların da, bütün doğal öğeler gibi, işlemlerinde, her zaman, olduklarının aynı kalacaklarına sarsılmaz bir inanç beslerler. Bir imalatçı herhangi bir işin yapılmasında, kullandığı araç gereç kadar işçilerinin emeğine de güvenir ve beklentilerinde hayal kırıklığına uğrarsa aynı derecede şaşırır. Kısacası, başkalarının eylemleri hakkındaki bu deneysel çıkarım ve akılyürütme, insan hayatına o kadar girer ki, hiçbir insan, uyanık olduğu sürece, bunu kullanmaktan bir an geri duramaz. Öyleyse, yukarıda verilen tanım ve açımlamasına göre, bütün insanların zorunluluk öğretisinde her zaman anlaşmış olduklarını ileri sürmekte haklı değil miyiz?

Bu bakımdan filozoflar da hiçbir zaman halktan farklı bir kanı beslememişlerdir. Çünkü kendi hayatlarındaki hemen her eylemin bu kanıyı varsayması bir yana, öğrenmenin bu kanıyı gerektirmeyen teorik bölümleri bile çok azdır. Tarihçinin doğru sözlülüğüne, insanlar üzerine edindiğimiz tecrübeye dayanarak güvenmeseydik, t a r i h i n hali nice olurdu? Yasaların ve yönetim şekillerinin toplum üzerinde birörnek bir işlemesi olmasaydı, s i y a s e t nasıl olurdu da bir bilim durumuna gelebilirdi? Belirli insan özelliklerinin belirli duyguları ortaya çıkarmada kesin ya da belirlenmiş güçleri ve bu duyguların eylemler üzerinde sürekli bir işlemesi olmasaydı, a h l â k ı n temeli nerede kalırdı? Ve kahramanlarının davranış ve duygularının, böyle kişilikler için ve böyle şartlarda doğal olup olmadığı konusunda yargıya varamasaydık, hangi iddia ile bir şair ya da yazara e l e ş t i r i uygulayabilirdik? Öyleyse zorunluluk öğretisini ve güdülerden istemli

eylemlere, insan özelliklerinden de davranışa yapılan bu *çıkarımı* kabul etmeden, bilimle uğraşmak ya da herhangi cinsten bir eylemde bulunmak hemen hemen imkânsız görünüyor.

Gerçekten de, *doğal* ve *moral* delillerin ne kadar rahatlıkla birleştiklerini ve tek bir kanıtlama zinciri meydana getirdiklerini düşündüğümüzde, bu delillerin aynı yapıda ve aynı ilkelerden çıkma olduğunu teslim etmekte bir sakınca görmeyiz. Parasız ve kimsesiz bir mahkûm, kaçmasının imkânsızlığını, kendisini çevreleyen duvarlarla parmaklıklara olduğu kadar gardiyanının direngenliğine de bakarak anlar; özgürlüğüne ulaşma çabasında da, taş ve demir üzerinde işlemeyi, gardiyanın eğilip bükülme bilmezliği üzerinde işlemeğe yeğ tutar. Aynı mahkûm, darağacına götürülürken, ölümünün kesinliğini balta ya da çarkın işlemesinden olduğu kadar, muhafızlarının görevlerine bağlılığı ve sadıklığından da çıkarır. Zihni belirli bir idea zinciri boyunca yürür: Askerlerin kaçmasına göz-yummamaları, celladın işini yapması, başın gövdeden ayrılması, kanama, çarpınma ve ölüm. Bu zinciri, birbirine bağlanmış doğal nedenler ve istemli eylemler oluşturmaktadır; oysa zihin, bir bakladan bir baklaya geçerken, aralarında hiçbir fark duymaz ve gelecek olayı bellek ya da duyularda hazır objelere bağlayan nedenler, birbirlerine *fiziksel* zorunluluk demekten hoşlandığımız şeyle eklenmiş olsaydı, olayın meydana geleceğini daha kesin görmezdi. Tecrübesi edinilmiş aynı birleşmenin zihin üzerinde etkisi aynıdır; birleşen objeler ister güdü, isteme ve eylemler, ister görünür şekiller ve hareketler olsun. Şeylerin adlarını değiştirebiliriz; ama doğal yapıları ve anlama yetisi üzerindeki işlemleri hiçbir zaman değişmez.

[1] Dürüst ve varlıklı olduğunu bildiğim, yakın dostluğum olan bir adamın, hizmetkârlarımla çevrili olduğum evime geldiğinde, ayrılmadan önce gümüş kalemliğimi çalmak için beni bıçaklamayacağından eminim; yeni, sağlam yapılı, sağlam temelli evimin yıkılacağından ne kadar kuşkulanıyorsam, dostumun böyle bir şey yapacağından da ancak o kadar kuşkulanabilirim. *Ne var ki, dostum ani ve bilinmez bir çılgınlığa kapılabilir.* Aynı şekilde bir ani deprem olabilir ve evimi sallayıp başıma yıkabilir. Öyleyse sayıltılarımı değiştireceğim. Diyeceğim ki, dostum elini

[1] [Bu paragraf metne R basımında eklenmiştir.]

ateşe sokup kül olana kadar alevlerin arasında tutmayacaktır: ve bu olayı sanırım, kendisini pencereden dışarı atarsa ve hiçbir engelle karşılaşmazsa, havada bir an bile durakalamayacağını söylememdeki güvenle önceden söyleyebilirim. İnsanın doğal yapısının bilinen bütün ilkelerine bu kadar aykırı düşen ilk olaya, bilinmez çılgınlık kuşkularının hiçbiri en ufak bir olanak sağlayamaz. Öğle vakti Charing-Cross'ta, kaldırıma altın dolu kesesini bırakan bir adam, kesesini bir saat sonra dokunulmamış bulmayı beklemektense, kuş gibi uçup gitmesini beklesin, daha iyi. İnsan akılyürütmelerinin yarısından çoğu, insanların belirli durumlardaki alışılmış davranışları konusundaki tecrübemizle orantılı olarak, az ya da çok kesinlik derecelerinde, buna benzer yapıda çıkarımlar kapsar.

Zorunluluk öğretisini bütün yapıp-etmelerinde ve akılyürütmelerinde, duraksamadan kabul ettikleri halde, bütün insanların bu öğretiyi sözlü olarak kabul etmekte gösterdikleri çekingenliğin ve tersine, bütün çağlarda karşıt bir kanı ileri sürme eğilimini göstermelerinin sebebi ne olabilir diye sık sık düşünmüşümdür. Sanırım, bu şöyle açıklanabilir: Cisim işlemlerini ve etkilerin nedenlerinden üremelerini incelersek, görürüz ki, yetilerimiz, bu ilişkinin bilgisini edinmekte, bizi, belirli nesnelerin *sürekli biraradalığından* ve dolayısıyla zihnin birinden öbürüne yaptığı *çıkarımdan* öte bir şey bilmediğimiz kanısına varınca ve

bu iki durumun istemli eylemlerde yer aldığının evrensel olarak teslim edildiğini görünce, aynı zorunluluğun bütün nedenlerde ortak olduğunu kolaylıkla kabul edebiliriz. Ve bu akılyürütme, istemin belirlenmelerinde zorunluluk gördüğü için, birçok filozofun sistemleriyle çelişse de, düşünürsek anlarız ki, bu filozofların zorunluluğa itirazları gerçek duygularıyle değil, sadece sözlerle oluyor. Zorunluluk, buradaki anlamıyle, herhangi bir filozof tarafından şimdiye kadar ne reddedilmiştir, ne de hiçbir zaman reddedilebilecektir sanırım. Belki zihnin, maddenin işlemlerinde neden ile etki arasında daha fazla bir bağlantı —akıl sahibi varlıkların istemli hareketlerinde yeri olmayan bir bağlantı— gördüğü ileri sürülebilir sadece. İmdi, bunun böyle olup olmadığı ancak inceleme sonucunda ortaya çıkabilir ve iddialarını haklı kılmak için, bu zorunluluğu tanımlamak ve tasvir etmek, bunu maddesel nedenlerin işlemlerinde bize göstermek bu filozoflara düşer.

Gerçekten, öyle görünüyor ki, insanlar ruhun yetisorusunu ters tarafından ele alıyorlar. İlk önce daha basit bir soruyu, yani cisimlerin ve kaba, akılsız maddenin işlemlerini ele alsınlar ve burada, nesnelerin sürekli biraradalıkları ve bundan dolayı zihnin birinden öbürüne yaptığı çıkarımdan başka herhangi bir nedenlilik ve zorunluluk ideası oluşturup oluşturamayacaklarına bir baksınlar. Maddede gördüğümüz zorunluluğun tümünü gerçekten bu durumlar oluşturuyorsa ve bu durumların aynı zamanda zihnin işlemlerinde de yer aldıkları evrensel olarak kabul ediliyorsa, işte o zaman tartışma sona ermiştir; hiç olmazsa, bundan sonra sadece lâfta kalacağı teslim edilmelidir. Ancak, nesnelerin işlemlerine ilişkin daha ileri bir zorunluluk ve nedenlilik ideasına sahip olduğumuzu ve aynı zamanda da zihnin istemli hareketlerinde daha ileri bir şey bulmadığımızı varsaymak düşüncesizliğini gösterdiğimiz sürece, böylesine hatalı bir sayıltıya dayanarak, soruyu herhangi bir belirgin sonuca bağlamanın imkânı yoktur. Hatamızı düzeltmenin tek yöntemi daha yukarı çıkmak; bilimin maddesel nedenlere uygulanışındaki dar sınırları incelemek ve maddesel nedenler konusunda bütün bildiğimizin, yukarıda sözü edilen sürekli biraradalık ve çıkarım olduğuna kendimizi inandırmaktır.

Belki de, insanın anlama yetisine bu kadar dar sınırlar saptamağı güçlükle kabul ederiz; ama sonradan, bu öğretiyi istemin hareketlerine uygulamakta hiçbir güçlük çekmeyebiliriz. Çünkü istemenin eylemleri ile güdüler, şartlar ve karakterler arasında düzenli bir biraradalık olduğuna göre ve her zaman, birinden öbürüne götüren çıkarımlar yaptığımıza göre, hayatımızın her kararında, tutum ve davranışlarımızın her adımında bağlı kaldığımız bu zorunluluğu sözlerle de kabul etmek zorunda kalırız.[1]

En tartışmalı bilim olan metafiziğin, en tartışmalı sorusu olan hürriyet ve zorunluluk sorusuna ilişkin bu uzlaştırıcı tasarımızı gerçekleştirmeğe devam edersek; zorunluluk öğretisinde olduğu gibi hürriyet öğretisinde de bütün insanların her zaman anlaşageldiklerini ve tüm tartışmanın, bu soruda da, bugüne kadar sadece sözel düzeyde kaldığını ispat etmek çok şey söylemeği gerektirmeyecek. İmdi, istemli eylemler söz konusu olduğunda, hürriyet denince ne anlaşılır? Eylemlerin güdüler, eğilimler ve o andaki şartlar ile, birinin belirli

[1] Hürriyet öğretisinin sürekliliğini koruması başka bir nedenle de açıklanabilir; bu da, birçok eylemlerimizde yer alan veya alabilen bir sahte hürriyet ya da kayıtsızlık duyumu veya bunun sözümona tecrübesidir. Maddesel olsun zihinsel olsun, herhangi bir hareketin zorunluluğu, aslında yapıp-edenin değil, bu harekete bakmak durumunda olabilecek düşünce ya da akıl sahibi varlığın niteliğidir; ve temelde, bu varlığın düşüncelerinin, bu hareketin varoluşunu daha önceki objelerden çıkarsamağa belirlenmiş olmasından başka bir şey değildir; nasıl ki hürriyet, zorunluluğun karşıtı olarak bu belirlenmenin eksikliğinden ve bir objenin ideasına geçmek ya da geçmemekte duyduğumuz belirli bir gevşeklik ya da kayıtsızlıktan başka bir şey değildir. Şimdi şunu gözleyebiliriz ki, insan eylemleri üzerinde d u r u p d ü ş ü n d ü ğ ü m ü z d e, böylesine bir gevşeklik ya da kayıtsızlığı ender olarak duyduğumuz; tersine, bu eylemleri, güdülerinden ve onları yaparın tutumundan genellikle hatırı sayılır bir kesinlikle çıkarsayabildiğimiz halde, sık sık öyle olur ki, bu eylemleri kendimiz y a p a r k e n, bu kayıtsızlığa benzer bir şey duyarız: Ve bütün benzer objeler rahatlıkla birbirlerinin yerine konduğundan, bu duygu insan hürriyetinin tanıtlayıcı ve hatta sezgisel bir ispatı olarak kullanılmıştır. Birçok durumda eylemlerimizin istemimize bağlı olduğunu duyarız, istemin kendisinin ise hiçbir şeye bağlı olmadığını duyduğumuzu hayal ederiz; çünkü bunu yadsıyarak bir denemeye giriştiğimizde, istemimizin her yana kolaylıkla gidebileceğini duyarız ve karar kılmadığı yerde bile kendisinin bir görüntüsünü (ya da okullarda denildiği gibi bir V e l l e i t y) meydana getirdiğini duyarız. Bu görüntünün ya da belli belirsiz hareketin, o anda, görüntüsü olduğu şeyin kendisi haline gelebileceğine kendimizi inandırırız; çünkü bu yadsınırsa, ikinci bir deneme ile gerçekten kendisi haline geldiğini buluruz. Hiç düşünmeyiz ki, burada eylemimizin güdüsü, garip bir hürriyet gösterisi yapmak arzusudur. Ve kesin görünüyor ki, biz içimizde bir hürriyet duyduğumuzu ne kadar hayal edersek edelim, bir seyirci eylemlerimizi güdülerimizden ve kişiliğimizden çoğu zaman çıkarsayabilir; çıkarsayamadığı zaman bile, «içinde olduğu ruh halinin bütün şartlarını, bütünlüğünün ve eğiliminin en gizli kaynaklarını eksiksizce tanısaydım, çıkarsayabilirdim» diye bir genel sonuca varır. İşte bu, yukarıdaki öğretiye göre, zorunluluğun tam neliğidir.)

bir birörneklik derecesinde öbürünü izlemeyecek ve biri öbürünün varoluşu üzerine sonuç çıkarmağa izin vermeyecek kadar küçük bir bağlantısı vardır demek istemiyoruz herhalde. Çünkü bunlar açık ve kabul edilmiş olgu sorunlarıdır. O zaman, hürriyetten, sadece istemin belirlemelerine göre eyleyip eylememe gücünü anlayabiliriz; yani hareketsiz durmayı seçersek hareketsiz durabiliriz, harekete geçmeyi seçersek, yine, harekete geçebiliriz. Şimdi, bu hipotetik hürriyetin hapiste zincire vurulu olmayan herkeste bulunduğu evrensel olarak kabul edilir. Burada, öyleyse, tartışacak bir şey yok.

Hürriyetin nasıl bir tanımını yaparsak yapalım, şu iki gerekli şartı gözetmeğe dikkat etmeliyiz: İlki, açık olgu sorunlarıyle tutarlı olması, ikincisi, kendisi ile tutarlı olması. Bu şartları gözetirsek ve tanımımızı anlaşılır kılarsak, eminim ki bütün insanların tek bir kanıda birleştikleri görülür.

Evrensel olarak kabul edilir ki, hiçbir şey, varoluşunun bir nedeni olmadıkça varolamaz ve rastlantı, dikkatle incelenirse, sadece olumsuz bir kelimedir; doğanın herhangi bir yerinde varlığı olan bir gerçek güce işaret etmez. Oysa bazı nedenlerin zorunlu olduğu, bazılarının ise zorunlu olmadığı iddia edilir. İşte burada, tanımların yararı söz konusu. Biri çıksın da nedeni öyle tanımlasın ki, neden ile etkisi arasındaki bir zorunlu bağlantı, tanımın bir parçası olarak içinde bulunmasın ve bu tanımla dile getirilen ideanın kaynağını açık seçik göstersin; bu yapılabilirse, ben hemen tartışmadan tamamiyle vazgeçerim. Ama konunun yukarıda ortaya konan açımlaması kabul edilirse, böyle bir tanımın yapılmasının hepten imkânsız olması gerekir. Nesnelerin düzenli bir biraradalıkları olmasaydı, hiçbir zaman bir neden ve etki kavramımız olmazdı ve bu düzenli biraradalık anlama yetisinin bu çıkarımını doğurur ki bu da, anlayabileceğimiz tek bağlantıdır. Kim bu şartları çerçevesinin dışında bırakan bir neden tanımı yapmağa girişirse, ya anlaşılmaz terimler ya da tanımlamağa çalıştığı terimle eşanlamlı terimler kullanmak zorunda kalır.[1] Ve yukarıdaki tanım kabul edilirse,

[1] Böylece, neden bir şey üreten şey olarak tanımlanırsa, üretmek ile neden olmak'ın eşanlamlı olduğunu görmek kolaydır. Aynı şekilde, neden, bir şeyin onunla varolduğu şey olarak tanımlanırsa bu da aynı itiraza açıktır. Çünkü onunla kelimesi ne anlama gelir? Neden, bir şeyin ondan sonra sürekli olarak varolduğu şey'dir denseydi, bu terimleri anlardık; çünkü gerçekten, konu üzerine tüm bildiğimiz budur. Ve bu süreklilik, zorunluluğun tam nelliğini oluşturur, onun hakkında başka bir ideamız da yoktur.

hürriyet, zorlamanın değil, zorunluluğun karşıtı olarak, raslantıyla aynı şeydir ki, raslantının da varolmadığı evrensel olarak kabul edilmiştir.

II. PARÇA

Felsefi tartışmalarda, din ve ahlâk için tehlikeli sonuçları olacağı iddiası ile bir hipotezin yanlışlığını ispat etmeğe çalışmak kadar yaygın, yaygın olduğu ölçüde de kınanacak bir akılyürütme yöntemi yoktur. Bir düşüncenin saçma sonuçları varsa, kesinlikle yanlıştır: ama tehlikeli sonuçları var diye, yanlışlığı kesinlik kazanmaz. Öyleyse, hakikatin ortaya çıkarılmasında, bu türlü konulardan, tartışılan kişiyi çekilmez yapmağa yaramaktan başka hiçbir yararı olmayan konular olarak, tümüyle uzak durulmalıdır. Bundan kendi hesabıma bir şey elde etmek isteğinde değilim; sadece genel bir gözlem olarak belirtiyorum. Böyle bir sınamaya açıklıkla giriyorum; ortaya koymağa çalışacağım ki, hem zorunluluk hem de hürriyet öğretileri, yukarıda açıklandıkları şekliyle, sadece ahlâkla[1] tutarlı olmakla kalmazlar; aynı zamanda onun ayakta tutulmasında vazgeçilmez öğretilerdir.

Zorunluluk, gerekli bir parçası olduğu n e d e n i n iki tanımına uygun olarak, iki yoldan tanımlanabilir. Ya benzer nesnelerin sürekli biraradalığından ya da anlama yetisinin bir objeden öbürüne yaptığı çıkarımdan meydana gelir. İmdi, her iki anlamda da (doğrusunu isterseniz temelde aynıdır bunlar) zorunluluğun insan isteminde yer aldığı, açıkça dile getirilmese de, evrensel olarak okullarda, kilisede ve günlük hayatta kabul edilmiştir; ve hiç kimse hiçbir zaman, insan eylemleri konusunda çıkarımlarda bulunabileceğimizi ve bu çıkarımların da benzer güdüler, eğilimler ve şartlarla benzer eylemlerin tecrübe edilmiş birleşmesine dayandığını yadsımağa kalkışmadı. Herhangi bir kimsenin buna katılmayabileceği tek yan, ya insan eylemlerinin bu özelliğine zorunluluk adını vermeği belki reddetmek —ama anlam anlaşıldıktan sonra, sanırım kelime birşey değiştirmez—; ya da maddenin işlemlerinde daha öte bir şeyin ortaya çıkarılabileceğini ileri sürmek olabilir. Oysa kabul edilmesi gerekir ki, bu, doğa felsefesi ve metafizik için nasıl bir sonuç doğurursa doğursun, ahlâk ya da dine dokunan hiçbir yanı olamaz. Burada,

[1] [E'den Q'ya kadarki basımlarda : ahlâk ve dinle]

cisim hareketlerinde herhangi başka bir zorunluluk ya da bağlantı ideası olmadığını ileri sürmekle hata ediyor olabiliriz; ama herhalde, zihnin hareketlerine herkesin atfettiğinden ve kolaylıkla kabul etmesi gerekenden başka birşey atfetmiyoruz. Doğru yol olarak kabul göregelmiş sistemde istem bakımından değil, sadece maddesel objeler ve nedenler bakımından bazı şartları değiştiriyoruz. Öyleyse hiçbir şey, bu öğretiden hiç değilse daha masum olamaz.

Bütün yasalar ödüller ve cezalar üzerine kurulu olduğuna göre, bu güdülerin zihin üzerinde düzenli ve birörnek bir etkilemede bulunduğu, her ikisinin de iyi eylemleri ortaya çıkardığı ve kötü eylemleri önlediği, bir temel ilke olarak kabul edilmiştir. Bu etkilemeye istediğimiz adı takalım; genellikle eylemle birarada bulunduğuna göre, bir n e d e n sayılması ve burada ortaya koymağa çalıştığımız zorunluluğun bir örneği olarak görülmesi gerekir.

Nefret veya öç almanın tek uygun objesi, düşünce ve bilinçle donatılmış bir kişi veya yaratıktır; ve suç teşkil eden ya da zarar veren eylemlerin bu tutkuyu uyandırması, sadece kişi ilişkisi ya da onunla bağlantısı yoluyle olur. Eylemler, doğal yapıları gereği, gelip geçicidirler ve yok olurlar; onları yapan kişinin karakter ve eğilimindeki bir n e d e n den çıkmadıkları sürece, ne iyi iseler o kişinin şerefine birşey ekleyebilirler, ne de kötü iseler şerefsizliğine. Eylemlerin kendileri kınanabilir; bütün ahlâk ve din kurallarına aykırı olabilir: ama kişi, eylemlerinden sorumlu değildir; ve kişide sürekli ve değişmez bir şeyden çıkmadıklarına ve arkalarında da böyle sürekli birşey bırakmadıklarına göre, kişi en korkunç suçu işledikten sonra bile, doğduğu andaki kadar saf ve lekesizdir; ve karakteri de eylemleri ile herhangi bir biçimde ilgili değildir, çünkü eylemleri kişiliğinden çıkma değildir ve birinin kötülüğü ötekinin düşüklüğü için bir ispat olarak kullanılamaz.

İnsanlar, cahilce ve gelişigüzel yaptıkları eylemlerden ötürü, sonuçları ne olursa olsun, kınanmazlar. Niye? Çünkü bu eylemlerin ilkeleri anlıktır ve sadece bu eylemlerle sınırlıdır. İnsanların bir çırpıda ve önceden kurmadan yapıverdikleri eylemler, hesaplayarak yaptık-

ları eylemlerden daha az kınanır. Hangi sebeple? Çünkü, aceleci bir mizaç, zihinde sürekli bir neden ya da ilke olarak durduğu halde, sadece arada sırada işler ve tüm kişiliğe yayılmaz. Yine, ardından hayatı ve tutumları düzeltme gelirse, pişmanlık bütün suçları siler. Bunu nasıl açıklayacağız? Ancak şunu belirterek: Eylemler, sadece zihindeki suç oluşturucu ilkelerin ispatları olarak bir kimseyi suçlu kılar, ve bu ilkelerin değişmesi ile haklı ispatlar olmaktan çıkınca, aynı zamanda suç oluşturuculukları da ortadan kalkar. Oysa, zorunluluk öğretisine dayanmadıkça, bunlar hiçbir zaman haklı ispatlar, dolayısıyle de hiçbir zaman suç oluşturucu olmamışlardır.

Aynı kanıtlamalarla ve eşit derecede kolaylıkla ispat edilebilir ki, h ü r r i y e t de, yukarıda sözü edilen ve bütün insanların birleştikleri tanıma göre, ahlâk için şarttır ve bunun olmadığı yerde insanların hiçbir eylemi herhangi bir ahlaki niteliğe sahip olamaz: ne de onanma ya da hoşlanmama konusu olabilir. Çünkü eylemler, sadece iç karakter, tutkular ve heyecanların işaretleri olmaları bakımından ahlâk duygumuzun objeleri olduğuna göre; bu ilkelerden değil de, tümüyle dış etkenlerden doğdukları durumlarda, övgü ya da kınamaya yol açmaları imkânsızdır.

Bu teoriye yapılabilecek zorunluluk ve hürriyete ilişkin bütün itirazları gereksiz kıldığımı ya da ortadan kaldırdığımı iddia etmiyorum. Burada ele alınmayan başka konulardan çıkarılabilecek başka itirazlar görebiliyorum. Söz gelişi denebilir ki, istemli eylemler madde işlemleriyle aynı zorunluluk kanunlarına bağlı iseler, varolan her şeyin ilk baştaki nedeninden her bir insanın her bir istemesine uzanan ezelden belirlenip konmuş bir zorunlu nedenler zinciri vardır. Evrenin hiçbir yerinde ne olumsallık var, ne kayıtsızlık ne de hürriyet. Eylemde bulunurken, aynı zamanda üzerimizde eylemde bulunuluyor. Bütün istemelerimizin ilk başlatıcısı, bu kocaman makinaya ilk olarak hareket bağışlayan ve bütün varlıkları, sonradan gelen her olayın kaçınılmaz bir zorunlulukla sonuçlanacağı o özel konuma getiren, Yaradandır. Öyleyse, insan eylemlerinin, ya böylesine iyi bir nedenden çıktıklarına göre ahlaki düşüklükleri olamaz; ya da, herhangi bir düşüklükleri varsa, onların ilk nedeni ve başlatıcısı olarak kabul edildiği sürece Yaradanımızı da aynı suça ortak ederler. Çünkü humbarayı ateşleyen

adam, kullandığı fitil kısa da olsa uzun da olsa, bütün sonuçlarından nasıl sorumlu ise, aynı şekilde nerede aralıksız bir zorunlu nedenler zinciri saptanmışsa, bu nedenlerin ilkini ortaya çıkaran Varlık, sonlu olsun sonsuz olsun, bunlardan ötürü kınanmayı da övgüyü de yüklenmek zorundadır. Açık ve değişmez ahlâk idealarımız, herhangi bir insanın eylemlerinin sonuçlarını incelediğimiz zaman, tartışma götürmez sebeplere dayanarak, bu kuralı koyar; ve sonsuz bilgelik ve güçlülükte bir varlığın isteme ve niyetlerine uygulandığında, bu sebeplerin daha da çok kuvveti olsa gerek. Bilisizlik ve güçsüzlük insan gibi öylesine sınırlı bir yaratık için özür sayılabilir, ama bu eksikliklerin Yaradanımızda yeri yoktur. O, insanların suç oluşturucu diye ilan ediverdikleri eylemleri önceden gördü, önceden koydu ve öyle olmalarını istedi. Bu yüzden de, ya bu eylemlerin suç olmadığı, ya da bunlardan insanın değil Tanrının sorumlu olduğu sonucuna varmamız gerekiyor. Fakat her iki konum da saçma olduğuna ve dine saygısızlık taşıdığına göre, çıkarsandıkları öğreti de bu itirazların hepsine açık olduğundan, doğruluğunun mümkün olamayacağı sonucu çıkar. Saçma bir sonuç, zorunlu ise, kaynaktaki öğretinin saçma olduğunu ispat eder; nasıl ki, aralarındaki bağlantı zorunlu ve kaçınılmaz ise; suç olan eylemler kaynakları olan nedeni suç kılarlar.

Bu itiraz iki bölümden meydana geliyor. Bunları ayrı ayrı inceleyeceğiz. İlkin, insan eylemleri zorunlu bir zincirle Tanrıya kadar götürülebilirse, onlara kaynaklık eden ve tümüyle iyi, övgüye değer olandan başka hiçbir şey isteməyecek Varlığın sonsuz yetkinliğinden dolayı, hiçbir zaman suç olamaz. Ya da ikincileyin, bu eylemler suç ise, Tanrıya atfettiğimiz yetkinlik sıfatını geri almamız ve onu, bütün yaratıklarındaki suçluluk ve ahlâk düşüklüğünün ilk başlatıcısı kabul etmemiz gerekir.

İlk itiraza verilecek cevap açık ve inandırıcı görünüyor. Doğanın bütün fenomenlerinin özenli bir incelemesinden sonra, tek bir sistem olarak düşünüldüğünde, BÜTÜN'ün, varoluşunun her devresinde tam bir iyicillikle düzenlendiği; sonunda da, başlı başına ya da mutlak hiçbir kötülük veya acı katışması olmaksızın, yaratıkların hepsinin en yüce mutluluğa ulaşacağı sonucuna varan birçok filozof vardır. Derler ki, her fiziki kötülük bu iyicil sistemin vazgeçilmez bir parçasını meydana getirir ve daha

çok kötülüğün içeri girmesine, daha çok iyiliğin de dışarı çıkmasına meydan vermeyen bilge bir yapıp-eden olarak düşünülen Tanrının kendisi tarafından bile ortadan kaldırılamaz. Bazı filozoflar ve bunların arasında eski STOACILAR, öğrencilerine, omuzlarına çöken kötülüklerin, gerçekte evren için iyilikler olduğunu ve doğanın bütün sistemini kavrayıp anlayabilecek geniş bir bakış açısından bakılınca, her olayın sevinç ve mutluluk konusu olacağını öğreterek, bu teoriden, her derde karşılık bir avunç konusu çıkardılar. Ancak, bu düşünceler ilk bakışta takdire değer ve ulu göründükleri halde, uygulamada zayıf ve etkisiz oldukları çok geçmeden ortaya çıktı. Nikris hastalığının delici sancılarıyle kıvranan bir adama, gövdesindeki zararlı sıvıları oluşturan ve bu sıvıları, keskin acılar verdikleri kaslara, sinirlere taşıyan genel kanunların doğruluğu üzerine vaızlar verirseniz, onu yatıştırmaktan çok sinirlendirirsiniz herhalde. Bu genişletilmiş bakış açıları, rahat ve güven içinde teorik düşünen kişinin hayalgücünü bir an okşayabilir; ama bu kişinin acı ve tutku heyecanlarıyle tedirgin edilmeseler bile, zihninde ne sürekli olarak durabilirler, ne de böylesine güçlü hasımların saldırısına uğrayınca yerlerini koruyabilirler. Duygular objelerine daha dar ve daha doğal bir gözle bakar; insan zihinlerinin kararsızlığına daha uygun olan bir ölçülülükle sadece etrafımızdaki varlıklarla ilgilenir ve sadece özel sisteme iyi ya da kötü görünen olaylar tarafından harekete getirilirler.

Durum f i z i k i kötülükte nasılsa, a h l a k i kötülükte de öyledir. Biri bakımından bu kadar az etkililiği olan bu uzak düşüncelerin, öbürü bakımından daha kuvvetli bir etkilemeye sahip olacağını kabul etmek hiç de akla yatkın değildir. İnsan zihni doğa tarafından öyle biçimlendirilmiştir ki, belirli niteliklerin, eğilimlerin ve eylemlerin belirmesiyle, hemen onama ya da kınama duygusu duyar; yapı ve kuruluşunda daha vazgeçilmez herhangi bir duygu da yoktur. Onayımızı kazanan nitelikler, genellikle, insan toplumunun huzur ve güvenliğine katkıda bulunan niteliklerdir; aynı şekilde, kınadıklarımız da, daha çok, kamunun zarar ve karışıklığına yol açanlarıdır: Buradan şu sonuca varmak mümkündür ki, ahlaki duygular dolaylı ya da dolaysız olarak, bu karşıt çıkarlar üzerinde durup düşünmemizden doğar. Felsefi düşünce-

ler, her şeyin BÜTÜN bakımından doğru olduğunu, toplumun huzurunu bozan niteliklerin de, genel olarak, tıpkı onun mutluluğunu ve iyiliğini doğrudan doğruya ilerleten nitelikler gibi, doğanın temel yönelimine yararlı ve uygun olduğunu söyleyerek, ortaya farklı bir tahmin ya da kanı koysun, ne çıkar? Böylesine uzak ve belirsiz teorik düşünceler, nesnelerin doğal ve dolaysız görünüşlerinin uyandırdığı duygulara karşı denge sağlayabilir mi? Büyükçe bir parası çalınan bir adamın, uğradığı zarardan ötürü yakınmaları, bu ulu düşüncelerle herhangi bir ölçüde azalır mı? O zaman, niye bu suç karşısında duyduğu infial bu düşüncelerle bağdaşmaz sayılsın? Ya da niye kötülük ve erdem arasında yapılacak gerçek bir ayırımın kabul edilmesi, kişisel güzellik ve biçimsizlik arasındaki gerçek ayırımda olduğu gibi, bütün teorik felsefe sistemleri ile uzlaşmaz olsun? Her iki ayırım da insan zihninin doğal duygularına dayalıdır: Bu duygular da, ne cinsten olursa olsun herhangi bir felsefî teori ya da teorik düşünce tarafından denetlenemez veya değiştirilemez.

İ k i n c i itiraza bu kadar kolay ve doyurucu bir cevap veremiyoruz: Tanrının, günâh ve ahlâk düşüklüğünün yaratıcısı olmadan, bütün insan eylemlerinin araç nedeni olmasını seçikçe açıklamanın imkânı yoktur. Bunlar, kendi halinde ve yardım görmeyen aklın yalnız başına ele almasına hiç uygun olmayan gizemlerdir; ve akıl, hangi sisteme kucağını açarsa açsın, bu konularda attığı her adımda, kendisini içinden çıkılmaz güçlükler, hatta çelişmelerle karşı karşıya bulacaktır. İnsan eylemlerinin kayıtsızlığı ve olumsallığını önceden-bilme ile bağdaştırmanın, ya da mutlak kuralları savunurken yine de Tanrıyı günahın başlatıcısı olmaktan kurtarmanın şimdiye kadar felsefenin gücünü hepten aştığı görülmüştür. Felsefe, bu yüce gizemleri kurcalamakla gösterdiği cüretin farkına varır da, bu kadar belirsizlikler ve karışıklıklarla dolu bir sahneyi bırakıp, alçakgönüllülükle kendi gerçek alanına, yani günlük hayata dönerse, ne mutlu ona! Çünkü orada, böylesine uçsuz bucaksız bir şüphe, kesinsizlik ve çelişme okyanusuna yelken açmaksızın, soruşturmalarına konu olacak yeteri kadar güçlük bulacaktır.

IX. BÖLÜM — Hayvanların Aklı Üzerine

IX. BÖLM.

Olgu sorunları üzerine bütün akılyürütmelerimiz, bizi, herhangi bir nedenden, benzer nedenlerin yol açtığını gözlediğimiz olayların aynını beklemeğe götüren bir cins ANALOJİ üzerine kuruludur. Nedenlerin tıpatıp benzer olduğu yerlerde analoji mükemmeldir ve ondan yapılan çıkarım kesin ve karara vardırıcı görülür: Bir demir parçası gören adam, bunun da, gözlemiş bulunduğu bütün öteki durumlarda olduğu gibi ağırlığı ve sağlamlığı olacağından şüphe etmez. Ancak objelerin bu kadar kesin bir benzerliği olmadığı yerlerde analoji daha az mükemmeldir; çıkarım da, benzerlik oranında bir miktar gücü olduğu halde, daha az karara vardırıcıdır. Bir tek hayvan üzerinde yapılan anatomik gözlemler, bu tür akılyürütmeyle bütün hayvanlara yaygınlaştırılır ve kesindir ki, söz gelişi kan dolaşımının —kurbağa ya da balık gibi— bir yaratıkta bulunduğu açıkça ispat edilirse, bu, aynı likenin bütün hayvanlar için geçerli olduğu hakkında kuvvetli bir sayıltı oluşturur. Analojiye dayanan bu gözlemler, daha ileriye, hatta şu anda uğraştığımız bilime kadar götürülebilir; anlama yetisinin işlemlerini veya insandaki tutkuların kaynak ve bağlantılarını açıklayan herhangi bir teori de, eğer bu teorinin, bütün öteki hayvanlarda aynı fenomeni açıklamak için gerekli olduğunu anlarsak, daha çok yetke kazanır. Bunu, yukarıda anlattığımız, aracılığı ile de bütün deneysel akılyürütmeleri açıklamağa çalıştığımız hipotez bakımından sınayacağız ve umarım ki bu yeni bakış açısı bütün önceki gözlemlerimizi doğrulamağa yarayacak.

İ l k i n. açık görünüyor ki, insanlar kadar hayvanlar da tecrübeden birçok şeyler öğrenirler ve aynı nedenleri her zaman aynı olayların izleyeceğini çıkarsarlar. Bu ilke yoluyle nesnelerin daha belirgin özelliklerini tanırlar ve doğuşlarından başlayarak, yavaş yavaş, ateş, su, toprak, taşlar, yükseklikler, derinlikler, v.b. gibi şeylerin yapıları ve işlemlerinden sonuç olarak çıkan etkiler konusunda bilgi biriktirirler. Yavru hayvanların bilisizliği ve tecrübesizliği; uzun gözlemlerle, acı veren şeylerden kaçın-

mağı, rahatlık ve zevk verenlerin peşinden gitmeği öğrenmiş olan yaşını almış hayvanların kurnazlığı ve bilgelliğinden bu noktada açıkça ayırt edilebilir. Koşuya alıştırılmış bir at, üzerinden sıçrayabileceği yüksekliği tanır ve gücünü, kuvvetini aşacak işe hiçbir zaman kalkışmaz. Yaşlanmış bir av köpeği, süreğin daha yorucu olan yanını gençlere bırakır ve tavşanı, yüzgeri ettiğinde karşılayabileceği bir yere yerleşir, bekler; bu durumda oluşturduğu tahminler de gözlemlerinden ve tecrübesinden başka bir şeye dayalı değildir. IX. BÖLM.

Ödül ve cezaların uygun kullanılması ile doğal içgüdü ve eğilimlerine en aykırı bir hareket tarzı öğretilebilen hayvanlarda disiplin ve eğitimin etkilerine bakılınca bu daha açık görülür. Bir köpeğe gözdağı verdiğimiz veya onu dövmek için kırbacı kaldırdığımız zaman, onda acı duyma korkusu uyandıran tecrübe değil midir? Hatta, adını bilmesini; hiçbir özelliği olmayan bir sesten öteki köpeklerden birini değil de, kendisini kastettiğimizi, bu sesi belirli bir şekilde, belirli bir ton ve vurguyla çıkardığımızda onu çağırmak istediğimizi çıkarsamasını sağlayan da tecrübe değil midir?

Bütün bu durumlarda, hayvanın, dolaysız olarak duyularını uyaranın ötesinde bir olguyu çıkarsadığını ve önündeki nesneden, gözlemlerinde benzer nesnelerden çıktığını gördüğü aynı sonuçları beklerken, bu çıkarımının tümüyle geçmiş tecrübesi üzerine kurulu olduğunu gözleyebiliriz.

İkincileyin, hayvanın bu çıkarımının, benzer olayların benzer nesneleri izlemesi gerektiği ve doğanın akışının, işlemlerinde her zaman düzenli olacağı sonucunu çıkardığı bir kanıtlama ya da akılyürütme sürecine dayanması imkânsızdır. Çünkü gerçekte bu gibi kanıtlamalar olsa bile, bunlar, yetkinlikten böylesine uzak anlama yetileri tarafından gözlenemeyecek kadar karışıktırlar herhalde; zira bunların açığa çıkarılması ve gözlenmesi, bir felsefe dehasının en yüksek özen ve dikkatini gerektirebilir. Öyleyse, hayvanlara bu çıkarımlarda yol gösteren akılyürütme yetisi değildir; çocuklarda da böyledir, sıradan eylem ve sonuç çıkarmalarında insan soyunun çoğunluğunda da böyle, hatta yaşayışlarının etkinlik gösterdikleri bölümlerinde genellikle avamla aynı durumda olan ve aynı kuralların yönettiği filozofların kendilerinde de... Doğa, daha kolay ve daha genel kullanılışı ve uygulanışı olan başka bir ilke sağ-

lamış olsa gerek; hayatta, etkileri nedenlerden çıkarsama gibi alabildiğine önemli sonuçları olan bir işlem, bu kararsız akılyürütme ve kanıtlama sürecine emanet edilemez. Bu, insanlar bakımından şüpheli olsa da, hayvanlar söz konusu olduğunda tartışma götürmez görünüyor; çıkarılan sonucun da, bunlardan biri için bir kere sağlamca ortaya konunca, hiçbir istisna veya kayıt olmaksızın evrensel olarak kabul edilmesinin gerektiği konusunda, bütün analoji kurallarının verdiği kuvvetli bir sayıltımız oluşur. Hayvanları, duyularını uyaran her objeden onun alışılmış izleyicisini çıkarsamağa ve hayalgüçlerini, birinin belirmesinden, i n a n ç adını verdiğimiz o belirli yolla, ötekini kavramağa götüren sadece alışkanlıktır. Dikkatimizi çeken, üzerinde gözlemde bulunduğumuz gerek yüksek gerek aşağı sınıf duyarlı varlıklarda, bu işlemin başka hiçbir açımlaması yapılamaz.[1]

[1] Olgular ve nedenler hakkındaki akılyürütmeler sadece alışkanlıktan çıktığına göre, akılyürütmede insanların hayvanları ve bir insanın bir başkasını *nasıl olup da bu kadar geçebildiği* sorulabilir. Aynı alışkanlık hepsini aynı ölçüde etkilemez mi?

Burada, insanların anlama yetileri arasındaki büyük farkı kısaca açıklamağa çalışacağız: Bundan sonra insanlar ile hayvanlar arasındaki farkın sebebi kolaylıkla anlaşılabilir.

1. Bir süre yaşadığımız ve doğanın tekdüzeliğine alıştığımız zaman, bilineni bilinmeyene aktarmamızı ve ikincisinin ilkine benzeyeceğini kavramamızı sağlayan bir genel alışkı ediniriz. Bu genel alışkı ilkesi yoluyle bir tek deneyi bile akılyürütmenin temeli olarak görürüz ve deneyin dakik ve her türlü yabancı şartlardan uzak olarak yapıldığı yerde, benzer bir olayı belirli derecede bir kesinlikle bekleriz. Bu yüzden şeylerin sonuçlarını gözlemek çok önemli bir konu olarak düşünülür; ve bir insan, dikkat, bellek ve gözleme gücünde, bir diğerini çok fazla geçebileceğine göre de, bu, akılyürütmeleri arasında büyük bir fark yaratacaktır.

2. Bir etkiyi ortaya çıkarmada bir nedenler karmaşası olduğu yerde, bir zihin bir başkasından çok daha zengin olabilir ve tüm objeler sistemini kavramada ve sonuçlarını doğru olarak çıkarmada üstünlük gösterebilir.

3. Bir insan bir sonuçlar zincirini başka bir insandan çok daha ötelere götürebilir.

4. Bir idea kargaşalığına girmeden *ve bir ideayı bir başkası ile karıştırmadan*, çok az insan uzun düşünebilir ve bu kusurun da çeşitli dereceleri vardır.

5. Etkinin dayandığı şart, sık sık, başka yabancı ve dış yandurumlar içinde yer alır. Bunu ayıklamak, çoğu zaman büyük dikkat, dakiklik ve incelik gerektirir.

6. Belirli gözlemlerden genel kurallar oluşturmak çok ince bir işlemdir; her yanı görmeğe engel olan acelecilik veya dar kafalılık ile, bu işlemde hataya düşmek kadar olağan birşey yoktur.

7. Benzeşimlere dayanarak akılyürüttüğümüzde, daha çok tecrübesi ya da benzeşimler ortaya koymağa yatkınlığı olan kişi daha iyi akılyürüten kişi olur.

8. önyargılardan, eğitimden, tutkudan, partiden v.b. şeylerden gelen yanılmalar, bir zihinde, bir başka zihinde bıraktığından fazla şey bırakır.

9. İnsan tanıklığı konusunda belirli bir güven elde ettikten sonra, kitaplar ve konuşmalar bir kişinin tecrübe alanını ve düşüncesini bir başka kişininkinden daha çok genişletir.

İnsanların anlama yetilerinde fark yaratan daha birçok yandurum bulup çıkarmak kolaydır.[1]

[1] [Bu not metne F basımında eklenmiştir.]

Fakat hayvanlar bilgilerinin birçok kısımlarını gözlemden öğrendikleri halde, onlarda doğanın elinden çıkma birçok bilgiler de vardır; bunlar hayvanların olağan durumlarda paylarına düşen yeteneği çok aşar ve en uzun süreli yapıp etme ve tecrübeyle bile çok az gelişir ya da hiç gelişmez. Bunlara İÇGÜDÜ adını veririz ve insanın anlama yetisinin soruşturmaları ile açıklanamayan olağanüstü şeyler olarak bunların karşısında hayran kalma eğilimindeyiz. Fakat hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğumuz ve hayatın tüm akışının dayandığı deneysel akılyürütmenin kendisinin, bizce bilinmeden içimizde iş gören ve ana işlemlerinde zihinsel yetilerimizin uygun objeleri olan idea ilişkileri ve karşılaştırmaları ile yönetilmeyen bir cins içgüdü ya da mekanik güçten başka birşey olmadığını düşünürsek, duyduğumuz bu hayret belki ortadan kalkar ya da azalır. Kuşa böylesine dakiklikle kuluçka sanatını ve yavrunun beslenmesini öğreten ne kadar içgüdüyse, insana ateşten kaçınmağı öğreten de, farklı bir içgüdü de olsa, yine bir içgüdüdür.

X. BÖLÜM — Mucizeler Üzerine

I. PARÇA

Dr. TILLOTSON'un yazılarında, gerçek mevcudiyete karşı bir kanıtlama, ciddi biçimde çürütülmeğe pek değmeyen bir öğretiye karşı düşünülebilecek en özlü, zarif ve güçlü kanıtlama vardır. Herkesçe kabul edilir ki, diyor bu bilgili din adamı, Kutsal Kitabın olsun, geleneğe dayanan peygamber sözlerinin olsun, yetkesi, İsa Efendimiz'in kutsal görevini ispat eden mucizeleri gözleriyle görmüş havarilerin tanıklıklarına dayanır sadece. O zaman, Hristiyan dininin doğruluğu hakkındaki delilimiz, duyularımızın doğruluğuyle ilgili delilimizden daha azdır; çünkü dinimizin ilk yazarlarında bile daha çok değildi ve açıktır ki onlardan çömezlerine geçerken azalmış olması gerekir; hiç kimse de onların tanıklığına, kendi duyularının dolaysız objelerine güvendiği kadar güvenemez. Öte yandan zayıf bir delil daha güçlüsünü yok edemez ve bundan dolayı, gerçek mevcudiyet öğretisi İncil'de alabildiğine açık olarak gös-

terilmiş bile olsaydı, onu onaylamak doğru akılyürütme kurallarına doğrudan doğruya aykırı olurdu. İncil ve sözlü gelenek, her kişinin yüreğine Kutsal Ruhun dolaysız bir işlemi ile getirilip yerleştirilmiş olarak değil de, sadece dış deliller olarak düşünüldükleri sürece, kendileri duyu delili gibi bir delil taşımadıkları halde, onlar üzerinde kurulu sayılan bu öğreti duyu ile çelişir.

En cüretli yobazlığı ve batıl inancı hiç olmazsa s u s t u r m a k ve bizi bunların saçma iddialarından kurtarmak için, tartışmayı sona erdirici bu türlü bir kanıtlamadan daha uygun bir şey yoktur. Doğru ise, bilge ve bilgili kişilerin batıl inanca dayanan her türlü yanılmalarını sürekli olarak dizginleyecek, dolayısıyle de dünya durdukça yararlı olacak, buna benzer bir kanıtlama yolu bulduğum için övünüyorum. Dünya durdukça diyorum, çünkü sanıyorum ki,[1] dini olsun, din dışı olsun bütün tarih boyunca, mucize ve harika hikâyeleri bulunacaktır.

Olgu sorunları üzerinde akılyürütmemizin tek kılavuzu tecrübe olduğu halde, kabul edilmelidir ki, bu kılavuz büsbütün de yanılmaz değildir ve bazı durumlarda bizi yanılmalara götürebilir. Bizim iklimimizde yaşıyan biri Haziran ayının herhangi bir haftasında, Aralık ayının herhangi bir haftasından daha iyi bir hava durumu beklerse, doğru ve tecrübeye uygun akılyürütmüş olur; ama kesindir ki, olayın kendisi ortaya çıkınca yanılmış olduğunu görebilir. Ancak böyle bir durumda tecrübeden yakınmak için bir neden olmadığını gözleyebiliriz; çünkü tecrübe, sabırlı bir gözlemin öğretebileceği olaylar karşıtlığı yoluyle, bize kesinsizliği önceden haber verir. Bütün etkiler varsayılan nedenlerini aynı kesinlikle izlemezler. Bazı olayların bütün ülke ve çağlarda sürekli olarak birarada oldukları görülür: Başka olayların da daha değişken olduğu ve bazen beklentilerimizi boşa çıkardıkları görülür; öyle ki, olgu sorunları hakkındaki bütün akılyürütmelerimizde, en üstün kesinlikten en zayıf moral delil cinslerine kadar düşünülebilecek bütün güven dereceleri vardır.

Öyleyse, bilge bir adam inancını delile göre ayarlar. Yanılmaz tecrübe üzerine kurulu sonuçlar varsa, olayı en üstün derecede güvenle bekler ve geçmiş tecrübesine bu olayın gelecekteki varoluşunun tam bir i s p a t ı olarak bakar. Başka durumlarda daha sakıntılı davranır;

[1] [E ve F basımlarında : bütün din dışı tarihte]

karşıt deneyleri tartar; hangi yanın daha çok sayıda deneyle desteklendiğini araştırır; o yana şüphe ve duraksama ile yanaşır, sonunda da yargısını saptadığı zaman, delil, —uygun olarak— ihtimal diye adlandırdığımız dereceyi aşmaz. Öyleyse her türlü ihtimal, bir yanı öteki yandan ağır basan ve üstünlüğü ile orantılı bir derecede delil sağlıyan bir deneyler ve gözlemler karşıtlığını varsayar. Bir yanda yüz, bir diğerinde elli durum ya da deneyin olması, herhangi bir olay hakkında şüpheli bir beklenti sağlar; öte yandan sadece bir tanesi çelişik olan birörnek yüz deney epey güçlü bir güven derecesi doğurur. Deneylerin karşıt olduğu her durumda, karşıt deneyleri karşılıklı kefelere koymalı, üstün delilin tam kuvvetini bulmak için de küçük sayıyı büyük sayıdan çıkarmalıyız.

Bu ilkeleri belirli bir örneğe uygularsak; insan hayatı için, insanların tanıklığından, görgü tanığı ve seyircilerin anlattıklarından edinilen akılyürütmelerden daha yaygın, daha yararlı ve hatta gerekli bir akılyürütme türü olmadığını görebiliriz. Biri çıkar, belki de, bu cins akılyürütmenin neden-etki ilişkisine dayandığını yadsıyabilir. Bir kelime yüzünden tartışmaya girmeyeceğim. Şunu gözlemek yeterlidir ki, bu cinsten herhangi bir kanıtlamadan beklediğimiz güvenin kaynağı, insan tanıklıklarının doğruluğu ve tanıkların anlattıklarının, genel olarak, olgulara uygun olduğu yollu gözlemimizden başka bir ilke değildir. Hiçbir objenin başka bir objeyle açığa çıkarılabilir bir bağlantısı olmadığı ve birinden ötekine ilişkin yaptığımız bütün çıkarımların, sadece onların sürekli ve düzenli biraradalığı tecrübesi üzerine kurulu olduğu genel bir kuraldır. Öyleyse, açıktır ki herhangi bir olayla bağlantısının, kendi içinde, başka herhangi bir bağlantı kadar az zorunlu olduğu görülen insan tanıklığını da bu kuralın dışında tutmamamız gerekir.[1] Bellek bir dereceye kadar kalıcı olmasaydı; insanların genel olarak bir hakikat eğilimi ve bir dürüstlük ilkeleri bulunmasaydı; bir yalanları yakalanınca utanır olmasalardı; yani bütün bunlar, insanın doğal yapısının ayrılmaz nitelikleri olarak tecrübe tarafından açığa çıkarılmasaydı, insan tanıklığına en ufak bir güven besleyemezdik. Sayıklayan ya da

[1] [E'den K'ye kadarki basımlarda: İnsanların hayalgücleri doğal olarak belleklerinin izinde gitmeseydi:]

yalancılığı ve kalleşliği görülmüş bir kimsenin sözleri bizce hiçbir ağırlık taşımaz.

Tanıklardan, insan tanıklığından elde edilen deliller geçmiş tecrübe üzerine kurulu olduğundan, tecrübesine göre farklılık gösterir ve herhangi bir bildirinin bir objeyle biraradalığının sürekli mi değişken mi olduğunun anlaşılmasına göre, ya bir *ispat* ya da bir *ihtimal* olarak görülür. Bu gibi yargılar için dikkate alınması gereken birkaç yandurum vardır ve bunlarla ilgili doğabilecek bütün anlaşmazlıkları karara bağlamada kullandığımız temel ölçü her zaman tecrübe ve gözlemden çıkmadır. Bu tecrübe, yanların hiçbirinde bütünüyle birörnek olmadığı zaman, yargılarımızda kaçınılmaz bir karşıtlığı ve başka her cins delilde olduğu gibi kanıtlamaların zıtlığını yanısıra getirir ve kanıtlamalar karşılıklı olarak birbirlerini yok eder. Başkalarının anlattıkları karşısında sık sık duraksarız. Şüphe veya belirsizlik doğuran zıt yandurumları tartarız, bir yanın üstünlüğünü görünce, o yana kayarız; fakat yine de güvenimiz karşıt yanın kuvvetiyle orantılı olarak azalır.

Bu delil karşıtlığı, elimizdeki durumda birkaç farklı nedenden ileri gelmiş olabilir; karşıt tanıklıkların çatışmasından, tanıkların kişilik ve sayısından, tanıklıklarını bildirme tarzından, veya bütün bu şartların birleşmesinden. Tanıkların söyledikleri çeliştiği zaman; sayıları az ya da karakterleri şüpheli olduğu zaman; ileri sürdüklerinde bir çıkarları bulunduğu zaman; tanıklıklarını duraksayarak ya da tersine çok şiddetli doğrulama çabalarıyle bildirdikleri zaman, bizde o olgu sorunu hakkında bir kuşku uyanır. İnsan tanıklığından çıkma bir kanıtlamanın gücünü azaltabilecek ya da yok edebilecek birçok başka nokta vardır.

Sözgelişi, kabul edelim ki, tanıklığın ortaya koymağa çalıştığı olgu olağanüstü ve şaşırtıcı bir özellik taşıyor: Bu durumda tanıklığın sonucu olan delil, olgunun az ya da çok olağandışılık göstermesi oranında az ya da çok zayıflar. Tanıklara ve tarihçilere herhangi bir güven göstermemizin sebebi, tanıklık ve gerçek arasında *a priori* algıladığımız herhangi bir *bağlantıdan* çıkma değildir: Sadece tanıklık ve gerçek arasında bir

uygunluk bulmağa alıştığımızdandır. Fakat hakkında tanıklık edilen olgu gözlem alanımıza seyrek girmiş bir olgu ise burada iki karşıt tecrübenin yarışması söz konusudur, bunlardan biri de gücü yettiği kadar ötekini yok eder ve üstün gelen sadece arta kalan gücü ile zihin üzerinde işleyebilir. Tanıkların tanıklıkları hakkında bize bir derecede güven veren tecrübe ilkesi, aynı zamanda, böyle bir durumda, tanıkların yerleştirmeğe çalıştıkları olguya karşı da bir derece güven verir: bu çelişmeden de zorunlu olarak karşılıklı bir denge doğar ve kendi inancımız ile karşımızdakinin inandırıcılığı karşılıklı olarak birbirlerini yok eder.

[1] Böyle bir şeyi CATO'dan işitsem, inanmam, sözü, Roma'da bu yurtsever düşünürün sağlığında bile yaygın bir deyimdi.[2] Bir olgunun imkânsızlığının böylesine yüce bir inandırıcılığı olan bir kişinin sözlerine gölge düşürebileceği düşünülebiliyordu.

[3] Donmanın etkileri hakkındaki ilk ilişkilere inanmağı reddeden HİNTLİ Prens, doğru akılyürütüyordu; sürekli ve düzenli tecrübesini edindiği olaylara öylesine az benzerlik taşıyan, tanımadığı bir doğa durumundan ileri gelmiş olguları kabul edebilmesi için, elbette çok güçlü bir tanıklık gerekiyordu. Bu olgular, kendi tecrübesine aykırı olmadığı halde, ona uygun da değildi.

Fakat tanıkların tanıklığına karşıt ihtimali artır-

[1] [Bu paragraf metne K basımında eklenmiştir.]

[2] PLOUTHARKHOS. Vita Catonis Min 19.

[3] [Bu paragraf metne F basımında eklenmiştir.]

[4] [Besbelli ki, hiçbir HINTLİ'nin soğuk iklimlerde suyun donduğu tecrübesi olamaz. Bu, doğayı onun için tümüyle bilinmedik bir duruma sokmak olur ve bundan ne sonuç çıkacağını a priori olarak kestirmesi imkânsızdır. Bu yeni bir deney yapmaktır, yeni bir deneyin sonucunun ne olacağı ise herzaman belirsizdir. Bazen analoji ile neyin çıkacağı tahmin edilebilir, ama yine de bu, sadece tahmindir. Ve itiraf edilmesi gerekir ki, elimizdeki donma durumunda olay analoji kurallarına aykırı olarak ortaya çıkar ve aklı başında bir HİNTLİ'nin beklemeyeceği cinstendir. Soğuğun su üzerindeki etkisi soğukluk derecesine göre kademeli değildir: donma noktasına geldiğinde, su, bir anda tam sıvılıktan tam katılığa geçer. Bundan dolayı böyle bir olaya olağanüstü denilebilir ve sıcak iklimde yaşayan insanlarca inanılır kılınması için epey güçlü tanıklık gerekir: Ama yine de mucizevi değildir ve bütün şartların aynı olduğu durumlarda doğadaki akışın birörnek tecrübesine aykırı değildir. SUMATRA'lılar kendi iklimlerinde suyu her zaman akar görmüşlerdir ve onların nehirlerinin donması bir harika sayılmalıdır. Fakat onlar hiçbir zaman suyu kışın Moskof ülkelerinde görmemişlerdir ve bundan dolayı da orada sonucun ne olacağı konusunda akla uygun olarak, kesin birşey söyleyemezler.][5]

[5] [Bu not ilk olarak F basımının son sayfasında şu açıklama ile yer almıştır: Yazarla basımevi arasındaki uzaklıktan ötürü aşağıdaki parça asıl yerine konamayacak kadar geciktirilmiştir.]

mak için kabul edelim ki, bunların ileri sürdüğü olgu sadece şaşırtıcı olmak yerine gerçekten mucizevi olsun ve yine tutalım ki, tanıklık, ayrı ve kendi içinde düşünüldüğünde tam bir ispat olsun: bu durumda ispata karşı ispat vardır ve en güçlü olanın üstün çıkması gerekir. Ama yine de rakibinin gücüyle orantılı olarak gücü azalır.

Bir mucize doğa kanunlarının çiğnenmesidir ve bu kanunları sağlam ve değişmez bir tecrübe ortaya koyduğuna göre, mucizeye karşı, olgunun kendi yapısından çıkan bir ispat, tecrübeye dayanarak yapılabilecek, düşünülebilir en tam kanıtlamadır. Bütün insanların ölmesi gerektiği; kurşunun havada, kendi başına, asılı kalamayacağı; ateşin odunu yakıp tüketeceği ve su ile söndürüleceği neden ihtimal olmaktan öte şeylerdir? Yalnızca, bu olaylar doğa kanunlarına uygundur da ondan; Bu olayları engellemek için de bu kanunların çiğnenmesi veya bir başka deyimle bir mucize gereklidir. Hiçbir şey, eğer bir kere doğanın alışılagelmiş akışında olup-bitmişse, mucize sayılmaz. Görünüşte sağlıklı olan bir adamın aniden ölmesi mucize değildir: Çünkü bu cins ölüm, başka ölümlerden daha az alışılmış olduğu halde, sık sık gözlenmiştir. Fakat ölü bir adamın hayata dönmesi bir mucizedir; çünkü bu hiçbir çağ veya ülkede hiçbir zaman gözlenmemiştir. Öyleyse her mucizevi olaya karşı bir birörnek tecrübe olması gerekir, yoksa olay mucize adına lâyık olmaz. Ve bir birörnek tecrübe bir ispat demek olduğuna göre, burada herhangi bir mucizenin varolmasına karşı, olgunun iç yapısından doğrudan doğruya gelen tam bir i s p a t vardır; ve bu ispat da daha üstün olan karşıt bir ispattan başka hiçbir şey tarafından yok edilmez, ya da mucize inanılır kılınamaz. [1]

[1] Bazen bir olay k e n d i i ç i n d e doğa kanunlarına aykırı g ö z ü k m e y e b i l i r, fakat yine de gerçekleşseydi bazı yandurumlar sebebiyle mucize adını alabilirdi, çünkü o l g u olarak bu kanunlara aykırıdır. Böylece, eğer bir kimse kutsal bir yetkesi olduğunu ileri sürerek hasta bir insanın iyileşmesini, sağlıklı bir insanın yere düşüp ölmesini, bulutlardan yağmur boşanmasını, rüzgârların esmesini; kısacası birçok doğal olayın meydana gelmesini buyursa ve bunlar bu buyrukların hemen ardından gerçekleşseler, bunlar haklı olarak mucize sayılabilirler; zira bu durumda gerçekten doğa kanunlarına aykırıdırlar. Çünkü olayın meydana gelmesi ile buyurulmasının kazara çakıştıkları kuşkusu varsa, ortada mucize ve doğa kanunlarının çiğnenmesi kalmaz. Bu kuşku giderilirse, ortada açıkça bir mucize ve bu kanunların bir çiğnenmesi vardır; çünkü bir insanın ses ya da buyruğunun böylesine etkileri olması kadar doğaya aykırı birşey yoktur. Bir mucize doğru olarak, tanrının belirli bir istemesi ile ya da b i r g ö r ü l m e y e n e t m e n i n a r a y a g i r m e s i i l e bir kanunun çiğnenmesi olarak tanımlanabilir. Bir mucize in-

X BÖLÜM 1. PAR.

Açık sonuç (ve bu da dikkate değer bir kuraldır) şu: hiçbir tanıklık bir mucizeyi inanılır kılmağa yeterli değildir, meğer ki, tanıklığın kendisinin yanlış olması, inandırmağa çalıştığı olgudan daha mucizevi ola; bu durumda bile kanıtlamaların bir karşılıklı yok olması vardır ve üstün olanı, bize sadece, zayıf olanı çıkarıldıktan sonra geride kalan gücünün derecesine uygun bir güven verir. Herhangi biri bana bir ölünün diriltildiğini gördüğünü söylerse, hemen, bu adamın yanıltıyor veya yanıltılmış olabileceğinin mi, yoksa anlattığı olgunun gerçekten olmuş olabileceğinin mi daha muhtemel bulunduğunu kendi kendime düşünürüm. Bu iki mucizeyi karşılıklı tartarım ve bulacağım üstünlüğe göre kararımı veririm; her zaman da mucizelerden hangisi daha büyükse onu reddederim. Adamın tanıklığının yanlışlığı anlattığı olaydan daha mucizevi olabilirse, o zaman, ancak o zaman, inanç ve kanıma hak kazandığını ileri sürebilir.

II. PARÇA

Yukardaki akılyürütmede, bir mucizenin dayandığı tanıklığın mümkün, bu tanıklığın yanlışlığının da gerçekten olağanüstü bir şey olabileceğini kabul etmiştik: Ancak bunu kabul ederken aşırı cömert davrandığımızı ve böylesine eksiksiz bir delille ortaya konan bir mucizevi olayın hiçbir zaman[1] bulunmadığını göstermek kolaydır.

İ l k i n, anlattıklarında herhangi bir yanılmaya düşmedikleri yolunda bize güven verecek ölçüde sağduyusu, eğitimi ve bilgisi olduğu tartışma götürmeyen; başkalarını aldatmağa niyetli olabileceğinden herhangi bir kuşku duyulamayacak ölçüde, şüphe götürmezcesine doğru sözlü; söyledikleri bir yalanın ortaya çıkarılması halinde çok şey kaybedecek derecede insanların gözünde saygınlık ve üne sahip olan; aynı zamanda da yalanlarının ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılacak, herkesin önünde ve dünyanın iyi bilinen bir bölgesinde meydana gelmiş olaylara tanıklık eden, yeterli sayıda insanın tanıklığını yaptığı hiçbir mucize, tarih boyunca, bulunasanlarca görülebilir de, görülmeyebilir de. Bu, onun yapısını ve neliğini değiştirmez. Bir ev veya geminin havalanması görülebilir bir mucizedir. Bir tüyün, rüzgarın bunu yapacak kadar gücü olmadığı zaman, havalanması, bizim bakımımızdan o kadar duyulabilir olmadığı halde aynı derecede gerçek bir mucizedir.

[1] [E ve F basımlarında: Hiçbir tarih kitabında]

maz. Bütün bu şartlar ise insanların tanıklığına tam güvenimizi sağlamak için gereklidir.

İ k i n c i l e y i n : İnsanın doğal yapısında, dikkatle incelenirse, herhangi bir harika hakkında insan tanıklığı yoluyle edindiğimiz güveni çok azaltan bir ilke gözleyebiliriz. Akılyürütmelerimizde genellikle kendimize yol göstermek için kullandığımız kural şudur: Tecrübesini edinmemiş olduğumuz objeler, tecrübesini edinmiş olduklarımıza benzer; en alışageldiğimiz şey her zaman en muhtemel olan şeydir; ve bir kanıtlamalar karşıtlığı bulunan yerde, en çok sayıda geçmiş gözleme dayanan kanıtlamaları tercih etmemiz gerekir. Fakat bu kuralla iş görürken, alışılmamışlığı ve inanılmazlığı olağan düzeyde kalan herhangi bir olguyu rahatlıkla bir kenara ittiğimiz halde, daha öteye gidince, zihin her zaman aynı kuralı gözetmez; tersine tümüyle akıl almaz ve mucizevi bir şey ileri sürüldüğü zaman, olgunun bütün inanırlığını yok etmesi gereken tam bu özellikten ötürü, böylesine bir olguyu daha da rahatlıkla kabul eder. Mucizelerden doğan ş a ş m a ve h a y r e t tutkusu hoş bir duygu olduğundan, kaynağını meydana getiren olayların inanılmasına doğru belirgin bir eğilim sağlar. Ve bu o kadar ileri gider ki, bu zevki doğrudan doğruya duyamayanlar ve kendilerine anlatılan bu mucizevi olaylara inanamayanlar bile, dolaylı olarak ya da yansımayla, bu tatminden pay almaktan yine de çok hoşlanırlar ve başkalarının hayranlığını uyandırmaktan gurur ve zevk alırlar.

Gezginlerin anıları, deniz ve kara canavarları tasvirleri, hayret verici serüvenler, acaip adamlar, garip töreler hakkındaki hikâyeler ne kadar iştahla dinlenir! Fakat dinsel yatkınlık kendisini harika sevgisine bağlarsa, sağduyunun sonu gelir ve insan tanıklığı, bu şartlarda her türlü inandırıcılık iddiasını yitirir. Dinci bir kimse çok coşabilir ve gerçekliği olmayan şeyler gördüğünü hayal edebilir: hikâyesinin yanlış olduğunu bilebilir, ama böylesine kutsal bir davayı ileri götürebilmek için yine de dünyanın en iyi niyetiyle hikâyesinde ısrar edebilir. Veya bu aldanmanın olmadığı yerde bile bu kadar güçlü bir şekilde kışkırtılan boş gurur, bu kimseyi başka şartlar altında öteki insanları etkileyeceğinden daha kuvvetle etkiler; kişinin kendi çıkarı da aynı güçte bir etki yapar. Bu kişinin sınayıcıları onun verilerini incelemeğe yeterli

yargıgücüne sahip olmayabilirler, genellikle de olmazlar: sahip oldukları kadarını da, bu anlaşılmaz ve esrarengiz konularda ilke gereği terkederler: ya da yargıgüçlerini kullanmağa çok istekli olsalar da, tutku ve aşırı uyarılmış bir hayalgücü onun işlemlerinin düzenliliğini bozar. Onların kanağanlıkları dincinin cüretini artırır ve bu cüret onların kanağanlıklarına baskın çıkar.

Güzel konuşma, en yüksek perdesinde olunca, akla veya düşünmeye çok az yer bırakır; tümüyle hayale ve heyecanlara hitap ederek, istekli dinleyicileri büyüler ve anlama yetilerine egemen olur. Bereket bu perdeye çok ender ulaşır. Fakat bir TULLIUS'un ROMALI dinleyiciler, ya da bir DEMOSTHENES'in ATİNALI dinleyiciler üzerinde güçlükle yaptığı etkiyi her K a p u ç i n keşişi, her gezici ya da yerli öğretmen, insanlığın çoğunluğu üzerinde, üstelik böylesine kaba ve bayağı tutkulara dokunarak daha da yüksek bir derecede yapabilir.

[1] Bütün çağlarda ya zıt delillerle açığa vurulan ya da saçmalıklarıyle kendi kendilerini açığa vuran bir çok sahte mucize, kehanet ve doğaüstü olay, insan cinsinin olağanüstüne ve harikaya güçlü yatkınlığını yeterince ispat eder ve bütün bu cins hikâyelere karşı bir kuşku doğurması gerekir. Bu, en günlük ve en inanılır olaylarda bile, doğal düşünme tarzımızdır. Sözgelişi; özellikle kırsal bölgelerde ve taşra kasabalarında evlilik haberleri kadar kolaylıkla çıkarılan ve hızla yayılan başka bir haber çeşidi yoktur; birbirinin dengi iki genç birbirlerini iki kere görmeye görsünler, mahalleli onları hemen başgöz ediverir. Böylesine ilgi çekici bir haberi vermenin, yaymanın ve onun müjdecisi olmanın zevki, işi herkese duyurur. Ve bu durum o kadar iyi bilinir ki, aklı başında hiçbir insan daha büyük delillerle doğrulanmadıkça, bu haberlere kulak asmaz. Aynı tutkular değil midir insanların çoğunluğunu dinsel mucizelere en büyük heyecan ve güvenle inanmağa ve onları anlatmağa iten?

Ü ç ü n c ü l e y i n : Bütün doğaüstü ve mucizevi hikayelerin genellikle cahil ve barbar uluslarda görülmeleri, bunlara karşı güçlü bir öndüşünce oluşturur; ya da herhangi bir uygar halk bunları kabul etmiş ise, bu

[1] [Bu paragraf, E'den F'ye kadarki basımlarda not olarak yer almaktadır.]

halkın bu hikâyeleri, öteden beri kabul edilegelmiş kanıların her zaman yanısıra gelen o çiğnenemez yaptırım ve yetke ile ileten cahil ve barbar atalarından edinmiş oldukları görülür. Bütün ulusların ilkçağlarının tarihlerini gözden geçirirsek, kendimizi yeni bir dünyaya düşmüş sanabiliriz: Burada sanki doğanın bütün düzeni bozulmuştur ve her element işlemlerini, şimdikinden farklı bir tarzda yapar. Savaşlar, ihtilâller, salgın hastalıklar, açlık ve ölüm hiçbir zaman tecrübesini edindiğimiz doğal nedenlerin etkileri değildir. Harikalar, gelecekle ilişkili belirtiler, kehanetler, yargılar, aralarına karışmış üç-beş doğal olayı iyiden iyiye örter. Fakat sayfaları çevirdikçe, aydınlanmış çağlara yaklaştığımız oranda, bunlar gitgide seyrekleştiğinden, çok geçmeden öğreniriz ki, ortada esrarengiz veya doğaüstü bir şey yoktur; bütün bunlar insanın harikaya gösterdiği alışılmış eğilimden çıkmadır, ara ara sağduyu ve öğrenimle engellense bile, bu eğilimin insanın doğal yapısındaki kökleri de büsbütün kazınamaz.

Aklı başında bir okuyucu bu hayret verici tarihçileri okuduktan sonra diyebilir ki, böylesine harika olayların günümüzde hiç olmaması pek acaip. Ama, insanların her çağda yalan söylemeleri hiç de acaip değildir herhalde. Bu zaafın yeteri kadar örneklerini, eminim, siz de görmüşsünüzdür. Bütün bilge ve aklı başında olanlarca hor görüldüğünden, sonunda avamın bile bir yana bıraktığı harikalarla ilgili böyle birçok hikâyelerin uydurulduğunu siz de işitmişsinizdir. Emin olun ki, böylesine korkunç yüksekliklere ulaşarak serpilen bu ünlü yalanlar buna benzer bir şekilde başladılar, fakat daha elverişli bir toprağa ekildiklerinden, nerede ise anlattıkları kadar büyük harikalar olarak geliştiler.

Şimdi unutulduğu halde bir zamanlar o kadar ünlü olan şu[1] sahte peygamber ALEKSANDROS'un, sahtekârlığının ilk düzenini, LOUKIANOS'un anlattığına göre, halkın son derece cahil, aptal ve en kaba aldatmacaları bile yutmağa hazır olduğu PAPHLAGONİA'da kurması çok akıllıca bir politika idi. Uzakta bulunan ve konuyu üzerinde durmağa değer görecek kadar zayıf olan kimselerin daha sağlam bilgiler edinme fırsatı yoktur. Hikâyeler onlara yüzlerce yandurumla büyültülmüş olarak ulaşır. Alıklar aldatmacayı yaymakta çok gayretlidirler; bil-

[1](E'den P'ye kadar ki basımlarda: kurnaz düzenbaz)

ge ve okumuşlar ise, genellikle aldatmacanın açıkça yanlışını çıkaracak belirli olguları öğrenmek gereğini duymadan, saçmalığına gülmekle yetinirler. Ve işte böylece yukarıda adı geçen sahtekâr, cahil PAPHLAGONIA'LILAR'dan yola çıkarak, YUNAN filozoflarından ve ROMA'nın en önde gelen, seçkin kişilerinden bile taraftar toplama olanağını buldu; dahası, bir askeri harekâtın başarısını aldatıcı kehanetlerine bağlatacak kadar, bilge imparator MARCUS AURELIUS'un güvenini kazandı.

Bir sahtekârlığı cahil bir halk arasında başlatmanın kazançları o kadar büyüktür ki, aldatmaca bir halkın çoğunluğuna kabul ettirilemeyecek kadar kaba olsa bile (ki az da görülse bu bazen olur), uzak ülkelerde başarı kazanma olasılığı, ilk düzenin, sanatları ve bilgisi ile ün salmış bir kentte kurulmuş olmasına oranla daha büyüktür. Bu barbarların en cahil ve en barbar olanları haberi ülke dışına taşırlar. Yurttaşlarından hiçbirisinin, dışarıyla, aldatmacaya karşı çıkacak ve onu ezecek kadar geniş ilişkileri veya yeterli saygınlığı ve yetkileri yoktur. İnsanların harikaya olan eğilimleri kendisini göstermek için tam fırsatını bulur. Ve böylece ilk başlatıldığı yerde mümkün her bakımdan yalanlanan bir hikâye, bin mil ötede gerçek diye görülecektir. Fakat ALEKSANDROS ATİNA'da oturuyor olsaydı bu ünlü bilgi pazarının filozofları bütün ROMA İmparatorluğuna bu konu hakkındaki düşüncelerini hemen yayarlar ve böylesine yüce bir yetke tarafından desteklenen, aklın ve güzel sözün tüm gücü ile ortaya konan bu düşünceler insanların gözlerini iyice açardı. Doğrudur; tesadüfen PAPHLAGONİA'ya uğrayan LOUKİANOS bu önemli görevi yerine getirme fırsatını bulmuştur. Fakat çok istenecek birşey olduğu halde, her ALEKSANDROS her zaman aldatmacalarını ortaya çıkaracak ve açığa vuracak bir LOUKİANOS ile karşılaşmaz. [1]

Harikaların inanılırlıklarını azaltan bir dördüncü sebep olarak şunu ekleyebilirim: hiçbir harikada, hatta açıkça ortaya çıkarılmış olanlar da bile, bir tanıklık

[1] [E'den P'ye kadarki basımlarda şu dipnot vardır: Bu noktada belki, ALEKSANDROS hakkındaki fikirlerimi, yalnızca, onun açıkça düşmanı olan LOUKİANOS'un anlattıklarına dayatıyorum ve acele karar veriyorum diye itiraz edilebilir. Gerçekten gönül isterdi ki ALEKSANDROS'un müritleri ve suç ortakları tarafından yayılan hikâyelerden bazıları günümüze kadar kalmış olsun. Günlük hayatta bile, aynı adamın kişiliğinin ve yaptıklarının dost ile düşman tarafından çizilen tasvirleri arasındaki karşıtlık, dünyadaki herhangi iki ayrı adamın tasvirleri arasındaki kadar kuvvetlidir. Bu dini meselelerde ise, sözgelişi ALEKSANDROS ve AZİZ PAULUS arasında bu karşıtlık daha da güçlüdür. AZİZ PAULUS'un dini kabul edişi ve havariliği üzerine, bakınız: Sayın GILBERT WEST'e Yazılan Bir Mektup.]

yoktur ki, sınırsız sayıda tanık tarafından aksi söylenmesin; öyle ki, mucize, tanıklığın inanırlığını yok etmekle kalmaz, tanıklık da kendi kendini yok eder. Bunu daha anlaşılır kılmak için şunu düşünelim: din konularında farklı olan her şey karşıttır, eski Roma, Türkiye, Siam ve Çin dinlerinin hepsini birden, herhangi bir sağlam temele oturtmak imkânsızdır. Öyleyse bu dinlerden herhangi birinde olduğu iddia edilen bir mucizenin (ve hepsi de mucizelerle doludur) dolaysız amacı, atfetildiği sistemi yerleştirmek ise; ondaki aynı kuvvet, ama daha dolaylı olarak, başka bütün sistemleri yıkmağa da yönelir. Rakip bir sistemi yok ederken, o sistemin dayandığı mucizelerin geçerliliğini de yıkar; öyle ki, farklı dinlerin bütün harikaları zıt olgular olarak ve bu harikaların delilleri de, zayıf olsun güçlü olsun, birbirlerinin karşıtı olarak görülmelidir. Bu akılyürütme yöntemine göre MUHAMMED veya izleyicilerinin herhangi bir mucizesine inandığımız zaman, delil olarak elimizde birkaç barbar ARAP'ın tanıklığı vardır: Öte yandan TITUS LIVIUS; PLOUTHARKHOS, TACITUS ve kısacası kendi belirli dinlerinin herhangi bir mucizesini anlatan YUNAN, ÇİN ve ROMA KATOLİK yazar ve tanıklarının yetkilerine bakarken, bunların tanıklıklarına, MUHAMMED'in bir mucizesinden söz ederek kendi anlattıkları mucize konusundaki kesinlikle mucizeyi yalanlar olsalardı, onlara nasıl bir gözle bakacak idiysek, öyle bakmalıyız. Bu kanıtlamanın aşırı ince olduğu, kılı kırk yardığı düşünülebilir; ama gerçekte bu kanıtlama, bir adama suç yükleyen iki tanığa olan güvenin suçun işlendiği söylenen anda adamın iki yüz fersah uzakta olduğunu ileri süren başka iki tanığın tanıklığı ile yok olduğunu kabul eden yargıcın akılyürütmesinden farklı değildir.

Bütün puta tapanların tarihinde tanıklığı en iyi yapılmış mucizelerden biri TACITUS'un anlattığı, imparator VESPASIANUS'un işlediği mucizedir. İSKENDERİYE'de kendilerine görünerek tedavileri için imparatora başvurmalarını buyuran tanrı SERAPİS'in buyruğuna uyarak, VESPASIANUS, kör bir adamı tükürüğü ile, topal bir adamı da ayağını dokundurarak iyileştirmiştir. Hikâye

bu büyük tarihçide görülebilir;[1] burada her yandurum tanıklığa ağırlık sağlar gibidir ve bugün biri yanlışlığı ortaya konmuş bu putperest batıl inancın delillerini savunmağa ilgi gösterecek olsa, hikâye, kanıtlamanın ve güzel sözlerin olanca gücü ile baştan sona gözler önüne serilebilir. İşte, hayatı boyunca arkadaşları ve emrindekilerle dostça konuşup görüşmüş ve hiçbir zaman İSKENDER ile DEMETRİOS'un takındığı olağanüstü kutsallık havalarına önem vermemiş, böylesine yüce bir imparatorun ciddiliği, sağlamlığı, olgun yaşı ve dürüstlüğü. İşte, açık ve doğru sözlülüğü ile tanınmış çağdaş bir yazar, üstelik belki de Eskiçağın en büyük ve en derin dehası olan tarihçi; kanağanlıktan da o kadar uzak ki, tam tersi dinsizlik ile tanrısızlık ithamları altında. İşte, tarihçinin, hikâyesini anlatmakta tanıklıklarına güvendiği kişiler; pekâla tahmin edebileceğimiz gibi, yargı gücü ve doğru sözlülükleriyle tanınan, olgunun görgü tanıkları olan ve FLAVIUS'lular ailesi iktidardan uzaklaştırıldıktan bir yalanın karşılığında ödül veremeyecek duruma düşürüldükten sonra da tanıklıklarını doğrulayan kişiler. *Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.* Buna bir de olguların, anlatıldığı şekliyle, kamunun gözü önünde olup bitmiş bulunduğunu eklersek, böylesine kocaman elle tutulur bir yalan için daha güçlü bir delilin düşünülemeyeceği ortaya çıkar.

Bir de Kardinal DE RETZ'nin anlattığı, hatırlanmağa da, ele alınmağa da değer bir hikâye vardır. Bu entrikacı siyaset adamı düşmanlarının elinden kurtulmak için İSPANYA'ya kaçtığı zaman, ARAGON'un başkenti ZARAGOZA'dan geçer; burada, katedralde [2]yedi yıl kapıcılık yapmış ve şehirde bu kiliseye gidip gelen herkes tarafından iyi tanınan bir adamı ona gösterirler. Adam uzun zaman ortalıkta bir bacağı kesik olarak gezmişti; ama sonradan bacağının kesildiği yeri kutsanmış yağla ovarak, bu uzvunu yeniden kazanmıştı;[3] Kardinal onu iki bacaklı olarak gördüğünü söylüyor. Kilisenin bütün görevlileri mucize konusunda yemin verir; olgunun doğrulanması için kent halkına başvurulur ve Kardinal halkın mucizeye

[1] Hist. Lib. V. Cap. 8. SUETONIUS. vita VESPASIANUS 7'de hemen hemen aynı hikâyeyi anlatır [Suetonius atfı F basımının yanlış-doğru cetveline konmuştur.]

[2] [E'den N'ye kadarki basımlarda: yirmi yıl]

[3] [E ve F basımlarında bunun yerine şu cümle vardır: ve Kardinal bacağı incelediğinde bunun, öbürü gibi, sahici ve doğal bir bacak olduğunu gördü.]

ateşli bir şekilde bütünüyle inandığını görür. Burada da anlatıcı, harika sayılan olayın çağdaşıdır, büyük deha sahibi olduğu kadar inançsız ve fazla serbest ahlâklıdır; mucize bir düzmeceye izin vermeyecek derecede ö z e l bir niteliktedir ve sayıları kabarık olan tanıkların hepsi, olgunun görgü tanıklarıdır. Ve delilin gücüne çok katkıda bulunan ve bu durumda şaşkınlığımızı belki de iki misline çıkaran şey, hikâyeyi anlatan Kardinal'in kendisinin hikâyeye pek güven beslememesi, dolayısıyle de bu kutsal düzmecede bir payı bulunduğu kuşkusunu uyandırmamasıdır. Kardinal haklı olarak düşünüyordu ki, böyle bir olguyu reddetmek için, tanıklığın aksini ispat etmek ve yanlışlığını, onu ortaya çıkaran düzenbazlığa ve kanağanlığa kadar izlemek gerekmez. Biliyordu ki, bu izlemenin, herhangi kısa bir zaman geçtikten, biraz uzaklaştıktan sonra bile yapılması tamamıyle imkânsız olduğuna göre, aynı şekilde, kişi orada bizzat hazır bile olsa, insanların çoğunluğunun yobazlığı, cahilliği, hilebazlığı ve edepsizliği yüzünden, son derece güçtür. Dolayısıyle, doğru akılyürüten bir insan olarak, böyle bir delilin daha ortaya konuşunda sahtekârlık taşıdığı ve herhangi bir insan tanıklığının desteklediği bir mucizenin tartışma konusundan, çok alay konusu olmağa elverişli bulunduğu sonucuna vardı.

Fransa'da kutsallığına halkın bu kadar uzun zaman aldandığı ünlü JANSENİST Abbé PARİS'nin mezarı üzerinde görüldüğü söylenen mucizelerden daha çoğu bir tek kişiye hiçbir zaman atfedilmemiştir herhalde. Her yerde, hastaların iyileşmesinden, sağırların kulaklarının ve körlerin gözlerinin açılmasından bu kutsal yatırın alışılmış etkileri imiş gibi söz ediliyordu. Fakat daha da olağanüstü olan şu ki, mucizelerden bir çoğu, tartışılmaz doğrulukta yargıçlar önünde ve sözüne güvenilir seçkin tanıklarca doğrulanarak, bilgide ileri bir çağda ve dünyanın en başta gelen sahnesinde, anında tespit edilmişti. Bu kadarla da kalmıyor: Bunların hikâyesi yayımlandı ve her yere dağıtıldı; Je s u i t l e r de, sivil idare tarafından desteklenen okumuş kişilerden oluşan bir topluluk ve bu mucizelerin adına yapıldığı söylenen inançların kararlı düşmanları oldukları halde, bu mucizeleri hiçbir zaman açıkça reddetmeği ya da bunların yanlışlığını açığa vurmağı başaramadılar.[1] Başka nere-

[1] Bu kitap, PARİS meclisi üyesi ya da yargıcı, ünlü ve kişilik sahibi bir kişi olan Monseigneur MONTGERON tarafından yazılmıştır. Kendisi bu davanın

de bir tek olguyu doğrulamakta birleşen bunca yanduru bulabiliriz? Ve böylesine kalabalık bir tanıklar ordusunun karşısına çıkmak için anlattıkları olayların

X BÖLM.

II. PARÇA

kurbanı olmuştur ve kitabı yüzünden şimdi bir yerlerde zindanda yattığı söylenmektedir.

Üç ciltlik (Recueil des Miracles de l'Abbé PARIS denileri) bir başka kitap vardır ki, bu mucizelerden birçoğunun hikâyesini anlatır; her birinin başında da çok iyi yazılmış önsözler vardır. Ancak, bunların başından sonuna dek, İsa Efendimiz ile Abbé'nin mucizelerinin saçma bir karşılaştırılması uzayıp gider: İddia edilen de, Abbé'nin mucizeleri ile ilgili delilin İsa Efendimizin mucizelerinin delilline eşit olduğudur: Sanki insanların tanıklığı, tanrısal esinle yazmış yazarların kalemlerini yöneten Tanrının tanıklığı ile karşılaştırılabilirmiş gibi. Gerçekten bu yazarların söylediğine sadece insan tanıklığı gözü ile bakılırsa, FRANSIZ yazarının karşılaştırmasında çok ölçülü olduğunu söylemek gerekir; zira bir ölçüde akla uygun görünebilecek şekilde, JANSENİST mucizelerin, delil ve inanılırlık bakımından ötekinin mucizelerini çok aştığını ileri sürebilirdi. Aşağıda anlatılanlar bu kitaba konulmuş olan sahici belgelerden çıkarılmıştır.

Abbé PARIS'nin birçok mucizesi, sağlam ve yetenekli karakteri düşmanları tarafından bile tartışılmayan Kardinal NOAILLES'in önünde, PARIS'in resmi çevrelerinde veya Piskoposluk kurulunda tanıklar tarafından dolaysız olarak ispatlanmıştır.

Kendisinden sonra başpiskopos olan [1] kişi, Jansenistlere de düşmandır ve kurul tarafından o makama da bu yüzden yükseltilmiştir. Yine de, Paris'in 22 «rector» ya da curé'si, sonsuz içtenlikle, ondan bu mucizeleri incelemesini istediler; bunların bütün dünyaca bilindiğini ve su götürmezcesine kesin olduğunu ileri sürdüler, ama başpiskopos bilgelik göstererek bundan kaçındı.

MOLİN'ciler, bunlardan birini, Mademoiselle FRANC'la ilgili olanını, yalanlayarak, mucizeleri gözden düşürmeği denedi ancak, tuttukları yol birçok yönleri ile, özellikle de sadece kendilerinden yana çektikleri birkaç Jansenistin tanıklığını naklettikleri için, dünyanın en uygunsuz yolu olması bir yana, çok geçmeden, sayıları yüzyirmiye ulaşan, bir çoğu PARİS'in güvenilir kişilerinden olan ve mucizeyi gördüklerine yemin eden yeni bir tanıklar ordusuna bastırıldılar. Bunu meclise yapılan ciddi ve içten bir başvuru izledi. Ancak yetkililer meclisin bu işe karışmasını yasakladı. Ve sonunda görüldü ki, insanların üstün heyecan ve coşkunlukla yanıp tutuştuğu yerde, en büyük saçmalığın saflarına katılmayacak kadar güçlü bir insan tanıklığı yoktur: Ve durumu bu bakımdan incelemeğe ve tanıklıkta belirli tek tek bit yenikleri aramağa girişecek kadar akılsız olanların çaresiz kalmaları hemen hemen kaçınılmazdır. Böyle bir karşılaşmada yenik düşmek için düzmecenin gerçekten pek zavallı olması gerekir.

Bu zamanlarda FRANSA'da olan herkes, uyanıklığı, derin görüşlülüğü, çalışkanlığı ve geniş kavrayışından çok söz edilmiş olan lieutenant de Police Monseigneur HERAUT'nun ününü işitmiştir. Makamının özü gereği, gücü hemen hemen mutlak olan bu yargıca, bu mucizelerden söz edilmesinin engellenmesi veya onları yalanlaması için tam yetki verilmişti; o da, sık sık tanıkları ve sözü edilen kimseleri yakalar ve sorguya çekerdi: Ancak mucizelere karşı doyurucu hiçbir sonuca ulaşamadı.

Mademoiselle THIBAUT davasında ünlü DE SYLVA'yı bu kızı muayene etmekle görevlendirdi. Hekimin verdiği ifade çok ilginçtir: Kızın tanıkların ispatladığı kadar hastalanmış bulunmasının, bu kadar kısa zamanda, muayene sırasında görüldüğü kadar sağlıklı duruma gelmesinin imkânsızlığından dolayı, mümkün olamayacağını ileri sürdü. Hekim aklı başında her adam gibi nedenlere dayanarak akılyürütüyordu; oysa karşı taraf olayın bütünüyle bir mucize, hekimin ifadesinin de bunun en iyi ispatı olduğunu söyledi.

MOLİN'ciler kendilerini acıklı bir ikilem içinde buldular. Bir mucizeyi ispatlamak için insan tanıklığının mutlak yetersizliğini ileri sürmeğe cesaret edemiyorlardı. Bu mucizelerin büyücülük ve şeytan işi olduğunu söylemekten başka bir şey yapamıyorlardı. Fakat onlara, bunun eski Yahudilerce başvurulan bir yol olduğu söyleniyordu.

Kralın buyruğuyle Kilise kapatılınca hiçbir JANSENİST mucizelerin sona ermesini açıklamakta güçlük çekmedi: Bu olağanüstü etkileri üreten, mezara el sürmekti; hiç kimse mezara yaklaşamayınca da hiçbir etki beklenemezdi.

[1] [Bay de Ventimille - yay.]

mutlak imkânsızlığından veya mucizevi yapısından başka elimizde ne var? Ve yalnız başına bu, bütün aklı başında kimseler için yeterli bir yadsıma olarak görülecektir herhalde.

Bazı durumlarda, PHİLİPPOİ ya da PHARSALA savaşlarını anlatırken, bazı insan tanıklıkları yüksek güç ve inanırlılık taşıyor diye, her türlü tanıklığın her durumda eşit güç ve inanılırlık taşıması gerektiği sonucunu çıkartmak doğru olur mu? Tutalım ki CAESAR ve POMPEIUS taraflarının ikisi de, bu savaşlarda kendilerinin galip çıktığını iddia etmiş, her iki hizbin tarihçileri de, birörnek şekilde, üstünlüğü kendi taraflarına maletmiştir. İnsanlık bu kadar uzaktan nasıl birinden birinde ka-

Aslında, Tanrı duvarları hemencecik yıkabilirdi; ama o, kendi buyruklarının ve işlerinin efendisidir ve bunları açıklamak bize düşmez. Tanrı koç boynuzu borular ötünce yıkılan ERİHA kenti gibi her kenti yerle bir etmedi; Ermiş PAULUS'unki gibi de her havarinin zindanını yıkıp açmamıştı.

Duc de CHATILLON gibi FRANSA'nın en yüksek düzey ve ailesinden olan bir dük ve bey bile, birkaç yıl evinde belirgin ve elle tutulur bir hastalık çeken bir uşağın mucizevi bir şekilde iyileşmesinin tanıklığını yapar.

Son olarak şunu belirtmek isterim ki, bu düzmecelere tanıklık eden FRANSIZ din adamlarından, özellikle PARİS «rector»ya da curé'lerinden, yaşayış ve tutumlarında ölçülü olmaları bakımından daha ünlü din adamları yoktur.

PORT-ROYAL'daki efendilerin bilgisi, dehası, dürüstlüğü ve rahibelerin ağırbaşlılığı AVRUPA'nın bir başından bir başına sözü edilen şeylerdi. Oysa hepsi, olağanüstü yetenekleri kadar hayatının yüceliği de iyi bilinen ünlü PASCAL'ın yeğeni ile ilgili bir mucize hakkında tanıklıkta bulunurlar.[1] Ünlü RACINE bu mucizeyi ünlü PORT-ROYAL tarihinde anlatır ve hikâyesini, hepsi şüphe götürmez güvenirliğe sahip bir sürü rahibe, rahip, hekim ve meslek adamının verebileceği bütün ispatlarla destekler. Birkaç yazar, özellikle TOURNAY piskoposu, bu mucizenin o kadar kesin olduğunu düşünmüştür ki, tanrıtanımazları ve bir-düşünürleri yalanlamakta kullanmıştır. PORT-ROYAL'a karşı son derece önyargılı olan FRANSA kalp-Kraliçesi, mucizeyi incelemesi için kendi hekimini gönderdi; hekim mucizeye kesinlikle inanmış olarak döndü. Kısacası, bu doğaüstü tedavi o kadar itiraz edilemez bir duruma geldi ki, bu ünlü manastırı, JESUITLER'in yıkma niyetlerinden bir süre için kurtardı. Bir aldatmaca olsaydı, böylesine keskin görüşlü ve güçlü hasımlar tarafından muhakkak ortaya çıkarılırdı ve düzenleyicilerinin yıkımını hızlandırırdı. Böylesine iğrenç malzemelerle korkunç bir kule yükseltmeleri işten bile olmayan bizim dincilerimizin eline geçseydi, bunlardan ve sözünü etmediğim daha bir çok yandurumdan nasıl da kocaman bir yapı yükseltiverirlerdi! PASCAL'ın, RACINE'in, ARNAUD'nun, NICOLE'un yüce isimleri başlardı kulaklarımıza dolmağa... Ama eğer akılları varsa, mucizenin kendisini, derlediklerinin içinde diğer bütün parçalardan bin kere daha değerli diye benimseseler daha iyi ederler. Hem bu, amaçlarına çok iyi hizmet edebilir. Çünkü gerçekte bu mucize, sahici kutsal dalın bir kutsal dikeninin dokunmasıyle meydana gelmiştir, ki bu kutsal dal kutsal taçın kutsal bir parçasıdır, bu da, v.s., v.s. [Bu not metne F basımında eklenmiştir.].

[1] [F basımı şunu ekler: Aslında PASCAL da buna ve hakkında malumat sahibi olmak fırsatı daha az olan mucizeler inanırdı. Hayatı'na bakınız. F basımı notu burada keser]

rar kılabilirdi? HERODOTOS veya PLOUTARKHOS tarafından anlatılan mucizeler ile MARİANA, BEDE veya başka herhangi bir keşiş tarihçinin aktardıkları arasındaki karşıtlık bir o kadar kuvvetlidir.

Bilge kişi, aktarıcının —aktarılan, ister ülkesini, ailesini veya kendisini yüceltsin isterse de herhangi bir başka yolla doğal eğilimlerine ve yatkınlıklarına uygun düşsün— tutkusunu pohpohlayan her aktarmayı çok akademik bir inançla karşılar. Fakat yüce görev yüklenmiş bir kişi, bir peygamber, göklerden inmiş bir elçi olarak ortaya çıkmaktan daha ayartıcı bir şey olabilir mi? Kim, böylesine ulu bir özelliğe ulaşmak için birçok tehlikeye ve zorluğa göğüs germez? Ya da boş gurur ve tutuşmuş bir hayalgücünün yardımıyle, bir insan, ilk önce kendi kendisini inandırıp aldatmacaya ciddi olarak katılmışsa böylesine kutsal ve değerli bir dava için dindarca dümenler çevirmekten hiç kaçınır mı?

Burada en ufak kıvılcım en büyük yangın haline gelebilir; çünkü malzeme tutuşmağa her zaman hazırdır. Şu avidum genus auricularum, aç gözlü kalabalık[1], batıl inançları okşayan ve hayretten hayrete düşüren ne varsa, incelemeden oburca yutar.

Bu tür nice hikâye her çağda, daha doğuşlarında açığa vurulup söndürülmüştür? Daha nicesi bir süre ün kazanmış ve sonradan umursamazlığa, unutulmağa mahkûm olmuştur? Öyleyse bu gibi haberlerin etrafta uçuştuğu yerlerde fenomenin çözümü açıktır; bunun hesabını bilinen ve doğal olan kanağanlık ve aldanma ilkeleriyle verdiğimiz zaman, düzenli tecrübe ve gözleme uygun olarak yargıda bulunuruz. İmdi, böylesine doğal bir sonuca baş vuracak yerde, doğanın en yerleşik kanunlarının mucizelerle çiğnenmesine izin mi verelim?

Özel, hatta, genel tarihteki herhangi bir sahtekârlığı, olup bittiği söylenen yerde açığa çıkarmanın, hele olay yeri biraz olsun uzaktaysa, ortaya çıkarmanın, güçlüğünü belirtmem gerekmez. Kullanabildiği bütün yetke, dakiklik ve yargı gücü ile bir yargıçlar kurulu bile en yakın geçmişte yapılan eylemlerde doğruyu yanlıştan ayırmada sık sık çaresiz kalır. Fakat iş, günlük çekişme, tartışma ve uçurulan söylentiler yönteminin eline bırakılırsa, özel-

[1] LUCRETIUS iv...594 [Bu atıf F basımında eklenmiştir; yanlış çeviri de M basımında metne sokulmuştur.]

likle de insanların tutkuları her iki yanda da yer alıyorsa, konu hiçbir zaman karara bağlanamaz.

Yeni dinlerin başlangıçlarında bilge ve okumuş kişiler konuyu dikkatlerine ve ilgilerine değmeyecek kadar önemsiz sayarlar. Daha sonraları da, aldatılmış kalabalığın aklını başına getirmek için aldatıcıyı açığa vurmak istedikleri zaman, iş işten geçmiş, konuyu açığa çıkarabilecek belgeler ve tanıklar geriye getirilemeyecek şekilde yok olmuş olur.

Haberi verenlerin tanıklıklarından çıkarılanlardan başka açığa vurma yolu kalmaz; bunlar da, aklı başında olanlar ve bilenler için her zaman yeterli olduğu halde, genel olarak avamın anlayamayacağı kadar incedir.

O halde, bütünüyle mesele şimdi öyle görünüyor ki, hangi çeşitten olursa olsun bir mucizeye yapılan[1] tanıklıkların hiçbiri hiçbir zaman bir ihtimal bile olmamıştır; nerede kaldı ki bir ispat olsun. Bir ispat olduğu kabul edilse bile bu ispat, bir başka ispat tarafından çelinir ki, bu karşıt ispat, kabul ettirilmesi istenen olgunun kendi yapısından çıkmadır. İnsan tanıklığına inanılırlık veren sadece tecrübedir ve yine aynı tecrübedir ki, doğa kanunları hakkında bize güven verir. Öyleyse, bu iki cins tecrübe zıt oldukları zaman, bize kalan tek şey, birini diğerinden çıkarmak ve geri kalanın sağladığı güvenle, ya bu yanda ya da öbür yanda bir kanıyı benimsemektir. Ancak, burada açıklanan ilkeye göre, halk dinleri söz konusu olunca, bu çıkarma tam bir ortadan silinme demektir; bu yüzden de şunu bir kural olarak ortaya koyabiliriz: Hiçbir insan tanıklığı bir mucizeyi ispat edecek ve onu böyle bir din sisteminin haklı bir temeli yapacak kadar kuvvete sahip olamaz.

[2] Burada getirilen sınırlamaya dikkati çekmek isterim: dedim ki, bir mucize, bir din sisteminin temeli haline getirilecek şekilde ispat edilemez. Kabul ediyorum ki, başka şekillerde, insan tanıklığının ispat teşkil edeceği mucizeler veya doğanın alışılmış akışının çiğnenmeleri olabilir; ancak bütün tarih kayıtlarında böyle bir şey bulmak belki de imkânsız olacaktır. Böylece, tutalım ki, bütün dillerde, bütün yazarlar, 1600 yılı Ocak

[1] [E ve F basımlarında: hiçbir tanıklığın hiçbir zaman bir ihtimal bile olması mümkün değildir.]

[2] [Bu ve sonraki üç paragraf E'den F'ye kadarki basımlarda dip not olarak verilmektedir.]

ayının ilk gününden başlayarak sekiz gün bütün dünyanın tam bir karanlık içinde kaldığı üzerinde anlaşıyor; bu olağanüstü olayın rivayeti halk arasında hâlâ güçlü; yabancı ülkelerden dönen bütün gezginler en ufak bir değişiklik ya da çelişme olmaksızın, aynı rivayetin haberini getiriyor; açıktır ki, günümüzün filozoflarının olgudan şüphe etmek yerine, onu kesin olarak kabul ederek nedenlerini araımaları gerekir. [1]Doğanın çürümesi, bozulması ve ayrışması bunca anolojiye bakarak ihtimal verebileceğimiz bir olaydır; bu felâketin bir habercisi gibi görünen herhangi bir fenomen de, bu konudaki tanıklık çok yaygın ve birörnek ise, insan tanıklığının uzanabileceği sınırlar içine girer.

Fakat tutalım ki, İNGİLTERE tarihini yazan bütün tarihçiler Kraliçe ELİZABETH'in 1600 yılı Ocak ayının ilk günü öldüğü üzerinde ve ölümünden hem önce hem de sonra, onun düzeyindeki kişiler için alışılmış olduğu gibi, hekimleri ve saraydaki kişiler tarafından görüldüğü, halefinin kabul edilip parlamento tarafından ilân edildiği ve bir ay gömülü kaldıktan sonra yeniden ortaya çıktığı, tahta yeniden oturduğu ve İNGİLTERE'yi daha üç yıl yönettiği üzerinde anlaşmış olsunlar: İtiraf etmeliyim ki bunca garip yandurumun birarada bulunmasına çok şaşarım, ama bu kadar mucizevi bir olaya inanmağa en ufak bir eğilimim olmaz. Kraliçenin sözde ölümünden ve bunu izleyen siyasal olaylardan şüphe etmem: Bunun, sadece sözde bir ölüm olduğunu; gerçek olmadığını, olamayacağını ileri sürerim. Böylesine önemli bir olayda dünyayı aldatmanın imkânsızlığa varan güçlülüğünden; bu ünlü kraliçenin bilgeliği[2] ve sağlam yargıgücü yanında bu kadar zavallı bir aldatmacadan elde edebileceği yararların çok az, ya da hiç düzeyinde oluşundan dem vurarak yapacağımız itirazlar boşuna olur: Bunların hepsi beni şaşırtabilir; ama yine de size derim ki, insanların düzenbazlığı ve budalalığı o kadar yaygın fenomenlerdir ki, doğa kanunlarının bu kadar göze batıcı bir çiğnenişini kabul etmektense, bu iki fenomenin birarada bulunuşu sonucu en olağanüstü olayların ortaya çıkacağına inanırım daha iyi.

Fakat bu mucize herhangi bir yeni din sistemine bağlıdiye görülürse; insanlara, çağlar boyu, bu cins saçma hikâyeler o kadar çok yutturulmuştur ki, bu yandurumun kendisi bile elimizdekinin bir aldatmaca olduğu-

[1] [Bu cümle metne K basımında eklenmiştir.]

[2] [E'den P'ye kadarki basımlarda: ve sağlamlığı]

nun tam bir ispatı olabilir ve sağduyu sahibi bütün insanlarca olguyu bir kenara atmaya hatta onu daha çok incelemeksizin bir kenara atmaya yeter. Mucizenin atfedildiği Varlık bu durumda Tanrı da olsa, mucize bundan dolayı bir nebze daha muhtemel olmaz; çünkü böylesine bir Varlığın sıfatlarını ve eylemlerini, onun, doğanın alışılmış akışında ortaya çıkardıklarından edindiğimiz tecrübeden başka bir şekilde bilmemiz imkânsızdır. Bu bizi yine de geçmiş gözlemlerle başbaşa bırakır ve hangisinin daha mümkün ve muhtemel olduğu üzerine yargıya varabilmek için, insanların tanıklarında hakikatin çiğnenmesi durumları ile doğa kanunlarının mucizelerle çiğnenmesi durumlarını karşılaştırmamızı gerektirir. Dinsel mucizelerin tanıklıklarında hakikatin çiğnenmesi başka herhangi bir olgu sorunundakine göre daha yaygın olduğundan bunun, dinsel tanıklıkların inanırlığını hatırı sayılır derecede azaltması ve ne kadar özentili bir iddiaya bürünmüş olursa olsun, bu gibi tanıklıkların yüzüne bile bakmamak yolunda genel bir karara varmamızı sağlaması gerekir.

[1] Lord BACON aynı akılyürütme ilkelerini benimsemiş görünmektedir. «Her türlü canavarın ve harika üreme veya ürünlerin, tek kelimeyle doğadaki her yeni, ender ve olağanüstü şeyin bir derlemesini ya da özel tarihini yapmalıyız.» diyor. «Fakat hakikatten uzaklaşmamak için bu, en dikkatli bir inceleme ile yapılmalıdır. Herşeyden önce LIVIUS'un harikaları gibi herhangi bir derecede dine dayanan her anlatıya ve aynı şekilde doğal sihir veya simya yazarlarında ya da yalan ve masala karşıkonmaz bir iştahı varmış gibi görünen bütün yazarlarda bulunacak herşeye kuşku ile bakılmalıdır.» [2]

Burada ortaya konulan akılyürütme yönteminden, Hristiyan dinini insan aklının ilkeleri ile savunmaya çalışan tehlikeli dostlarını ya da kuzu postuna bürünmüş düşmanlarını çıkmaza sokmağa yarayabileceğini düşündükçe, daha da hoşnut kalıyorum. Bizim kutsalın kutsalı dinimiz iman üzerine kuruludur, akıl üzerine değil; ve hiçbir şekilde altından kalkamayacağı böylesine bir sıgaya çekilme, onu tehlikeye düşürecek emin bir yöntemdir. Bunu daha açık kılmak için Kutsal Kitapta anlatılan mucizeleri inceleyelim; ve çok geniş

[1] [E ve F basımlarında bulunmayan bu paragraf, K'dan P'ya kadar ki basımlarda önceki dip notta yer alır. K'dan Q'ya kadarki basımlarda Latincedir.]

[2] Novum Organum, lib. II. aph. 29

bir alanda kendimizi dağıtmamak için incelemimizi Pentateukhos'da bulduklarımızla sınırlayalım. Bunları, bu sözde Hristiyanların ilkelerine uygun olarak, Tanrının kendisinin sözü ya da tanıklığı diye değil, sadece insan olan bir yazarın ve tarihçinin ürünü diye inceleyelim. Bu takdirde, ilk önce barbar ve cahil bir budundan kalma; bu budunun daha da barbar olduğu bir çağda ve muhtemelen hikâye ettiği olgulardan çok sonra yazılmış; çağdaş hiçbir tanıklığın desteklemediği; her ulusun kendi kaynağı diye gösterdiği o uydurma hikâyelere benzer şeyler anlatan bir kitabı inceleyeceğiz. Bu kitabı okuduğumuzda, harikalar ve mucizelerle dolu olduğunu görürüz. Bugünkünden bütünüyle farklı durumda bir dünyayı ve bir insan yapısını anlatıyor: İnsanın bu durumdan çıkarılışı; insan ömrünün nerede ise bin yıl sürüşü; bir tufanla dünyanın altının üstüne gelmesi; bir budunun tanrının gözdesi olarak rastgele seçilmesi; ve bu budun da yazarın yurttaşları; bu budunun akla hayale gelebilir en şaşırtıcı harikalarla tutsaklıktan kurtarılması: Rica ederim, elinizi kalbinize koyun ve ciddi bir ölçüp biçmeden sonra söyleyin Bu kitabın böylesine bir tanıklıkla desteklenerek, yanlış olması, anlattığı bütün mucizelerden daha olağanüstü ve mucizevi olur mu, olmaz mı? Yukarıda ortaya konan ihtimal ölçülerine göre bu kitapta söylenenlerin kabul edilebilmesi için öyle olması gerekir.

Mucizeler üzerine söylediklerimiz, hiçbir değişiklik gerektirmeden kehanetlere uygulanabilir; ve sahiden de bütün kehanetler gerçek mucizelerdir ve ancak mucize olarak herhangi bir vahinin ispatları diye kabul edilebilirler. Gelecek olayları önceden bilmek insanın doğal yapısının sınırlarını aşmasaydı, herhangi bir kehaneti bir kutsal görevin ya da göklerden gelen bir yetkenin kanıtı olarak kullanmak saçma olurdu. Böylece, sonuç olarak şuraya varabiliriz: Hristiyan Dini başlangıcında mucizelere dayanmakla kalmaz, bugün bile aklı başında bir kimse bir mucize olmaksızın bu dine inanamaz. Akıl, yalnız başına, bizi bu dinin doğruluğuna ikna etmeye yetersizdir: İman ile onu kabule yönelen her insan, kendi kişiliğinde ortaya çıkan ve anlama yetisinin her türlü ilkesini yıkan, onu alışkanlık ve tecrübeye en aykırı olana inanmaya götüren sürekli bir mucizenin bilincindedir.

XI. BÖLÜM — Belirli Bir Takdir ve Bir Gelecek Durum Üzerine [1]

Geçenlerde skeptik paradokslara bayılan bir dostumla konuşuyordum. Konuşmamız sırasında dostum hiçbir şekilde onaylayamayacağım bir çok ilke ileri sürdüğü halde yine de bunlar ilgi çekici ve bu soruşturma boyunca ileri sürülen akılyürütme zinciri ile ilgili gibi görüldüğünden, bu ilkeleri okuyucunun yargısına sunmak için, elimden gelen özenle, aklımda nasıl kaldıysa öyle anlatacağım.

Konuşmamız, felsefenin başka bütün ayrıcalıkların üstünde tam bir hürriyet gerektirdiğinden, herşeyden önce de düşüncelerin özgürce çatışması ve tartışmalarla serpildiğinden dolayı, ilkin bir özgürlük ve hoşgörü çağı ve ülkesinde doğmuş ve en aşırı ilkelerini bile ortaya koyarken herhangi bir inanç, din veya ceza yasasının onu engellememiş olmasının ne kadar büyük bir talih eseri olduğunu belirtmemle başladı. Çünkü, dedim, PROTAGORAS'ın sürülmesi ve SOKRATES'in kısmen başka güdülerden ileri gelen ölümü bir yana, Eski Çağ tarihinde, çağımızı salgın altına almış şu yobazca çekememezliğin hemen hiçbir örneği yoktur. EPIKUROS ileri yaşına kadar huzur ve sükun içinde ATİNA'da yaşadı; hatta EPİKUROSCULAR'ın [2] din adamı niteliğini kazanmalarına, yerleşik dinin en kutsal törenlerinde yöneticilik yapmalarına izin verildi. ROMA imparatorlarının en bilgeleri [3] felsefenin her okulunun hocalarına emeklilik ve aylık gibi kamu teşviklerini [4] eşit şekilde dağıttılar. Bu cins bir tutumun ilk gençliğindeki felsefeye ne kadar gerekli olduğunu anlamak için, bugün, felsefenin daha güçlü ve kanlı-canlı olduğu kabul edilebileceği bir çağda, havanın amansızlığına ve sert suçlama rüzgârlarına nasıl güçlükle dayandığını düşünmek yeter.

Şeylerin doğal akışından sonuç olarak çıkan ve her çağ ve ulusta ortaya çıkması kaçınılmaz gözüken bir şeyi, felsefenin özel talihliliği sayıyorsun, dedi dostum. Felsefe için bu kadar öldürücü olduğundan yakındığın o

[1] [E basımında: Doğal Dinin Pratik Sonuçları Üzerine]

[2] LOUKIANOS'un symp. e Lapithai 9

[3] LOUKIANOS ve DIONYSOS

[4] LOUKIANOS'un Eunoukhos 3

İnatçı yobazlık, gerçekte felsefenin kendi yavrusudur; bu yavru batıl inançla birlik olarak, annesinin iyiliğini düşünmekten bütünüyle vazgeçer ve onun en azgın düşmanı ve suçlayıcısı olur. Bugünkü şiddetli anlaşmazlıkların konuları olan teorik din dogmalarının dünyanın ilk çağlarında da bulunduğunun düşünülmesi ya da kabul edilmesi imkânsızdır; o zamanlarda, insan bütünüyle cahil olduğundan, zayıf anlayışına daha uygun bir din düşüncesi oluşturdu ve bu masalların kutsal ilkelerini, kanıtlama ve tartışma objelerinden çok, geleneksel inanç objeleri arasından seçti. Böylece, filozofların yeni ilke ve paradokslarından çıkan ilk karışıklık geçince, bu hocalar, bundan sonra, bütün eski çağ boyunca yerleşik batıl inançlarla büyük bir uyum içinde yaşamış ve insanları aralarında adilce bölüşmüş görünüyorlar: öğrenim görmüş ve bilge olanlar hocaların payına, avam ve eğitilmemiş olanlar da batıl inancın payına düştü.

O zaman, dedim, öyle görünüyor ki, sen siyaseti bütünüyle sorunun dışında bırakıyorsun ve hiç düşünmüyorsun ki, kutsal bir varoluşu ve dolayısıyle de bir takdiri ve bir gelecek durumu yadsıyarak ahlâkın bağlarını büyük çapta gevşetir gibi gözüken ve bu yüzden sivil toplumun huzuru için zararlı sayılabilecek, EPİKUROS'unki gibi belirli felsefe öğretilerini, bir bilge devlet yöneticisi haklı olarak çekemeyebilir.

Biliyorum ki, diye cevap verdi, bu saldırılar aslında hiçbir çağda salim akıldan veya felsefenin zararlı sonuçlarının tecrübesinden çıkmadı; bütünüyle tutku ve önyargıdan doğdu. Fakat daha da ileri giderek şunu iddia etsem: EPİKUROS gününün herhangi bir sykophantes ya da jurnalcısı tarafından halk önünde suçlanmış olsaydı, davasını kolaylıkla savunabilir ve felsefesinin ilkelerinin, onu böylesine ateşli olarak halkın nefret ve kıskançlığı önüne çıkarmağa çalışan hasımlarının ilkeleri kadar saygıdeğer olduğunu ispat edebilirdi, ne dersin?

Ben de dedim ki, söz söyleme gücünü böylesine olağanüstü bir konuda denemeni ve EPİKUROS adına, ATİNA'nın —bu eski ve uygar kentte bir insan sürüsü bulunabileceğini düşünüyorsan— sürüyü değil, düşünen kişileri yani EPİKUROS'un kanıtlamalarını anlayabilecek dinleyicilerini tatmin eden bir söylev vermeni isterdim.

Bu şartlar altında iş zor olmaz, diye cevap verdi; istersen ben bir an için kendimi EPİKUROS sayayım, se-

ni de ATİNA halkı; şimdi sana öyle bir nutuk çekeceğim ki, çömlek ağzına kadar beyaz fasulye ile dolacak, hasımlarımın gönlündeki kötülüğü okşayacak bir tek kara tane bile kalmayacak.

Pekâlâ; bu sayıltılardan yola çıkarak başla lütfen,

Ey ATİNALILAR, buraya, okulumda ortaya koyduklarımı karşınızda haklı çıkarmak için geldim, sâkin, tutkusuz soruşturucularla birlikte akılyürüteceğimi beklerken, köpürmüş hasımların suçlamaları önünde buldum kendimi. Aslında kamunun iyiliğine ve birliğin çıkarları sorunlarına yönelmesi gereken düşünceleriniz sapmış, teorik felsefenin sorgusunu yapıyor, bu görkemli ama belki de verimsiz soruşturmalar da sizin daha gündelik ama daha yararlı görevlerinizin yerine geçmiş. Ama ben, elimden geldiği kadar bu sapmayı önleyeceğim. Burada dünyaların kaynağı ve yönetimi üzerine tartışmayacağız. Sadece bu gibi sorunların kamu yararını ne derecede ilgilendirdiğini ele alacağız. Ve sizi, bunların toplumun huzuruna ve hükümetin güvenine bütünüyle kayıtsız oldukları konusunda ikna edebilirsem, umarım bütün felsefenin bu en yüce ve aynı zamanda en teorik sorununu rahatça incelemek üzere bizi okullarımıza geri gönderirsiniz.

Atalarınızın geleneği ve din adamlarınızın öğütleri (ki ben bunlara yürekten boyun eğiyorum) ile tatmin olmayan din filozofları, dini akıl ilkelerine ne ölçüde dayayabilecekleri merakına kapılırlar; bundan dolayı da dikkatli ve özenli bir soruşturmadan doğal olarak çıkan şüpheleri giderecekleri yerde uyarırlar. Evrenin düzenini, güzelliğini ve bilgece düzenlenişini en görkemli renklerle bezerler, sonra da sorarlar: Böylesine yüce bir zekâ gösterisi sadece atomların kazara aynı yönde gitmesinden doğabilir mi? En yüce dehaların bile, değerini hiçbir zaman yeterince kavrayamadıkları bir şeyi, rastlantı meydana getirmiş olabilir mi? Bu kanıtlamanın haklı olup olmadığı üzerinde durmayacağım. Bu kanıtlamanın, hasımlarımın ve suçlayıcılarımın isteyebileceği kadar sağlam olduğunu kabul edeceğim. İşte bu akılyürütmeyi kullanarak, sorunun bütünüyle teorik olduğunu benim de, felsefi araştırmalarımda bir takdiri ve gelecek bir durumu yadsıdığım zaman, toplumun temellerini yıkmadığımı, aksine, tutarlı kanıtlamalarda bulunurlarsa, kendi konularında sağlam ve tatmin edici olduklarını hasımlarımın da kabul edeceği ilkeler getirdiğimi ispat edebilirsem, bana yeter.

XI. BÖLM.

Suçlayıcılarım olan sizler, kabul ediyorsunuz ki, bir kutsal varolma için (ki ben bunu hiçbir zaman tartışma konusu etmedim) ana ya da tek kanıtlama doğanın düzeninden çıkmadır; burada öyle zekâ ve tasarım belirtileri vardır ki, bu düzenin nedeni olarak rastlantıyı ya da maddenin kör ve yöneltilmemiş kuvvetini göstermek, size akla aykırı gibi geliyor. Bu kanıtlamanın etkilerden nedenlere doğru yürütülmüş olduğunu kabul edersiniz. Ürünün düzeninden, işçide tasarı ve öngörü olması gerektiğini çıkarsıyorsunuz. Bu nokta üzerinde durmazsanız, sonucunuzun başarısızlığa uğrayacağını kabul edersiniz; bu sonucu doğa fenomenlerinin doğrulayacağı yüzeyden daha yüksek bir düzeye yerleştirmek iddiasında da değilsiniz. Kabul ettikleriniz bunlar. Şimdi sizden bunların sonuçlarına bakmanızı isteyeceğim.

Bir etkiden belirli bir neden çıkarsadığımız zaman birini ötekine oranlamamız gerekir ve nedene, etkiyi ortaya çıkarmağa tamı tamına yeterli olanlardan öte herhangi bir nitelik atfetmeğe hiçbir zaman hakkımız yoktur. Bir terazide on onsluk bir kefenin yükselmesi karşıdaki ağırlığın on onsu aşkın olduğunun ispatı olabilir; ama hiçbir zaman yüz onsu aşkın olduğunu düşünmemiz için bir sebep sağlamaz. Herhangi bir etkiye bağladığımız neden o etkiyi ortaya çıkarmağa yeterli değilse, ya bu nedeni bir kenara atmamız ya da ona, etki ile orantılı olmasını sağlayacak nitelikler eklememiz gerekir. Fakat bu nedene daha başka nitelikler yakıştırırsak veya bu nedenin ortaya başka etkiler çıkarabileceğini ileri sürersek, sadece tahmin hakkını keyfi olarak kullanmış, elimizde bir sebep veya yetke bulunmadığı halde nitelik ve erkeleri varsaymış oluruz.

Bulunan neden, akılsız ve bilinçsiz madde de olsa, bir akıllı ve zeki varlık da olsa, aynı kural geçerlidir. Neden sadece etkisi yolu ile biliniyorsa, ona, etkiyi ortaya çıkarmak için tamı tamına şart olan niteliklerin ötesinde herhangi başka nitelikler hiçbir zaman bağlamamamız gerekir: ne de, doğru akılyürütme kurallarından herhangi birini kullanarak nedenden geriye doğru gidebilir ve bu nedenden, onu bilmeği sağlayan etkilerin ötesinde başka etkiler çıkarsayabiliriz. Hiç kimse ZEUKSİS'in sadece resimlerinden bir tanesini görerek, onun aynı zamanda bir heykeltraş veya mimar ya da renklerde olduğu kadar taş ve mermerde de becerikli bir sanatçı olduğunu bilemez. Önümüzdeki belirli üründe, yetenek ve zevklilik var; işçisinin bunlara sahip olduğu sonucunu güvenle çıkarabiliriz. Nedenin etkiyle orantılı olması gerekir; bu orantıyı eksiksiz olarak ve tamı tamına kurarsak hiçbir zaman nedende, daha öteyi gösteren ya

da herhangi bir başka tasarım ya da icra hakkında bir çıkarıma izin verecek nitelikler bulamayız. Bu gibi niteliklerin incelediğimiz etkinin ortaya çıkma şartlarının ötesine geçmeleri gerekir.

İmdi, tanrıların evrenin varoluşunun veya düzeninin yapıcıları olduğu kabul edilirse bunun sonucu şu olur: Onlar ürünlerinde ortaya çıkan belirli derecedeki güç, zekâ ve iyiliğe sahiptirler. Kanıtlama ve akılyürütmenin eksikliklerini gidermek için abartma ve pohpohlamayı yardıma çağırmazsak bu sonucun ötesinde hiçbir şey hiçbir zaman ispat edilemez. Önümüzde hangi niteliklerin belirtileri varsa, o niteliklerin varolduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bunların ötesinde nitelikleri varsaymak, sadece hipotezdir; uzak bölgelerde ya da dönemlerde bu niteliklerin daha görkemli bir gösterisinin ve bu hayali erdemlere daha uygun bir yönetim düzeninin olmuş olduğu ya da olacağı sayıltısı ise daha da öte bir şeydir. Hiçbir zaman etki olan evrenden neden olan JUPITER'e çıktıktan sonra; aşağıya doğru inerek, bu nedenden, sanki bu tanrıya bağladığımız, önümüzde duran etkiler, yalnız başlarına onun yüce sıfatlarına bütünüyle yaraşır değilmiş gibi, herhangi bir yeni etki çıkarsamağa hakkımız yoktur. Nedenin bilgisi yalnızca etkiden edinildiğine göre, bunların tamı tamına birbirlerine uygun düşmesi gerekir; biri hiçbir zaman daha öte bir şeye işaret edemez, ya da herhangi yeni bir çıkarım ve sonucun temeli olamaz.

Doğada bazı fenomenler görürsünüz. Bir neden ya da yapıcı ararsınız. Onu bulduğunuzu hayal edersiniz. Ve sonradan beyninizden doğma bu yaratığa o kadar aşık olursunuz ki, şeylerin bu kadar kötülük ve düzensizlik dolu şimdiki durumundan daha yüce ve daha etkin bir şey yaratmamış olmasının imkânsızlığını düşlersiniz. Unutursunuz ki, bu en üstün zekâ ve iyilik bütünüyle hayalidir, veya en azından temelini akılda bulmaz ve ona eserlerinde gerçekten kullandığını ve gösterdiğini gördüğünüz niteliklerden başka nitelikler yüklemeğe hakkımız yoktur. Öyleyse, ey filozoflar, tanrılarınız doğanın önümüzdeki görünüşlerine uygun olsun: tanrılarınıza atfetmekten bu kadar hoşlandığınız sıfatlara uysun diye bu görünüşleri rastgele sayıltılarla değiştirmeğe kalkmayın.

Ey Atinalılar, din adamlarıyle şairler sizin yetkenizin desteğiyle şimdiki kötülük ve sefalet durumundan önce

XI. BÖLM

yaşanmış altın ya da gümüş bir çağdan söz ettikleri zaman, onları dikkatle ve saygıyla dinlerim. Ama geleneğin yetkesine aldırmadıklarını ve aklı işlediklerini iddia eden filozoflar aynı nutukları atınca itiraf edeyim onlara aynı şekilde boyun eğmiyorum ve aynı saygıyı göstermiyorum. Sorarım: Kim onları göksel bölgelere götürdü, kim tanrıların divanlarına kabul etti onları, kader kitabını onlara kim açtı da kendilerine böylesine güvenerek, tanrılarının gerçekte ortaya çıkanın ötesinde bir amacı gerçekleştirmiş olduklarını veya gerçekleştireceklerini ileri sürüyorlar? Bana,[1] aklın basamaklarına tırmandık, ya da akıl adamlarıyle yükseldik derlerse, yine de üstelerim: Onlar aklın[2] yükselişine hayal gücünün kanatları ile yardım etmişlerdir; başka türlü, çıkarım tarzlarını böylesine değiştiremezler, tanrılar gibi böylesine yetkin varlıklara şimdiki dünyadan daha yetkin bir eserin yaraşacağını düşünerek ve bu göksel varlıklara şimdiki dünyada bulunabilenlerin dışında bir yetkinlik veya başka bir sıfat atfetme sebebi bulunmadığını unutarak, nedenlerden etkilere giden bir kanıtlama yapmazlardı.

Işte, dünyada bu kadar bol bulunan kötülük ve düzensizliğin gerçekliğini kabul etmemiz gerekirken hem doğanın kötü görünümlerinin hesabını verme, hem de tanrıların şereflerini kurtarma çabalarının verimsizliği bundan ileri gelir. Derler ki, JUPITER'in gücünü ve iyicilliğini sınırlayan ve onu insanları ve her akıl sahibi yaratığı böylesine eksik ve mutsuz yaratmağa zorlayan tek neden, maddenin dediği dedik ve yolundan şaşmaz nitelikleri ya da genel kanunları gözetmesi ya da buna benzer başka bir sebeptir. O halde, öyle görünüyor ki, bu sıfatlar önceden, en üstün derecelerinde var kabul ediliyorlar. Teslim ederim ki, böyle bir sayıltı üzerine yapılan tahminler, kötü fenomenlerin akla yakın çözümleri olarak kabul edilebilir. Fakat yine de sorarım: Bu sıfatları var kabul etmek ya da etkide gerçekten belirenin dışında herhangi başka bir niteliği nedene bağlamak niye? Bildiğiniz kadarıyle tamamen hayali olabilecek ve doğanın akışında hiçbir izi bulunamayacak sayıltılarla doğanın akışını haklı çıkarmak için niye beyninize işkence edesiniz?

Öyleyse, dinsel hipotez, evrenin görünür fenomenlerini açıklamanın sadece belirli bir yöntemi olarak gö-

[1] [E basımında: aklın basamakları veya merdivenleriyle]

[2] [E basımında: merdivenine]

rülmelidir; ama doğru akılyürüten hiç kimse, bundan tek bir olgu çıkarsama veya herhangi belirli bakımdan bir fenomeni değiştirme ya da ona birşeyler ekleme iddiasında bulunamaz. Şeylerin görünüşlerinin böyle nedenleri ispat ettiğini düşünüyorsanız, bu nedenlerin varoluşları hakkında bir çıkarımda bulunabilirsiniz. Böylesine karmaşık ve ince konularda tahmin ve kanıtlama hürriyetinin herkese tanınması gerekir. Fakat burada durmalısınız. Geri dönüp de çıkarsamış olduğunuz nedenlerden, hareket ederek bir kanıtlama ortaya koyup doğanın akışında belirli özelliklerin daha tam bir şekilde ortaya çıkmasına yarayabilecek herhangi başka bir olgunun var olduğu ya da olacağı sonucuna varırsanız; sizi uyarmalıyım: eldeki konuya bağlı olan akılyürütme yönteminden uzaklaştınız ve nedenin niteliklerine açıkça, etkide belirenin ötesinde birşeyler eklediniz; yoksa etkiye, kendisini nedene daha bir yaraşır kılacak bir şeyleri hiçbir zaman kabul edilebilir bir sağduyu ya da uygunlukla, ekleyemezdiniz.

O zaman, benim okulumda öğrettiğim, daha doğrusu bahçelerimde incelediğim öğretinin tiksinti uyandıran yanı nerede? Veya bütün bu sorunda iyi ahlâkın güvenliğini ya da toplumun huzur ya da düzenini uzaktan yakından ilgilendiren ne buluyorsunuz?

Diyorsunuz ki, ben, olayların akışına yön veren ve bütün girişimlerinde kötü kişiyi şerefsizlik ve umut kırıklığı ile cezalandıran, erdemli kişiyi şeref ve başarı ile ödüllendiren bir takdiri ve dünyanın yüce yöneticisini yadsıyorum. Fakat, herhalde, herkesin soruşturma ve incelemesine açık duran olayların akışının kendisini yadsımıyorum. Kabul ediyorum ki, şeylerin önümüzde duran düzeninde gönül rahatlığı kötülükten çok erdemin yanı sıra gider ve dünyadan daha olumlu bir karşılık gören yine erdemdir. İnsanlığın bu güne varasıya edindiği tecrübeye göre, dostluk insan hayatının başlıca sevinci, ölçülülük ise huzur ve mutluluğun tek kaynağıdır; bunun farkındayım. Yaşamın erdemli biçimiyle kötü biçimi arasında hiçbir zaman kararsız kalmadım; farkındayım ki, sağlıklı bir zihin için her türlü üstünlük ilkindedir. Ve siz, bütün sayıltılarınızı ve akılyürütmelerinizi kabul etsek, bunlardan fazla ne söyleyebilirsiniz? Aslında diyorsunuz ki, şeylerin bu düzeni zekâ ve tasarımdan çıkmıştır. Ama, nereden çıkmış olursa olsun mutluluk ya

da sefilliğimizin ve dolayısıyle hayattaki tutum ve davranma biçimimizin dayandığı bu düzenin kendisi yine aynıdır. Davranışlarımı geçmiş olaylar konusundaki tecrübeme göre ayarlama yolu yine, size olduğu kadar bana da açık duruyor. Ve bir kutsal takdir, evrende de ulu bir paylaştırıcı adalet kabul edildiği sürece, olayların günlük akışının ötesinde, iyiler için daha belirli bir ödül ve kötüler için daha belirli bir ceza beklemem gerektiğini ileri sürerseniz; ben burada daha önce açığa çıkarmağa çalıştığım aynı yanılgıyı bulurum. O kadar ateşlilikle ileri sürdüğünüz bu kutsal varoluşu kabul edersek, bundan rahatlıkla sonuçlar çıkarsayabileceğinizi ve tanrılarınıza atfettiğiniz sıfatlardan hareket ederek, ortaya bir kanıtlama koyup doğanın tecrübe edilmiş düzenine bir şeyler ekleyebileceğinizi hayal etmekte direniyorsunuz. Bu konuda bütün akıl yürütmelerinizin sadece etkilerden nedenlere doğru çıkarılabileceğini ve nedenlerden etkilere doğru çıkarılan her kanıtlamanın zorunlu olarak kaba bir safsata olması gerektiğini unutmuşa benziyorsunuz; zira neden hakkında, bilseniz bilseniz, etkiden çıkarsadığınız değil, tümüyle etkide bulduğunuz bir şeyi bilebilirsiniz. XI. BÖ

Ama, dikkatlerinin konusu olarak şeylerin şimdiki durumunu görecek yerde doğanın bütün akışını tersine çevirerek, bu hayatı sadece daha ilerdeki bir şeye geçiş yeri; daha yüce ve büyük çapta farklı bir binaya ulaştıran bir geçit; esere sadece bir giriş yapmağa ve ona daha bir alım ve uygunluk vermeğe yarayan bir önsöz durumuna sokan şu boş gurur dolu akılyürütücülere bakan bir filozof bunlara ne demeli? Ne dersiniz, acaba bu gibi filozoflar tanrılar hakkındaki idealarını nereden çıkarmış olabilirler? Herhalde kendini-beğenmişliklerinden ve hayallerinden. Çünkü bu ideayı önlerindeki fenomenlerden çıkarmış olsalardı bu idea o fenomenlerden öte hiçbir şeye işaret etmez ve onlara tamı tamına uygun olurdu. Tanrısal varlığın ortaya koyduğunu hiç görmediğimiz sıfatlarla donanmış bulunmasının *mümkün olduğu*; yerine getirildiğini görmediğimiz eylem ilkeleri ile yönetilmekte olabileceği... Bütün bunlar rahatlıkla kabul edilir. Fakat bu yine de sadece *imkân* ve hipotezdir. Ortaya konduğunu ve yerine getirildiğini gördüğümüz sıfatlardan ve eylem ilkelerinden başka hiçbir sıfat ya da eylem ilkesinin tanrıda bulunduğunu *çıkarsamamızı* haklı gösterecek bir şey olamaz.

Dünyada paylaştırıcı bir adaletin herhangi bir belirtisi var mıdır? Olumlu cevap verirseniz, burada adalet ortaya konmuş olduğuna göre, yerine getirilmiştir sonucuna varırım. Olumsuz cevap verirseniz sizi haklı çıkaracak bir şeyin olmadığı sonucuna varırım, o zaman tanrılara bizim için

taşıdığı anlamda adalet atfetmeniz için bir sebebiniz yoktur. Tanrıların adaletinin şimdiki durumda bütün kaplamıyle değil, sadece kısmen iş başında olduğunu söyleyerek, olumlusu ve olumsuzu arasında bir orta noktada karar kılarsanız, size cevabım şu olacak: Bu adalete şimdi iş başında görebildiğimiz kadarından fazla bir kaplam vermenizi haklı gösterecek bir şey yoktur.

Böylece, ey Atinalılar, anlaşmazlığın kestirme bir sonucunu hasımlarımın önüne getiriyorum. Doğanın akışı onların da benim de bakışlarımıza açık duruyor. Tecrübesi edinilmiş olaylar dizisi, hepimizin davranışlarımızı düzenlemekte kullandığımız yüce ölçüdür. Ne savaş meydanında ne de dört duvar arasında başka birşey işitilmelidir. Ucu bucağı belirli anlama yetimiz, ölçü bilmez hayal gücümüze çok dar gelen bu sınırları istediği kadar aşsın, boşuna. Doğanın akışından hareket edip kanıtlamada bulunarak ve evrene başlangıçta düzen bahşeden ve bu düzeni hâlâ koruyan zekâ sahibi belirli bir neden çıkarsamakla, hem belirsiz hem de yararsız bir ilkeye kucak açmış oluruz. Bu ülke belirsizdir, çünkü konu insan tecrübesinin hiç erişemeyeceği bir yerdedir. Yararsızdır, çünkü bu nedenin bilgisi tümüyle doğanın akışından edinildiğinden, doğru akılyürütme kurallarına göre, nedenden geriye giderek hiçbir zaman ne yeni bir çıkarım yapabiliriz, ne de doğanın gündelik ve tecrübesi edinilmiş akışına birşeyler ekleyerek, yeni tutum ve davranış ilkeleri getirebiliriz.

Görüyorum ki, dedim (söylevini bitirdiğini anlayınca), eski demagogların aldatmacalarını ihmal etmedin; halkın yerine beni koyduğundan, benim her zaman sıkı bir bağlılık gösterdiğim ilkelere sarılarak onayımı kazanmağa giriştin. Tecrübeyi, bu ve bütün öteki olgu sorunları hakkındaki yargılarımızın ölçüsü yapmana (ve gerçekten böyle yapman gerektiğini düşünüyorum) bir diyeceğim yok; ama yine de hiç şüphem yok ki, başvurduğun tecrübenin aynısı ile EPİKUROS'un ağzına yakıştırdığın bu akılyürütmenin çürütülmesi de mümkün olabilir. Diyelim ki tuğla, taş, harç ve bütün yapı araçları ile çevrili yarı-bitmiş bir yapı gördün; etkiden bunun bir tasarım ve hüner işi olduğunu çıkarsayamaz mısın? Ve bu çıkarsanmış nedenden, etkiye yeni eklemeler çıkarsamak için geri dönüp, yapının yakında

bitirileceği ve üzerinde sanatın bahşedebileceği bütün öteki düzeltmelerin yapılacağı sonucuna varamaz mısın? Deniz kıyısında bir tek insan ayağı izi görürsen, buradan bir insanın geçtiği ve kumların yuvarlanması ya da suların kabarması ile silinmiş olduğu halde, öteki ayağın da iz bıraktığı sonucuna varırsın. Öyleyse, niye aynı akılyürütme yöntemini doğanın düzeni ile ilgili olarak kabul etmekten kaçınıyorsun? Dünyayı ve şimdiki hayatı eksik kalmış bir yapı olarak düşün; bu yapıdan üstün bir zekâ çıkarsayabilirsin. Hiç bir şeyi eksik bırakamayacak bu üstün zekâya dayanan bir kanıtlama, ile uzak bir mekân ya da zaman noktasında tamamlanacak daha yetkin bir tasarım ya da plân niye çıkarsayamayasın? Bu akılyürütme yöntemleri tamı tamına benzer değil mi? Ne adına berikini kenara iterken ötekini benimsiyorsun? XI BÖL

Konuların sonsuz farklılığı, sonuçlarımdaki farkın yeterli bir temelidir, diye cevap verdi. İnsanın sanat ve yaratma ürünlerinde etkiden nedene gitmeğe, sonra da nedenden geriye giderek etki konusunda yeni çıkarımlar yapmağa ve etkinin geçirdiği ya da geçirebileceği muhtemel değişiklikleri incelemeğe hakkımız vardır. Ama bu akılyürütme yönteminin temeli nedir? Gayet açık: İnsanın, tecrübeyle bildiğimiz, güdüleriyle niyetlerini tanıdığımız ve tasarılarıyle eğilimleri doğanın böyle bir yaratığın yönetimi için koyduğu kanunlara göre belirli bir tutarlık ve uygunluk gösteren bir varlık olması... Öyleyse herhangi bir eserin insanın beceri ve çabalarından çıktığını gördüğümüz zaman, bu canlının doğal yapısını başka yollardan da tanıdığımızdan, ondan neler beklenebileceği konusunda yüzlerce çıkarımda bulunabiliriz; bütün bu çıkarımlar da temelini tecrübe ve gözlemde bulur. Oysa insanı sadece incelediğimiz tek eser ya da ürün yoluyle bilseydik, bu tarzda kanıtlamada bulunmamız imkânsız olurdu; çünkü ona yüklediğimiz bütün niteliklerin bilgisi, bu durumda önümüzdeki üründen çıkarılmış olacağından, daha öte bir şeye işaret etmesi veya herhangi yeni bir çıkarımın temeli olması imkânsızlaşırdı. Yalnız başına ele alınınca kumdaki bir tek ayak izi, sadece onu meydana getiren şekle uygun

bir şeyin olduğunu ispat eder. Ama, aynı şekilde, bir insan ayak izi, başka tecrübelerimizden dolayı, muhtemelen bir ayak daha bulunduğunu ve zaman ya da başka etkilerle silinmiş bir iz bırakmış olduğunu ispat eder. Burada etkiden nedene çıkıyoruz ve yeniden nedenden aşağı doğru inerek etkiye ilişkin değişiklikler çıkarsıyoruz; ama bu, aynı yalın akılyürütme zincirinin bir devamı değildir. Bu durumda, bu tür canlının alışılmış biçim ve uzuvlarıyle ilgili yüzlerce başka tecrübe ve gözlemi bir araya getiriyoruz; bunlar olmadan bu kanıtlama yöntemi aldatıcı ve safsatalı görünmek zorundadır.

Doğa ürünlerinden hareket ederek yaptığımız akılyürütmelerde durum aynı değildir. Tanrı, sadece ürünleriyle bilinen ve evrende tek olan, hiçbir tür ya da cinse girmeyen bir varlıktır; dolayısıyle herhangi bir türün sıfat ve niteliklerinden analoji yoluyle onun sıfat ve niteliklerini çıkaramayız. Evren bilgelik ve iyilik gösterdiği için biz de bilgelik ve iyilik çıkarsarız. Bu yetkinliklerin de belirli bir derecesini gösterdiğinden, bunları incelediğimiz etkiye tıpatıp uygun düşen belirli bir derecede çıkarsarız. Ama daha başka özellikler veya aynı özelliklerin daha ileri derecelerini çıkarsamağa ya da varsaymağa, hiçbir akılyürütme kuralı ile, hiçbir zaman hakkımız olamaz. İmdi, böyle bir sayıltıya hakkımız yokken, nedenden hareket ederek kanıtlamalarda bulunmamız veya etkide dolaysız olarak gözlemimiz altına girenin ötesinde herhangi bir değişiklik çıkarsamamız imkânsızdır. Bu Varlığın ortaya çıkardığı daha büyük iyilik yine daha büyük bir iyilik derecesi bulunduğunu ispat eder: Ceza ve ödüllerin daha yansız bir dağılışı, daha büyük bir adalet ve haklılık gözetiminden çıksa gerek. Doğanın ürünlerine varsayılmış her eklemę, doğanın yapıcısının sıfatlarına bir eklemedir ve dolayısıyle, herhangi bir sebep ya da kanıtlama ile desteklenmediğinden, hiçbir zaman tahmin ve hipotezden başka bir şey olarak kabul edilemez.[1]

Bu konuda yaptığımız hatanın ve yararlandı-

[1] Genellikle şunu bir kural olarak ortaya koyabiliriz sanıyorum: Bir neden sadece belirli tek tek etkileri yoluyle bilindiği yerde, bu nedenden herhangi yeni etkiler çıkarsamak imkânsız olmalıdır; zira öncekilerle birlikte bu yeni etkileri de ortaya çıkarmak için gerekli nitelikler, nedeni bilmemizi sağlayan etkiyi ortaya çıkarmış niteliklerden ya farklı, ya daha üstün, ya da daha yaygın işlemli olmalıdır. Bundan dolayı, bu niteliklerin varolduğunu kabul etmek için hiçbir sebep olamaz.[1] Yeni etkilerin, bilgisi ilk etkilerden edinilmiş olan aynı erkenin sadece bir devamından çıktığını söylemek, güçlüğü

[1] [E ve F basımlarında, «olamaz»a kadarki parça metinde ve geri kalan parça dipnot olarak yer almaktadır.]

ğımız sınırtanımaz tahmin yetkisinin kaynağı, kendimizi, farkında olmadan, Yüce Varlığın yerine koymamız, onun, her durumda, kendimizin onun yerinde akla yakın ve istenir diye benimseyeceğimiz tutumun aynını takınacağı sonucunu çıkarmamızdır. Oysa doğanın günlük akışının, bizi, hemen herşeyin bizim ilke ve kurallarımızdan çok farklı ilke ve kurallarla düzenlendiğine ikna edeceği bir yana; insanların niyet ve tasarılarından yola çıkarak, böylesine farklı ve bu kadar üstün bir Varlığın niyet ve tasarımları üzerinde akılyürütmek, bütün anoloji kurallarına açıkça aykırı görülse gerek. İnsanın doğal yapısında niyetlerin ve eğilimlerin tecrübesi edinilmiş sıkı bir bağlılığı vardır; öyle ki, bir olgudan herhangi bir kişinin bir niyetini ortaya çıkardığımız zaman, tecrübe yoluyle, bir başkasını çıkarsamak ve kişinin geçmiş ve gelecek davranışları hakkında uzun bir sonuçlar zinciri oluşturmak çoğu zaman akla yakın olabilir. Fakat bu akılyürütme yöntemi, bu kadar uzak ve anlaşılmaz olan; evrende başka herhangi bir varlığa, güneşin incecik bir muma benzemesinden daha da az benzeyen; kendisini, bunların ötesinde herhangi bir sıfat ve yetkinlik atfetme hakkına sahip olmadığımız bazı silik izler ve çizgilerle ancak belli eden bir Varlık için hiçbir zaman geçerli olamaz. Bizim üstün bir yetkinlik olarak hayal ettiğimiz şey gerçekte bir eksiklik olabilir. Ya da bu, yetkinliğin en son kertesi de olsa, eserlerinde gerçekten ve tam olarak iş başında görülmemiş olmadan Yüce Varlığa atfedildiğinde, doğru akılyürütme ve sağlam felsefeden çok pohpohlama ve aşırı övgü tadını verir. Öyleyse, dünyadaki bütün felsefe ve bir cins felsefeden başka birşey olmayan din bizi hiçbir zaman tecrübenin alışılmış akışının ötesine götürmeyi ve günlük hayat üzerinde düşünmekle elde edilenlerden farklı tutum ve davranma ölçüleri vermeyi başaramaz. Dinsel hipotezlerden, hiçbir yeni olgu çıkarılamaz, hiçbir olay önceden görülemez ya da önceden söylenemez: yapıp etme ve gözlemle bilinenin ötesinde hiçbir ödül umulamaz,

ortadan kaldırmaz. Bunun böyle olduğu kabul edilse bile (ki bu çok ender kabul edilebilir), benzer bir erkenin (çünkü bunun tamtamına aynı erke olması imkânsızdır) devam edeceğini, farklı bir zaman ve mekan aralığında iş başında olacağını kabul etmenin kendisi çok keyfi bir sayıltıdır ve nedenle ilgili tüm bilgimizin kaynağını teşkil eden etkilerde hiçbir izi bulunamaz. Çıkarsanmış neden bilinen etkiye (yapılması gerektiği gibi) oranlansın; o zaman, yeni veya farklı etkilerin kendisinden çıkarsanabileceği herhangi bir niteliğe sahip olması imkânsız olur.

hiçbir cezadan korkulamaz. Böylece, EPİKUROS için yaptığım savunma yine de sağlam ve doyurucudur; toplumun siyasal çıkarlarının, metafizik ve din üzerine felsefi tartışmalarla hiç bir bağlantısı yoktur.

Yine de gözünden kaçmış gibi görünen bir yanduram var, diye cevap verdim. Öncüllerini kabul etmem gerektiği halde çıkardığım sonucu yadsımak zorundayım. Şu sonuca varıyorsun: Dinsel öğretiler ve akılyürütmeler hayatı etkileyemez, çünkü etkilememelidir. Hiç düşünmüyorsun, ki insanlar senin gibi akılyürütmezler; kutsal bir varoluşa olan inançtan birçok sonuçlar çıkarırlar ve düşünürler ki, Tanrı, doğanın olağan akışında görülenin ötesinde, kötülüğü cezalandıracak ve erdemi ödüllendirecektir. Onların bu akılyürütmelerinin haklı olup olmadığı önemli değil. Bunun hayatları ve davranışlarını etkilemesi yine aynı olsa gerek. Ve onları böyle önyargılardan kurtarmaya girişenler, bildiğim kadarıyle iyi akılyürütücüler olabilirler, ama iyi yurttaş ve iyi siyasetçi olduklarını kabul edemem; zira insanların tutkuları önünde duran bir engeli kaldırıyorlar ve toplumun yasalarının çiğnenmesini bir bakıma daha kolay, daha tehlikesiz kılıyorlar.

Yine de, hürriyet lehine çıkardığın genel sonuca belki katılabilirim, ama senin temellendirmeğe çalıştığından farklı öncüllere dayanarak. Bana öyle geliyor ki, devlet, felsefenin her ilkesini hoşgörmelidir; bu gibi bir hoşgörü ile bir yönetimin siyasal çıkarlarında zarara uğradığını gösteren hiçbir örnek yoktur. Filozoflarda çoşku olmaz; öğretileri halk için fazla çekici değildir; ve filozofların akılyürütmelerine getirilen her sınırlama bilimler için, hatta devlet için tehlikeli sonuçlar doğurur; çünkü insanların çoğunluğunun ilgisini çeken ve onları derinden ilgilendiren noktalarda saldırılara ve baskılara yol açılmış olur.

Bir de senin ana konun bakımından aklıma bir güçlük geliyor (diye devam ettim); bunu, üzerinde diretmeden sadece önereceğim ki, aşırı ince ve nazik akılyürütmelere götürmesin. Tek kelimeyle (konuşma boyunca kabul ettiğin gibi) bir nedenin, sadece etkisi ile bilinebileceğinden veya gözlemimiz altına girmiş başka hiçbir neden ya da objeyle hiçbir parelelliği veya benzerliği olmayacak kadar biricik ve özel bir yapıda olabileceğinden çok şüphelliyim. Sadece iki tür objenin sürekli

olarak birarada oldukları görüldüğü zaman, birini ötekinden çıkarsayabiliriz; ve karşımıza bütünüyle biricik olan ve bilinen hiçbir t ü r e sokulamayacak bir etki çıkınca, nedeni üzerine herhangi bir tahmin ya da çıkarımı nasıl yapabileceğimizi hiç anlayamam. Bu çeşit çıkarımlarda akla uygun olarak izleyebileceğimiz kılavuzlar gerçekten sadece tecrübe, gözlem ve anoloji ise, hem etkinin hem nedenin, bildiğimiz ve birçok başka durumda birarada gördüğümüz başka etkilere ve nedenlere benzerlik göstermeleri gerekir. Bu ilkenin sonuçlarını sürdürmeyi senin düşüncene bırakıyorum. Sadece şu kadarını belirteyim ki, EPİKUROS'un hasımları evreni herzaman tamamen biricik ve benzersiz bir etki olarak, kendisi de aynı derecede biricik ve benzersiz bir neden olan tanrının ispatı diye kabul ettiklerine göre, bu sayıltı üzerine yaptığım akılyürütmeler hiç değilse dikkatimize değer görünüyor. Bu arada, nasıl olur da nedenden etkiye doğru geri gidebiliriz ve neden hakkındaki idealarımızdan hareketle akılyürüterek etkide herhangi bir değişiklik veya ekleme çıkarsayabiliriz, bu konuda doğrusu bazı güçlükler karşımıza çıkıyor. XI. BÖLM.

XII. BÖLÜM — Akademik ya da Skeptik Felsefe Üzerine

I. PARÇA

Bir Tanrının varolduğunu ispatlayan ve tanrıtanımazlığın yanılgılarını gösteren felsefi akılyürütmeler kadar çok akılyürütme hiçbir konuda ortaya atılmamıştır; ama yine de en dindar filozoflar, bir insanın düşünsel bir tanrıtanımaz olacak kadar körleşip körleşemeyeceğini tartışıp dururlar. Bu çelişmeleri nasıl bağdaştırmalı? Dünyayı ejderlerden, devlerden temizlemek için gezinen şövalye, bu canavarların var olduğu konusunda hiçbir zaman en ufak bir şüphe duymamıştı.

Skeptik kişi bütün din adamlarının ve ağır başlı filozofların hoşnutsuzluğunu doğal olarak uyandıran, bir başka din düşmanıdır; oysa kesindir ki, hiç kimse böyle saçma bir yaratığa rastlamamıştır, hiçbir eylem ya da teorik düşünme konusunda kanısı veya ilkesi olmayan bir insanla da konuşmamıştır. Bu, çok doğal bir soru getiriyor: Skeptik kişi dedikleri kimdir? Ve bu felsefi şüphe ve kesinsizlik ilkelerini ne kadar ileriye götürmek mümkündür?

Her türlü inceleme ve felsefeden ö n c e g e l e n

bir cins skeptiklik vardır ki, DES CARTES ve başkaları tarafından hataya ve acele yargıya karşı yüce bir koruyucu olarak öne sürülmüştür. Bu skeptiklik, yalnız daha önceki kanı ve ilkelerimiz karşısında değil, yetilerimizin kendileri karşısında da evrensel bir şüphe salık verir. Bu filozoflara göre, bunların doğruluğunu da ancak, hatalı ya da aldatıcı olması imkânsız bir kaynak ilkeden hareketle çıkarılan bir akılyürütme zinciri yoluyle sınayabiliriz. Oysa kendiliğinden apaçık ve ikna edici başka ilkeler arasında bir önceliği olan böyle bir kaynak ilke bulunmadığı gibi; böyle bir ilke olsaydı bile, zaten güvenmememiz gerektiği söylenen yetilerin kendilerini kullanmaksızın bu ilkenin bir adım ötesine gidemeyiz. Öyleyse DESCARTES'çı şüphe, herhangi bir insanın ona uyması mümkün olsaydı bile (ki besbelli mümkün değildir) hepten onmaz hale gelir ve hiçbir akılyürütme, hiçbir zaman, bizi herhangi bir konuda güven duyma ve ikna olma durumuna getiremezdi.

Fakat yine de itiraf etmek gerekir ki, bu cins skeptikliğe, daha ılımlı olduğu zaman, çok akla yakın bir anlam verilebilir; yargılarımızda uygun bir yansızlığı koruyarak ve eğitim ya da acele kanılardan edindiğimiz bütün önyargıları söküp atarak, felsefe yapmanın zorunlu bir hazırlayıcısı olur. Berrak ve apaçık ilkelerle başlamak, çekingen ve sağlam adımlarla ilerlemek, çıkardığımız sonuçları sık sık gözden geçirmek ve bunlardan çıkacak bütün sonuçları dikkatle incelemek: Bu yollarla sistemlerimizi kurarken hem yavaş hem az ilerleme göstersek de, bunlar hakikate ulaşma umudunu veren ve saptamalarımızda uygun bir dengelilik ve kesinliğe ulaştıran biricik yöntemlerdir.

Başka bir cins skeptiklik de, bilim ve soruşturmadan sonuç olarak çıkanıdır. Bu, insanlar ya zihinsel yetilerinin mutlak yanıltıcılığını ya da bu yetilerin, genellikle uygulandıkları şu garip teorik düşünme konularında herhangi değişmez bir belirlemeye ulaşmağa elverişsizliğini ortaya çıkardıklarını sandıkları zaman belirir. Filozofların bu türü duyularımızın kendilerini bile tartışma konusu ederler, metafizik ve teolojinin en derin ilke veya sonuçlarına uygulanan şüpheyi günlük yaşayışın kurallarını da uygularlar. Bu paradoksal öğretilere (bunlara öğreti denebilirse) bazı filozoflarda,

çürütülmelerine de başka birçok filozofta rastlandığından, bunlar doğal olarak merakımızı uyarır ve bizi, üzerinde kurulu olabilecekleri kanıtlamaları soruşturmaya götürür.

Bir küreğin suyun içinde çarpık görünmesi, nesnelerin farklı uzaklıklardan farklı görünmeleri, gözü parmakla bastırmaktan doğan çifte görüntüler ve benzer çeşitten birçok başka görünüş gibi, organlarımızın yetkin olmaması ve yanıltıcılığından sayısız durumlarda ortaya çıkan ve her çağda duyunun delillerine karşı skeptikler tarafından kullanılan bayatlamış konular üzerinde durmam gerekmez. Bu skeptik konular tek başına duyulara güvenmemek, duyu delillerini alanlarında doğru ve yanlışın uygun ölçütleri kılmak için, akılla ve ortamın yapısından, nesnenin uzaklığından ve organın durumundan çıkarılacak tartmalarla düzeltmek gerektiğini ispat etmek için yeterlidir sadece. Duyulara karşı, bu kadar kolay bir çözüme izin vermeyen başka, daha derin kanıtlamalar vardır.

İnsanların bir içgüdü ya da kapılınmış bir sanıdan dolayı duyularına inanç besledikleri ve hiçbir akıl yürütme olmaksızın, hatta nerdeyse akıl kullanılmağa başlanmadan bile önce, algılarımıza bağlı olmayan, biz ve her duyarlı yaratık yok ya da yokedilmiş olsa da varolacak bir dış evreni her zaman varsayacağımız açık görünüyor. Hayvanları bile benzer bir kanı yönetir ve bütün düşünce, tasarım ve eylemlerinde nesnelere olan bu inancı korurlar.

Yine açık görünüyor ki, insanlar doğanın bu kör ve güçlü içgüdüsüne uydukları zaman, duyuların verdiği görüntüleri nesnelerin kendileri sayarlar ve birinin ötekinin temsilinden başka birşey olmadığından hiç kuşkulanmazlar. Beyaz diye gördüğümüz ve sert diye duyduğumuz bu masanın algımızdan bağımsız varolduğuna ve onu algılayan zihnimizin dışında bir şey olduğuna inanılır. Bizim burada bulunmamız ona varlık bahşetmez; yokluğumuz da onu yoketmez. Varoluşunu, kendisini algılayan ve seyreden zeki varlıklardan bağımsız, düzenli ve tam olarak korur.

Fakat insanların bu evrensel ve köklü kanısı, zihinde bir görüntü veya algıdan başka hiçbir şeyin mevcut olamayacağını ve duyuların, zihin ile nesne arasında

hiçbir dolaysız ilişki kuramayan, sadece bu görüntüleri ileten kanallar olduğunu bize öğreten bir nebze felsefe ile hemen yıkılır gider. Gördüğümüz masa, ondan uzaklaştıkça küçülür gibi görünür: Oysa bizden bağımsız varolan gerçek masa hiçbir değişikliğe uğramaz: Demek ki zihinde bulunan, onun görüntüsünden başka birşey değildir. Bunlar aklın açık gereklerıdir. Ve düşünen hiçbir insan, b u e v ve ş u a ğ a ç dediğimiz zaman, düşündüğümüz varlıkların ancak zihnin algıladığı ve kendileri düzenli ve bağımsız kalan başka varlıkların uçucu suretleri ya da temsilleri olduğundan hiçbir zaman şüphe etmemiştir.

İşte, akılyürütme, doğanın temel içgüdüleriyle bu kadar çelişmek ya da onlardan buraya kadar uzaklaşmak ve duyularımızın delillerine ilişkin yeni bir sistem benimsemek zorunda bırakıyor bizi. Ancak bu noktada, felsefe bu yeni sistemi haklı çıkarmak ve skeptiklerin gürültülü itirazlarını gidermek istediği zaman, kendisini pek güç bir durumda bulur. Artık doğanın yanılmaz ve karşı konmaz içgüdüsünü ileri sürerek kendisi savunamaz, çünkü bu içgüdü, bizi aldanmağa açık ve hatta hatalı olduğu kabul edilen çok farklı bir sisteme götürmüştü. Ve bu ileri sürülen felsefi sistemi açık ve ikna edici bir kanıtlama zinciri, hatta kanıtlamaya benzer herhangi bir şeyle bile haklı çıkarmak insanın gücünü tümüyle aşar.

Zihnin algılarının, onlardan bütünüyle farklı, ama yine de onlara benzer (bu mümkünse) olan nesneler tarafından meydana getirildiği; bunların zihnin kendi erkesinden, görünmez ve bilinmez bir ruhun uyarmasından, ya da bizim için daha da bilinmez olan bir başka nedenden çıkmadığı, hangi kanıtlama ile ispat edilebilir? Kabul edilir ki, aslında bu algıların birçoğu, düşlerde, delilikte ve başka hastalıklarda olduğu gibi, herhangi bir dış şeyden doğmaz. Ve bedenin o kadar farklı, hatta karşıt yapıda olduğu kabul edilen bir töze kendi görüntüsünü iletebilecek şekilde zihin üzerinde işleyişinden daha açıklanamaz birşey olamaz.

Duyuların algılarının, kendilerine benzeyen nesneler tarafından meydana getirilip getirmediği bir olgu sorusudur: Bu soru nasıl karara bağlanmalı? Herhalde tecrübeyle; ayni çeşitten bütün öteki sorular gibi. Fakat burada tecrübe hiçbir şey söylemez, söylememesi de gerekir. Zihnin karşısına algılardan başka hiçbir şey hiçbir zaman

çıkmamıştır ve zihnin de algıların nesnelerle olan bağlantısı konusunda herhangi bir tecrübe edinmesi mümkün değildir. Öyleyse böyle bir bağlantının varsayılması, temelini akılyürütmede bulamaz.

Duyularımızın doğruluğunu ispat etmek için yüce Varlığın doğruluğuna başvurmak, herhalde hiç beklenmedik bir döngü olur: Bu işte yüce Varlığın doğruluğu en ufak bir şekilde söz konusu olsaydı, duyularımız tümüyle yanılmaz olurdu. Çünkü onun aldatması mümkün değildir. Dış dünyanın varlığı bir kere soru konusu edildimi, o varlığın ya da her hangi bir sıfatının var olduğunu ispat edebilmek için kanıtlamalar bulmakta çaresizliğe düşeceğimiz de bir yana.

Öyleyse bu, daha derin ve daha felsefi skeptiklerin insan bilgi ve soruşturmasına evrensel bir şüphe sokmağa giriştiklerinde, herzaman zafere ulaşacakları bir konudur. Diyebilirler ki, duyunun doğruluğunu onaylarken, doğanın içgüdülerine ve yatkınlıklarına mı uyuyorsunuz? Ama onlar sizi, algının ya da duyulabilir görüntünün, nesnenin kendisi olduğuna inanmağa götürüyor. Bu ilkeden vazgeçip, algıların dışta duran birşeylerin sadece temsilleri olduğu yollu daha akılcı bir kanıyı mı benimsiyorsunuz? Burada doğal yatkınlıklarınızdan ve daha seçik duyularınızdan uzaklaşıyorsunuz; ama yine de, algıların nesnelerle bağlantısı olduğunu ispat edecek, tecrübeye dayanan ikna edici herhangi bir kanıtlama bulamayan aklınızı tatmin edemiyorsunuz.

En derin felsefeden çıkarılan benzer cinsten bir başka skeptik konu vardır ki, herhangi bir ciddi amaca böylesine az hizmet edebilecek kanıtlamalar ve akılyürütmeler ortaya çıkarmak üzere o kadar derine dalmak gerekli olsaydı, dikkatimize değebilirdi. Çağdaş soruşturucular evrensel olarak kabul ederler ki, nesnelerin sert, yumuşak, sıcak, soğuk, beyaz, siyah v.b. dediğimiz bütün duyulabilir nitelikleri sadece ikincildir; bunlar nesnelerin kendilerinde bulunmaz, zihnin algılarıdır ve temsil ettikleri hiçbir dış ilkörnek veya model yoktur. Bu, ikincil nitelikler için kabul edilirse, aynı zamanda sözde birincil nitelikler için, yani uzam ve katılık için de geçerli olmalıdır: bu nitelikler bu adlandırmaya yukardakilerden daha uygun değildir. Uzam ideası tümüyle görme ve dokunma duyularından edinilmiştir; ve duyuların algıladığı bütün nitelikler nesnede değil de zihinde ise, aynı sonucun duyulabilir idealara ya da ikincil niteliklerin idealarına

tümüyle dayanan uzam ideasını da kapsaması gerekir. Bizi bu sonuçları çıkarmaktan ancak bu birincil niteliklerin idealarına soyutlama ile ulaşıldığını ileri sürmek kurtarabilir. Bu kanının ise, dikkatle incelersek, anlaşılmaz, hatta saçma olduğunu görürüz. Ne elle tutulur ne de gözle görülür olan bir uzam hiçbir şekilde kavranamaz; ve elle tutulur veya gözle görülür olup da sert ya da yumuşak, ak ya da kara olmayan bir uzam da insan kavrayışının aynı derecede ötesindedir. Ne ikizkenar ne çeşitkenar; ne de belirli bir kenar uzunluğu ile orantısı olan genel bir üçgen düşünmeğe çalışın; soyutlama ve genel idealar konusundaki bütün skolastik kavramların saçmalığını hemen göreceksiniz.[1]

Böylece, duyu delili ya da dış varoluş kanısına yapılan ilk felsefi itiraz şu oluyor: Böyle bir kanı, doğal içgüdülere dayandırılırsa akla aykırıdır, akla bağlanırsa doğal içgüdülere aykırıdır ve aynı zamanda yansız bir soruşturucuyu tatmin edecek hiçbir akılcı delili birlikte getirmez. İkinci itiraz daha da ileri gider ve bu kanıyı akla aykırı olarak gösterir: En azından, bütün duyulabilir niteliklerin nesnede değil zihinde olduğu aklın bir ilkesi ise, bunun böyle olması gerekir. [2] Maddeyi birincil olsun, ikincil olsun her türlü anlaşılabilir niteliğinden yoksun bırakın; onu bir anlamda yok etmiş ve geride algılarımızın nedeni olarak bilinmez, açıklanamaz bir şey bırakmış olursunuz; bu da o kadar güdük ve belirsiz bir kavramdır ki, hiç bir skeptik onu karşı çıkmaya değer bulmayacaktır.

II. PARÇA

Skeptiklerin kanıtlamalarla ya da akılyürütme benzeri işlemlerle aklı yok etmeye çalışmaları çok düşüncesizce bir girişim olarak görülebilir; ama bütün soruşturma ve tartışmalarının en büyük amacı budur. Hem

[1] Bu kanıtlama Dr. BERKELEY'den alınmadır; ve gerçekten bu pek keskin, zekâlı yazarın yazılarının çoğu skeptikliğin, BAYLE dahil, eski ya da yeni filozoflar arasında bulunabilecek en iyi derslerini oluşturur. Oysa ilk sayfasında (şüphesiz büyük bir içtenlikle) kitabını tanıtanımaz ve hür düşünürlere karşı olduğu kadar skeptiklere karşı da yazdığını ileri sürer. Ama başka türlü olması istenmiş olsa da bütün kanıtlamalarının gerçekte sadece skeptik olduğu şuradan bellidir: Bu kanıtlamalara ne itiraz edilebilir ne de inanılabilir. Tek etkileri, skeptikismin sonucu olan şu bir ânlık şaşkınlığa, kararsızlığa, kargaşaya yol açmalarıdır.

[2] [Bu cümle metne R basımında eklenmiştir.]

soyut akılyürütmelerimize hem de olgu sorunu ve varoluş, hakkındaki akılyürütmelerimize itirazlar bulmaya çalışırlar.

Bütün soyut akılyürütmelere karşı ana itiraz, mekân ve zaman idealarından çıkmadır: Bunlar günlük hayatta ve dikkatsiz bir bakış için çok açık ve anlaşılır olan, fakat derin bilimlerin (ki bu bilimlerin ana konularıdırlar) didiklemesinden geçtiklerinde ortaya saçmalık ve çelişme dolu ilkeler çıkaran idealardır. İnsanın başkaldıran aklını uysallaştırmak ve baskı altına almak için maksatlı olarak uydurulmuş hiçbir papaz dogması, uzamın sonsuz bölünebilirliği öğretisi ve geometricilerle metafizikçiler tarafından bir cins zafer edası ve kendinden geçme ile gözler önüne tantanayla serilen sonuçları kadar sağduyuyu sarsmamıştır. Herhangi bir sonlu nicelikten sonsuz olarak daha küçük gerçek bir nicelik, bunun içinde kendinden sonsuz olarak daha küçük nicelikler, ve sonsuza dek böyle gitsin! Bu, fazla cüretli ve kocaman bir yapıdır ve herhangi bir sözde tanıtlamanın destekleyemeyeceği kadar okkalıdır: çünkü insan aklının en açık ve en doğal ilkelerini sarsar.[1] Fakat konuyu daha da olağanüstü kılan, bu görünüşte saçma kanıların en açık en doğal bir akılyürütme zinciri ile desteklenmesidir: öncülleri kabul ettikten sonra da sonuçları kabul etmememiz mümkün değildir. Hiçbir şey dairelerin ve üçgenlerin özellikleri konusundaki sonuçlar kadar ikna ve tatmin edici olamaz. Ama bunlar verilmiş olduktan sonra, bir daire ile teğetinin arasında kalan dokunma açısının iki düz çizginin arasındaki herhangi bir açıdan sonsuz küçük olduğunu; dairenin çapını sonsuza dek büyüttükçe, bu dokunma açısının da sonsuza dek küçüldüğünü; ve başka eğriler ve teğetler arasındaki açıların herhangi bir daire ve teğeti arasındakinden sonsuz küçük olabileceğini; bunun da sonsuza dek gidebileceğini nasıl yadsırız? Bu ilkelerin tanıtlanması bir üçgenin üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olması

[1] Matematiksel noktalar konusunda ne gibi tartışmalar yapılırsa yapılsın, kabul etmeliyiz ki, fiziksel noktalar, yani gerek gözün gerek hayalgücünün bölemeyeceği ya da azaltamayacağı uzam parçaları vardır. Hayale ya da duyulara gelen bu görüntüler, mutlak bölünemezdirler ve dolayısıyle uzamın herhangi bir gerçek bölümünden sonsuz olarak daha küçük olduklarının matematikçiler tarafından kabul edilmesi gerekir; oysa bunların, *sonsuz sayıda biraraya gelişinin sonsuz bir uzam* oluşturacağı akla en kesin görünecek şeydir. Kendileri yine sonsuz olarak bölünür sayılan bu sonsuz küçük uzam parçalarının sonsuz sayıda biraraya gelişinin oluşturacağı sonsuz uzam da ne kadar daha kesin görünecektir!

kadar istisna kabul etmez görünüyor; ikinci kanı doğal ve kolay, birincisi çelişki ve saçmalık ile dolu olduğu halde. Akıl burada bir cins şaşkınlık ve kararsızlığa itilmiş görülüyor, bu da, skeptiğin herhangi birşey söylemesini gerektirmeden, aklın gerek kendine gerek ayağını bastığı yere güvensizlik duymasına yol açıyor. Belirli yerleri aydınlatan pırılpırıl bir ışık görüyor ama bu ışığın sınırı en koyu karanlığa gelip dayanıyor. Bu ikisinin arasında da o kadar gözü kamaşıyor, o kadar bunalıyor ki, herhangi bir obje üzerine kesinlik ve güvenle pek bir şey söyleyemiyor.

Soyut bilimlerin bu cüretli saptamalarının saçmalığı, uzamdan çok, zaman konusunda, daha da elle tutulur gibi görünüyor. Art arda geçen ve birbiri ardından yok olan sonsuz sayıda gerçek zaman parçası o kadar açık bir çelişki gibi görünüyor ki, yargıgücü bilimler tarafından geliştirilmiş değil de, hiç olmassa bozulmuş olmayan bir insan bunu kabul edemez sanırım.

Fakat yine de akıl, görünüşte saçmalıklar ve çelişkiler tarafından itildiği bu skeptiklik konusunda bile rahatsız ve huzursuz kalmak zorundadır. Herhangi bir açık veya seçik ideanın kendisi ile veya herhangi bir açık seçik idea ile çelişen özellikler içermesi mutlak olarak anlaşılmaz bir şeydir ve belki de oluşturulabilecek en saçma önerme kadar saçmadır. Öyle ki hiçbir şey geometri ya da nicelik biliminin bazı paradoksal sonuçlarından çıkan bu skeptiklikten daha skeptik ya da şüphe ve duraksama ile daha dolu olamaz.[1]

[1] Bana öyle geliyor ki, soyut ya da genel idealar diye bir şeyin olmadığı ve bütün genel idealarin, gerçekte belirli durumda zihinde olan ideaya bazı bakımlardan benzeyen başka tek ideaları çağıran genel bir terime bağlanmış tikel idealar olduğu kabul edilince bu saçmalık ve çelişmelerden kaçınmak imkânsız değildir. Böylece, At terimini işitince hemen siyah ya da beyaz, belirli büyüklük ve biçimde bir hayvanın ideasını oluştururuz; fakat terim genel olarak başka renk, biçim ve büyüklükte hayvanlara da uygulandığından, bu idealar, hayalgücünde o anda aslında bulunmadığı halde kolaylıkla çağrılabilir ve akılyürütme ile sonuç çıkarma, sanki onlar gerçekte orada bulunuyormuş gibi, yürür. Bunu kabul edersek (ki akla yakın geliyor) Matematikçilerin üzerinde akılyürüttüğü nicelik idealarının, tikel idealardan başka birşey olmadığı ve duyular ile hayalgücünün sağladıkları gibi olduğu; dolayısıyle sonsuz olarak bölünemeyecekleri sonucu çıkar.[1] Şimdilik, daha ileri götürme-

[1] (E ve F basımlarında şu parça vardır: Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki geometrinin ana objeleri olan daha büyük, daha küçük veya eşit ideaları böylesine olağanüstü çıkarımlara temel olabilecek kesinlik ve belirlilikten çok uzaktırlar. Bir matematikçiye iki niceliğin eşit

Moral delillere veya olgu sorunları hakkındaki akılyürütmelere yapılan skeptik itirazlar ya sıradan ya da felsefî dir. Sıradan itirazlar insanın anlama yetisinin doğal yetersizliğinden; farklı çağ ve uluslarda görülen çelişik kanılardan; hastalık ve sağlıkta, gençlik ve yaşlılıkta, refah ve yoksullukta yargımızın değişmelerinden; herbir belirli insanın kanı ve düşüncelerinin sürekli çelişmesinden ve daha bu cins birçok konudan ileri gelir. Bu nokta üzerinde daha çok durmak gereksiz. Bu itirazlar zayıf olmaktan öteye geçemez. Çünkü günlük hayatta her an olgu ve varolma hakkında akılyürüttüğümüzden ve bu kanıtlama cinsini kullanmadan hayatımızı sürdürmemiz mümkün olmayacağından, buradan çıkarılan herhangi bir sıradan itirazın bu delili geçersiz kılmağa yetmemesi gerekir. Pyrrhonculuğun ya da skeptikliğin aşırı ilkelerinin yüce yıkıcıları eylem, çalışma ve günlük hayatın uğraşlarıdır. Bu ilkeler okullarda serpilebilir ve üstünlük kazanabilir; orada, onların yanlışını göstermek imkansız olmasa bile gerçekten güçtür. Ama gölgeden çıkar çıkmaz ve tutku ile duygularımızı harekete geçiren gerçek nesnelerin mevcudiyetiyle yapımızın daha güçlü ilkelerinin karşısına konur konmaz, duman olup uçar giderler ve en kararlı spektik kişiyi öteki ölümlülerle aynı durumda bırakırlar.

Öyleyse skeptik kişi, asıl kendine ait olan alanda kalarak, daha derin araştırmalardan çıkan felsefî itirazlar ileri sürerse, daha iyi eder. Burada skeptik kişinin zafer kazanması kolay görünüyor: Çünkü duyu ve bellek tanıklığının ötesinde herhangi bir olgu sorunu hakkındaki delillerimizin tümüyle neden - etki ilişkisinden çıkma olduğu; bu ilişki konusunda, sık sık birarada olan iki objenin ideasından başka bir ideamızın olmadığı; tecrübemizde sık sık birarada olan objelerin, başka durumlarda aynı şekilde birarada olacağı yolunda bizi ikna edecek hiç-

den bu ipucunu göstermek yeter. Vardıkları sonuçlarla cahillere alay ve küçümseme konusu olmamak bütün bilim aşıklarını herhalde ilgilendirir; bu zorlukların en rahat çözümü de bu görünüyor.

---

olduğunu söylediğinde ne demek istediğini sorun: Eşitlik ideasının tanımlanamayacak bir idea olduğunu ve bu ideayı vermek için iki eşit niteliği herhangi birine göstermenin yettiğini söylemek zorundadır. İmdi, bu, objelerin hayalgücüne ya da duyulara gelen genel görünüşlerine başvurmaktır ve dolayısıyle bu yetilere doğrudan doğruya ters düşen böylesine sonuçlar sağlayamaz.]

bir kanıtlamamız bulunmadığı; bu çıkarıma bizi götürenin gerçekten karşı koyması zor olan, ama başka içgüdüler gibi yanıltıcı ve aldatıcı olabilecek alışkanlık ya da doğal yapımızın belirli bir içgüdüsünden başka birşey olmadığı konusunda haklı olarak diretebilir. Skeptik kişi bu konular üzerinde ısrarla dururken, gücünü; ya da aslında, kendinin ve bizim yetersizliğimizi gösterir, tüm güven ve kanıları da hiçolmazsa bir süre için yoketmiş görünür. Bu kanıtlamalardan toplum için sürekli herhangi bir iyilik ya da yararın çıkabileceği beklenebilseydi, bunlar uzun uzadıya işlenebilirdi.

İşte aşırı skeptikliğe temel ve en yıkıcı itiraz şudur: En kuvvetli ve güçlü haliyle kaldıkça ondan hiçbir zaman sürekli bir yarar sağlanamaz. Böyle bir skeptik kişiye sadece Ne demek istediğini?, Bütün bu ilgi çekici araştırmalarla neyi önerdiğini? sormamız yeter. Hemen çaresiz kalır ve ne cevap vereceğini bilemez. Her biri kendi farklı astronomik sistemini destekleyen bir KOPERNİKOS'çu veya PTOLEMAİOS'çu, dinleyicileriyle okurlarında değişmez, sürekli bir kanı meydana getirmeyi umabilir. Bir STOACI ya da EPİKUROS'çu sürekli olmakla kalmayan, üstelik tutum ve davranış üzerinde etkisi olabilen ilkeler ortaya koyar. Fakat bir PYRRHON'cu, felsefesinin zihin üzerindeki etkilemesinin sürekli olmasını, olsa bile, bunun topluma yarar sağlamasını bekleyemez. Tam tersine herhangi birşeyi kabul edecekse, şunu kabul etmesi gerekir: İlkeleri evrensel ve düzenli olarak hüküm sürseydi, bütün insan diriminin yok olması gerekirdi. Her türlü düşünce ve konuşma, her türlü eylem hemen sona erer; insanlar, doğanın yerine getirilemeyen gerekleri zavallı varlıklarına son verene kadar, mutlak bir uyuşukluk içinde kalakalırlardı. Doğrusu ya, böylesine korkunç bir olaydan korkmamız yersiz. Her türlü ilke doğanın karşısında boyun eğmek zorundadır. Ve bir PYRRHON'cu, derin akılyürütmeleriyle kendisini veya başkalarını anlık bir şaşkınlık ve kargaşaya atsa da, hayatın ilk ve en sudan olayı, onun bütün şüphe ve duraksamalarını önüne katıp kovmaya yeter ve eylem ile teorik düşüncenin her noktasında, öteki okulların filozoflarıyle veya hiçbir felsefi araştırma ile ilgilenmemiş olan kimselerle aynı durumda bırakır. Düşünden uyandığı zaman, kendisiyle alay edenlere ilk katılan yine kendi olur ve yine itiraf eder ki, bütün itirazları sadece bir oyalantıdır

ve bu itirazlar eylemlerinin, akılyürütmelerinin, inançlarının temelleri konusunda kendini en sıkı soruşturmayla bile tatmin edemediği ve bunlara karşı çıkarılabilecek itirazları gideremediği halde, eylemek, akılyürütmek ve inanmak zorunda olan insanın garipliğini göstermekten başka birşeye yönelemez.

III. PARÇA

Gerçekte, hem sürekli hem de yararlı olabilecek ve kısmen, PYRRHON'culuk ya da a ş ı r ı skeptiklikten, bunun ayırım gözetmeyen şüpheleri, sağduyu ve düşünce eliyle bir ölçüde düzeltildiği zaman, sonuç olarak çıkabilecek daha ı l ı m l ı bir skeptiklik ya da a k a d e m i k felsefe vardır. İnsanların çoğunluğu, kanılarında iddialı ve dogmatik olmaya yatkındırlar ve konuları sadece bir yanıyle gördüklerinden ve dengeleyici herhangi bir kanıtlamanın farkında bile olmadıklarından, eğilim duydukları ilkelere sarılıverirler; karşıt düşünceler besleyenlere de hiç hoşgörü göstermezler. Duraksamak ve sallantıda kalmak anlama yetilerine karışıklık getirir, tutkularını dizginler ve eylemlerini askıya alır. Bu yüzden, onlar için bu kadar rahatsız edici olan bir durumdan kaçana kadar huzursuzluk duyarlar ve onamaları ne kadar şiddetli, inançları ne kadar direngen olursa olsun bu durumdan bir türlü yeteri kadar uzaklaşamadıklarını düşünürler. Oysa böyle dogmatik akılyürütücüler, en yetkin durumunda, saptamalarının en dikkatli ve tedbirli olduğu zamanlarda bile, insanın anlama yetisinin garip yetersizliğinin farkına varsalardı; böyle bir düşünce, onlara doğal olarak alçakgönüllük ve dikkat aşılar, kendileri hakkında besledikleri okşayıcı kanılarını ve hasımlarına karşı önyargılarını azaltırdı. Bilisizler, bütün inceleme ve düşünme imkanları ellerinde iken kararlarında genellikle yine de duraksayan okumuşların tutumları üzerinde durup düşünebilirler; ve okumuşlardan herhangi biri, kendi doğal mizacından dolayı burnu büyüklüğe ve inatçılığa eğilim gösterirse; bir tutan PYRRHON'culuk, hemcinslerine göre ulaşabilmiş olabileceği birkaç üstünlüğün, insanın doğal yapısında içerilen evrensel şaşkınlık ve karışıklık ile karşılaştırıldığında çok önemsiz kaldığını göstererek, gururunu gemleyebilir. Bir genel şüphe, dikkat ve alçakgönüllük derecesi vardır ki, her cins inceleme ve kararda doğru akılyürütene her zaman eşlik etmesi gerekir.

İnsanlara yararlı ve PYRRHON'cu şüphe ve kaygıların doğal sonucu olabilecek bir başka ılımlı skeptiklik cinsi de, soruşturmalarımızı insanın anlama yetisinin darlığına en uygun konularla sınırlamaktır. İnsanın hayal gücü doğal olarak yücedir, uzak ve olağanüstü herşeyden büyük zevk alır ve alışkanlığın fazla tanıdık kıldığı nesnelerden kaçınmak için, başıboş, uzay ve zamanın en ücra köşelerine kaçar. Doğru bir yargı gücü, tam tersi bir yöntem kullanır ve bütün uzak ve yüksek soruşturmalardan kaçınarak kendisini günlük hayatla, günlük yapıp-etme ve tecrübenin konularıyle sınırlar; daha yüce konuları şair ve hatiplerin süslemesine veya rahip ve siyaset adamlarının sanatlarına bırakır. Bizi böylesine sağlıklı bir saptamaya ulaştırmakta en yararlı şey, PYRRHON'cu şüphenin gücüne bir kere bütünüyle inanmak; doğal içgüdünün büyük gücünden başka hiçbir şeyin bizi ondan kurtaramıyacağına kani olmaktır. Felsefeye eğilimli olanlar, yine de araştırmalarını sürdüreceklerdir; çünkü düşünürler ki, böyle bir uğraşının dolaysız hazzı bir yana, felsefî kararlar günlük hayatın yönteme sokulmuş, düzeltilmiş yansılarından başka birşey değildir. Fakat onlar, kullandıkları yetilerin yetkinsizliğini, kısa erimini ve dakiklikten uzak işlemlerini hesaba kattıkları sürece, günlük hayatın ötesine geçme isteği hiçbir zaman akıllarını çelmeyecektir. Binlerce tecrübeden sonra, bir taşın düşeceğine veya ateşin yakacağına niye inandığımıza tatmin edici bir sebep gösteremezken, dünyaların kökeni ve doğanın sonsuzdan gelip sonsuza giden düzeni üzerine oluşturabileceğimiz herhangi bir saptama konusunda kendimizi hiç tatmin edebilir miyiz?

Soruşturmalarımızı bu gerçekten dar sınırlar içinde tutmak, her bakımdan o kadar akla yakındır ki, kendimize bu yolu seçmemiz için, insan zihninin doğal güçleri üzerine en ufak bir incelemede bulunmak ve bunları objeleri ile karşılaştırmak yeter. O zaman bilim ve soruşturmanın uygun konularının neler olduğunu bulabiliriz.

Bana öyle geliyor ki, soyut bilim ya da tanıtlamanın biricik objeleri nicelik ve sayıdır; bu daha yetkin bilgi türünü de bu sınırların ötesine yayma çabaları sadece saf-

sata ve kuruntudur. Nicelik ve sayıyı meydana getiren parçalar tamamıyle benzer olduğundan, bunların ilişkileri ince ve karmaşık olur; ve bunların eşitliklerini veya eşitsizliklerini, farklı görünümleri içinde, çeşitli yollardan giderek izlemek kadar ilgi çekici ve aynı zamanda yararlı bir şey olamaz. Fakat bütün öteki idealar biribirinden açıkça ayrı ve farklı olduklarından, en üstün incelemelerimizle bile bu farklılığı görmekten ve açık bir düşünmeyle bir şeyin başka bir şey olmadığını söylemekten öteye hiçbir zaman gidemeyiz. Veya bu kararı vermekte herhangi bir güçlükle karşılaşıyorsak, bu da, tamamıyle kelimelerin anlamlarının belirsizliğinden ileri geliyordur ve daha doğru tanımlarla düzeltilebilir. Hipotenüs'ün karesinin öteki iki yanın karelerinin toplamına eşit olması, terimler ne kadar kesinlikle tanımlanırsa tanımlansın, bir akılyürütme ya da soruşturma zinciri olmaksızın bilinemez. Fakat şu önermenin: Mülkiyet olmayan yerde adaletsizlik olamaz önermesinin bize inandırıcı gelmesi için, terimleri tanımlamak ve adaletsizliği mülkiyetin çiğnenmesi diye açıklamak yeter. Gerçekte bu önerme yetkin olmayan bir tanımdan başka birşey değildir. Nicelik ve sayı bilimleri dışındaki öğrenim dallarının hepsinde bulunabilecek bütün o sözde tasımsal akılyürütmelerin durumu aynıdır: Nicelik ve sayının, sanırım, bilginin ve tanıtlamanın biricik uygun objeleri oldukları güvenle söylenebilir.

İnsanların bütün öbür soruşturmaları sadece olgu sorunları ve varoluş üzerinedir: ve açıktır ki, bunların tanıtlaması yapılamaz. Olan, olmayabilir de. Bir olgunun değillenmesi hiçbir zaman çelişki içermez. İstisnasız, her varlığın varolmayışı, varoluşu kadar açık ve seçik bir ideadır. Bir varlığın olmadığını söyleyen önerme, [1]ne kadar yanlış olursa olsun, olduğunu belirten önermeden daha az kavranabilir ve anlaşılabilir değildir. Durum, bilim adına layik bilimlerde farklıdır. Orada, doğru olmayan her önerme karışık ve anlaşılmazdır. 64'ün küp kökü 10'un yarısına eşittir önermesi yanlıştır ve hiçbir zaman seçikce kavranamaz. Oysa CAESAR'ın ya da melek CEBRAİL'in veya herhangi başka bir varlığın hiçbir zaman varolmadığı yanlış bir önerme olabilir, ama yine de pekala kavranabilir ve bir çelişme içermez.

Öyleyse herhangi bir varlığın varoluşu sadece nedeninden ya da etkisinden yola çıkarak yapılan kanıtlamalarla ispat edilebilir ve bu kanıtlamalar tamamıyle tecrübe üzerine kuruludur. A priori akılyürütürsek, herşey,

[1] ["ne kadar yanlış olursa olsun": metne F. basımında eklenmiştir.]

herşeyi üretebilir gibi görünebilir. Bir çakıl taşının düşmesi, bildiğimiz kadarıyle, güneşi söndürebilir; veya bir insanın istekleri gezegenleri yörüngelerinde denetim altına alabilir. Bize neden - etkinin nitelik ve sınırlarını öğreten, bir nesnenin varoluşundan bir başka nesnenin varoluşunu çıkarsamayı mümkün kılan sadece tecrübedir.[1] İnsan bilgisinin çoğunluğunu meydana getiren ve bütün insan eylem ve davranışının kaynağı olan moral akılyürütmenin temeli budur.

Moral akılyürütmeler ya tikel ya da genel olgular hakkındadır. Hayattaki bütün ölçüp biçmeler gibi, tarih, kronoloji, coğrafya ve astronomideki bütün incelemeler tikel olguları konu edinir.

Genel olguları işleyen bilimler, siyaset, doğa felsefesi, fizik, kimya v.b. bilimlerdir; bunlar bütün bir obje türünün niteliklerini, nedenleri ve etkilerini soruştururlar.

Dinbilim veya teoloji, bir Tanrının varoluşunu ve ruhların ölümsüzlüğünü ispat ettiğinden, kısmen tikel, kısmen de genel olgular hakkında akılyürütmelerden oluşur. Tecrübe ile desteklendiği ölçüde *akılda* bir temel bulur. Ama en iyi ve en sağlam temeli *iman* ve kutsal vahiydir.

Ahlak bilimi ve eleştiri anlama yetisinin uygun objeleri olmaktan çok, beğeni ve duygu objeleridir. Güzellik, ister ahlak ister doğa güzelliği olsun, algılanmaktan çok duyulur. Ya da üzerinde akılyürütürsek ve ölçütünü saptamaya çalışırsak, yeni bir olguyla, yani insanların genel beğenileriyle ya da akılyürütme ve soruşturma konusu olabilecek buna benzer başka bir olguyla karşılaşırız.

Bu ilkelere gönülden kanmış olarak kütüphaneleri elden geçirsek, nasıl da kıyamet koparmamız gerekir? Elimize bir cilt, söz gelişi bir dinbilim ya da okul metafiziği kitabı aldığımızda, soralım: *İçinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akılyürütmeler mi var?*. Yok. Peki, *olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akılyürütmeler?* O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safsata ve kuruntudan başka birşey olamaz.

[1] Antik felsefenin maddenin yaratılışını bir kenara iten şu kutsuz ilkesi, *Ex nihilo, nihil fit* ilkesi, burada ortaya konan felsefeye göre bir ilke olmaktan çıkıyor. Maddeyi, sadece yüce Varlığın istemi değil *a priori* olarak bildiğimiz kadariyle, başka herhangi bir varlığın istemi, ya da en beceril hayalgücünün bulabileceği başka bir neden de yaratabilir.

NOTLAR

s. 55 — Canıcık : (animal spirits) XVIII. ve daha önceki yüzyıllarda sinirsel iletimi açıklamak için sinir kanallarında aktığı düşünülen hareketli sıvılar.

s. 56n — nisus : gerilme duygusu.

s. 57 — Fiat : (Kûn) Varolsun! Tanrının yaratma buyruğu.

s. 58 — Theos apo mekhanes : (Deus ex machina) Yunanca ve Latince ifadeler aynı anlama gelir; mekanik yolla gelen tanrı. Eski Yunan tragedyasında zor durumda kalan kahramanların yardımına koşarak beklenmedik bir mutlu son yaratan tanrı. Bu olay, sahnede, bir sepet içinde yukarıdan aşağı indirilen bir oyuncuyla canlandırılırdı.

s. 69 — Kentauros : Eski Yunan mitologyasındaki insan başlı, at gövdeli canlılar.

s. 75 — Charing-Cross : Londra'nın en işlek caddelerinden biri.

s. 96 — Capuchin : Fransisken tarikatının katı bir dalı. İnsanın yeryüzündeki yaşamını bir hac yolculuğu sayar; dünyevi hazlardan uzak durmalarını istediği için, üyelerinin çalışmasını yasaklar, dilenme yoluyle geçinmelerini öngörür. 1526'da İtalya'da Matteo di Bassi tarafından kurulmuştur. (Cappuccio = kukulete sözünden gelen bu ad, tarikata bağlı keşiş ve rahibelerin giydikleri kukuleteli cübbeden dolayı verilmiş olmalı.) [M.T.]

s. 100 — Utrumque,...: "Katılmış olan her ikisini de şimdi anımsıyorlar, çünkü yalanın hiçbir değeri yoktur" [N.S.]

s. 107 — Pentateukhos : Tevrat'ın ilk beş kitabı.

s. 109 — Belirli bir Takdir ve bir Gelecek Durum : İlk ifade, Tanrının koruyuculuk, gözeticilik, "esirgeyicilik" özelliğini; ikincisi genel olarak Cennet-Cehennemi veya İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinde kuracağı "gökyüzü krallığı"nı (Kingdom of Heaven) ima etmektedir.

s. 110 — Sykophantes : İhbarcı, jurnalcı.

s. 111 — Fasulye : Atina mahkemesinin oylama yöntemi kastedilmektedir. Yargılamada olumlu oy kullananlar bir çömleğe beyaz, olumsuz kullananlar da siyah bir fasulye atarlardı.

s. 135n — Ex nihilo, nihil fit : Hiçten hiç çıkar. (Birşey yoktan var edilemez.)

DİZİN

a priori: 24-27, 31, 38n, 50n, 64n, 91, 92n, 135, 135n
Addison: 5
akıl (reason): 8, 21, 25-29, 37, 56-57, 60, 64, 110, 113-114, 124-125, 128-129
ve alışkanlık 47
ve din 111, 135
ve iman 107-108
ve skeptiklik 127-129
ve tecrübe 38n
bk. anlama yetisi, zihin
akılyürütme (reasoning): çeşitleri 20-23, 31, 134
algı (perception): 13-14, 124-125
ve nesneler arasındaki bağlantı 125-126
bk. duyu
alışkanlık (custom): 26, 37, 47, 49, 57 (huy), 67, 87, 108, 131
bk. içgüdü, tecrübe
analoji: 40, 46, 60, 85, 87n, 92n, 122
anlama yetisi (understanding): 3, 6, 8-9, 10-11, 34, 36, 37, 50, 74, 77, 79, 96, 117, 130, 132, 135
hayvanların 86
ve rastlantı 47
ve insanlar arasındaki farklar 87n
ve iman 108
bk. akıl, zihin
Aristoteles: 5, 68

Bacon: 107
bağlantı (connexion): 26, 30, 43, 53, 62, 78, 80, 85, 90
algılar ile nesneler arasındaki 125-126
eylem ile güdü arasındaki 75-78
tanıklık ile olay arasındaki 90
ve benzerlik 67
ve doğa 61
bk. idea ilişkileri, zorunlu bağlantı
Bayle: 126n
bellek (memory): 23, 57, 29, 48, 63, 67, 74, 87n, 90, 130
krş. duyu
benzerlik (resemblance, similarity): 18, 22n, 23n, 31, 43-44
ve nedenler 85, 122
ve doğa 67
bk. idea ilişkileri
Berkeley: 126n
bilgi (knowledge): 7, 12, 24, 29, 34, 36, 37, 67, 85, 88, 118, 128, 134
dalları 31, 135
insan eğilim ve güdülerinin 68-70
nedenin 28, 113, 117, 119n
etkinin 25, 85
neden-etki ilişkisinin 24, 75
bilim (science): 3, 6, 8-9, 65, 68, 76, 77, 85, 133
bk. bilimler
bilimler (sciences): 8, 50-51, 129, 133-135
yararı 63
bk. bilim

Cicero: 5
Clarke: 61n
Cudworth: 61n

çağrışım (association): 17 —
bk. idea ilişkileri
çelişme (contradiction): 23, 31, 84, 129, 134

delil (evidence): 20-23, 25, 63, 74, 88, 99, 100, 101
karşıtlığı 91-92
duyu delili 124-125
ve inanç 89
ve ispat-ihtimal 89-90
ve tanıklık 90-91
ve tecrübe 90-91
deney (experiment): 29, 32, 43, 49, 62, 68, 87n, 89-90, 92n
krş. tecrübe
Descartes: 61n, 123
din (religion): 35, 44, 88, 95, 122
ve akıl 107-108, 111
ve felsefe 79, 110, 120
ve mucize 99, 105, 106, 108
ve sağduyu 95
doğa (nature): 6, 14, 25-26, 31, 32, 36, 41, 54, 69, 70, 71, 88, 124, 125, 131, 133
ve alışkanlık 86-87
ve bağlantı 61, 75
ve düzensizlik 49, 67, 105-108
ve idealar 46, 48
ve insan zihni 83
ve istemli eylemler 72
ve mucize 93, 97
ve tanrı 58-60, 81-84, 112-117, 119-122
bk. güç, madde, doğa kanunları
doğa kanunları (laws of nature): 29, 28, 67, 71
ve mucize 93, 93n, 104, 107
ve tanrı 58
ve tecrübe 93, 105
bk. doğa
duyu (sense): 15-16, 25, 29, 36-37, 38, 39, 42, 46, 51, 58, 61, 74, 86, 88, 130
delili 124-125
ve içgüdü 124, 127
krş. bellek
duyulabilir nitelikler (sensible qualities): 25, 29-30, 52-
düşünce (thought): 13-14, 17, 22, 29, 40, 42, 48, 51, 52, 54,

Epiktetos: 35
Epikuros: 110-117
Epikurosçular: 131
Euklides: 22, 50
eylem (action): 66-77, 80-82
ve zorunluluk 77n

felsefe (philosophy): 3-13, 24, 27, 35-36, 51, 69, 72, 79, 84, 135, 135n
ve din 79, 109-110
ve toplum 110, 121
ve skeptikisin 122-126, 132-133
filozof (philosopher): 3-4, 5, 8, 11, 27, 29, 33, 35, 49, 64n, 6, 111, 113, 115, 121, 122-123
ve ötekiyi insanlar (ayam): 57-58, 71-72, 73, 86

Newton: 60n
nimet: 58n, 64n
olgu (fact) : 24, 39, 54, 60n, 86, 87n, 91, 94, 95, 115, 120, 130, 134, 135
  hakkında şüphe 106
  sorunu 117, 125
  ve ispat 93
  krş. olgu sorunu 24, 39
olgu sorunu (matter of fact): 22, 40, 41, 63, 78, 89, 120, 130, 134, 135
  hakkında kuşku 91
  krş. olgu 24, 39

Pyrrhonculuk: 130, 132-133

rastlantı (chance): 47, 51, 78, 111

sağduyu (common sense): 5, 128
  ve din 95
sayıltı (supposition) : 26, 28, 31, 49, 74, 76, 113, 114, 115, 120n, 126
sebep (reason) : 6, 25, 27, 36, 50, 71, 75, 81, 82, 93n, 110, 112, 116,
  krş. neden
sezgi-sezgisel (intuition-intuitive): 20, 30, 33
  bk. matematik
skeptik-skeptiklik: 33, 35, 53, 122, 126, 127n, 129-130
  türleri 122-124, 132-133
  ve Berkeley 127n
  ve felsefe 122-124, 132, 133
  bk. Pyrrhonculuk
Stoikler: 35, 83, 131
şüphe (doubt): 20, 35, 84, 85, 90, 107, 111, 126, 129, 131, 132
  Descartesçı 123
  bk. skeptik-skeptiklik, Pyrrhonculuk
  krş. kuşku (suspicion) 91

takdir (providence): 59, 109, 110, 111, 115
  bk. tanrı
tanıklık (testimony): 88, 90, 91, 94, 98, 103, 106, 130
  delili 90-91, 101, 105
  ve tecrübe 90, 92n, 105
tanım (definition): 66, 134
  hürriyet tanımı 78
  karmaşık ideaların tanımı 51
  mucize tanımı 93n
  neden tanımı 63-64, 78, 78n
  zorunluluk tanımı 79
  ve inanç 41
  ve tasvir 42
tanıtlama - tanıtlayıcı (demonstration - demonstrative)
  20-20, 31,33, 47n, 128, 133, 134
  bk. akılyürütme
tanrı (god, deity): 116
  ideası 15, 60, 116
  ve mucize 107
  ve doğa 58-60, 81-84, 112-117, 119-122
  ve doğa kanunları 50
  bk. takdir
tarih (history): 38n, 39, 73, 91, 99, 104
  yararı 68
tecrübe (experience): 14, 21-34, 36-38, 38n-39n, 52, 54, 55, 57, 60, 8
  90, 91, 92, 92n, 97, 110, 116, 122, 125-126, 130, 135
  hayali 58-60
  hayvanlarda 85
  yanılmaz 89
  ve alışkanlık 37-38
  ve bağlantı 58
  ve deney 61-62
  ve insanın doğal yapısı 68-69, 72-73, 90, 118-119
  ve ispat 93
  ve olgu sorunları 89, 117
  ve doğa kanunları 93, 105
  ve tanıklık 105
  ve tanrı 107, 120
  ve yargıgücü 133
  bk. akılyürütme, olgu sorunları, neden ve etki
  krş. tanıtlama, iden ilişkileri
  uzam (extension): 126, 128, 128n

  vesile (occasion): 58-59
  via media: 60n

  yakınlık (contiguity): 18, 43-44, 46
    bk. iden ilişkileri

  zaman (time): 128, 129
  zihin (mind) : 6, 9-10, 13, 14-15, 17, 28, 29, 35-36, 40, 41, 44,
    49, 50-51, 52 55, 56, 58, 59, 66, 68, 74, 76, 80, 84, 92, 125, 131
    ve beden 55-57, 81, 80
    ve hürriyet 77n
    ve doğa 83
    bk. akıl, anlama yetisi
    krş. anlama yetisi
  zorunluluk (necessity): 30, 62, 66, 71, 74, 76, 77, 77n, 78n, 79
    ideası 67
    tanımı 79
    fiziksel 74
    öğretisi 67-77, 80-81
    ve insanın doğal yapısı 74-75
    ve isteme 77n
    bk. neden ve etki, zorunlu bağlantı
  zorunlu bağlantı (necessary connexion): 51-52, 62, 63, 90
    bk. alışkanlık,bağlantı, güç
    neden ve etki, zorunluluk

güç (power) 14, 29-30 32, 39, 46, 51-52, 61-65 71, 75 113 133
  idesi 52, 53, 55, bk. izlenim
  yaratıcı 57
  ve Locke 53n
  ve madde 62
  ve rastlantı 78
  ve durup düşünme (reflection) 53-55, 56n
  bk. zorunlu bağlantı
  krş. kuvvet (force) 64n

hakikat (truth): 10, 12, 22, 25, 35, 79, 88, 90, 107, 124
hayalgücü (imagination): 3, 10, 14 18, 40-41 46 48, 49, 65, 87, 114 120n
  ve yaratıcılık 133
  krş. akıl, anlama yetisi
hipotetik: 39
  hürriyet 78
hipotez: 114, 116
hürriyet (liberty): 66, 77n, 109, 121
  hipotetik 78
  tanımı 78-79
  ve moral 79-81
  ve zorunlu nedenler 81
  ve zorunluluk ile rastlantı 79
  bk. zorunluluk
  krş. özgürlük (freedom) 74

içgüdü (instinct) 40, 47, 131
  ve deneysel akılyürütme 88
  ve duyular 124, 127
  ve hayvanlar 88
  bk. alışkanlık, duyu
idea: 13-17-19, 36, 40, 51, 55, 57, 63, 64, 66, 87n, 116
  basit-karmaşık 14, 51
  genel ya da soyut 129n
  innatae 22n
  izlenimsiz 16
  matematik ve metafizik 50-51
  yansıtmalı 59
  güç ve kuvvet ideası 51-62
  nedenlilik ve zorunluluk ideası 87
  uzam ideası 126
  ve akılyürütme 53n
  ve çelişme 129
  ve hayalgücü ve zihin 40-41
  ve idea ilişkileri 43-46
  ve doğa 46
  bk. izlenim, tanım, idea ilişkileri
idea ilişkileri (relations of ideas): 20-31, 43-46
  ve doğa 43
  bk. çağrışım, benzerlik, nedenlilik, yakınlık
ihtimal (probability): 47-49, 60, 82, 105, 108
  ve ispat 47n, 110-112
  krş. tanıtlama ispat
ihtimali (probable) 31, 48, 93
inanç (belief): 40
  ve delil 89
  ve ihtimal 47-49
  ve tanım 41-42, 46
  ve yapıntı 41
  bk. alışkanlık, neden ve etki
  krş. iman (faith) 107-108, 135

insan (man): 3-4, 85
  ve istemli eylemler 66
  bk. insanın doğal yapısı, eylem
insanın doğal yapısı (human nature) 3-4, 9, 12, 36, 37, 38n, 47, 68-69, 90, 95-96, 116, 131, 132
ispat (proof): 47n, 55, 81
  tam 89, 93
  ve ihtimal 89-91, 95
  ve mucize tanıklığı 94-105
  krş. ihtimal, tanıtlama
izlenim (impression): 12-17, 42, 51, 64
  ve güç 52 56n, 62
  krş. idea

karşıtlık (contrariety): 18n
  delillerde 91-92
  mucizelerde 104
  bk. idea ilişkileri
kayıtsızlık (indifference): 64
  ve zorunluluk 77n, 81
  krş. hürriyet

La Bruyère 5
Locke 5, 17n, 47n, 53n, 61n

madde (matter): 52, 56, 77n, 81, 112, 127
  ve nedenlilik 76, 79-80
  ve vis inertiae 60n
Malebranche: 61n
matematik: 20, 50-51, 133-134
  bk. çelişki, idea ilişkileri, tanıtlama, sezgi-sezgisel
mekân (space): 128
  krş. uzam
metafizik: 6-9, 16, 51, 77, 135
  bk. felsefe
mucize (miracle): 96, 101n —
  karşı ispat 93-94, 94 —
  tanımı 93n
  ve anlama yetisi 108
  ve dinler 99-105, 108
  ve doğa 93, 105
  ve doğa kanunları 93, 93n, 104
  ve tanıklık 99, 101, 105-106
  ve tecrübe 108

neden ve etki (cause and effect): 24-34, 45, 46, 52, 56, 66, 83, 65, 70, 71, 72, 76, 87n, 89, 97, 106 130, 135
  bilgisi 75
  tanımı 63-64, 76, 78n
  ilişkisi 112, 116, 117, 119n-120n, 121
  ve alışkanlık 36-39
  ve ihtimal 47, 48-49
  ve güç 62
  ve rastlantı 78
  ve doğa 67, 81
  ve tanım 81-84, 113-115
  bk. eylem, nedenlilik, zorunluluk, zorunlu bağlantı
  krş. sebep
nedenlilik (causation): 19n, 45, 75
  bilgisi 75
  idesi 67, 76
  bk. neden ve etki, zorunluluk, zorunlu bağlantı